Prins Hendrik de Zeevaarder

Copyright 1975 A. J. G. Strengholt’s Boeken, Anno 1928, b.v. –

Hofstede Oud Bussem - Flevolaan 41, Naarden Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever ISBN 90 6010 370 X Druk: Drukkerij C. Haasbeek BV, Alphen aan den Rijn

Bindwerk: Boekbindbedrijf Koppelman BV, Utrecht Grafische vormgeving: Ton van Zwol

- Voorwoord
- Ter inleiding en verantwoording
- Op zoek naar de mens Prins Hendrik
- “Getrouw naast den troon”
- “Hendrik de Zeevaarder”
- Drie krantenberichten uit 1835
- Een edele daad
- “De Watersport-Prins”
- Prins Hendrik en Luxemburg (1850-1879)
- “Genereuze dwaasheid?”
- De Prins Hendrikstichting te Egmond aan Zee - Een beknopt overzicht van haar geschiedenis
- Chronologisch overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen in het leven van Willem Frederik Hendrik, Prins der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau
- Fragmenten uit: Zestien Zeereizen
- Lijkrede bij de begrafenis in de Nieuwe Kerk te Delft op 25 januari 1879
- Uit het dagboek van P. E. Tegelberg
- Geldelijke verplichtingen door wijlen Prins Hendrik op zich genomen ten behoeve van de “Zeeland”
- Genealogische tabellen

- Verantwoording afbeeldingen
- Lijst van afbeeldingen
- Bibliografie

Opgedragen aan bewoners, medewerkers en regenten van de Prins Hendrik Stichting te Egmond aan Zee

Voorwoord

Paleis Soestdijk, 7 oktober 1975. Honderd jaar lang heeft de Prins Hendrik-Stichting haar taak vervuld tot heil van de Nederlandse zeeman. Wanneer wij die periode overzien, dan treft ons vooral, dat de conceptie, die de stichters een eeuw geleden voor ogen stond, nog geenszins is verouderd. Het is geheel in overeenstemming met de hedendaagse opvattingen omtrent bejaardenzorg om de zeevarende de mogelijkheid te bieden de slotperiode van zijn leven door te brengen in een

milieu, dat hij als “eigen” ervaart, omdat het nauw aansluit bij de omgeving, waarin hij tevoren leefde en werkte. Het frappeert echter eveneens, dat, terwijl de grondslag van het werk van de Stichting dezelfde bleef, men waar nodig steeds met zijn tijd is meegegaan. Onder zulke omstandigheden is het zinvol een honderdjarig bestaan te vieren en het is mij een groot genoegen bestuur, medewerkers en bewoners van de Stichting met dit jubileum geluk te wensen. Daarbij wil ik er graag mijn waardering voor uitspreken, dat

het bestuur deze gelegenheid aan heeft gegrepen de aandacht van het Nederlandse publiek te vestigen op de figuur van hem, naar wie de Stichting is genoemd en die haar eerste ontwikkeling met zoveel warme belangstelling heeft gevolgd en bevorderd. Ik stel het initiatief vooral daarom op prijs, omdat ik van mening ben, dat Prins Hendrik

“de Zeevaarder” ook voor de Nederlander van heden een inspirerende figuur kan zijn, in het bijzonder door zijn streven tot bevordering van de nationale welvaart en zijn bereidheid daarbij risico’s te nemen en offers te brengen, Gaarne wens ik dit boek een goede vaart. Gernhard

De Prins der Nederlanden.

- Ter inleiding en verantwoording “Le Prince éclairé dont on rencontre la généreuse initiative partout où il y a un progrès à réaliser”. Wanneer de lezer van dit boek tot de conclusie komt dat Koning Leopold II van België Prins Hendrik terecht zo heeft aangeduid dan

hebben de samenstellers hun doel bereikt. Zij sturen hun werk de wereld in met het vertrouwen dat zulks inderdaad het geval zal zijn. Dit betekent echter zeker niet dat zij de pretentie hebben “het definitieve boek” over Prins Hendrik te hebben geproduceerd. Misschien had deze bundel wel als

zodanig kunnen worden gepresenteerd wanneer, zoals aanvankelijk de bedoeling was, auteurs die daarvoor meer competent waren dan ondergetekende, onderwerpen als de

relatie van de Prins met de Nederlandse koopvaardij en de – zeer belangrijke – rol die de Prins gespeeld heeft in de geschiedenis van de sociale zorg in ons vaderland, hadden belicht. Hoewel dat idee niet kon worden verwezenlijkt menen de samenstellers toch een aanvulling te hebben gegeven

op de bestaande literatuur over Prins Hendrik, die van waarde is voor degenen, die zich in diens persoon en werk willen verdiepen, omdat zij een aantal nieuwe gegevens brengt en omdat zij voorzover wij weten voor het eerst - ook een “beeldverhaal” van zijn leven biedt.

De iconografische gegevens zijn verzameld door Mevrouw drs. Pauline Mörzer Bruyns-de Haan, die ook de afbeeldingen selecteerde. De bijdrage over Prins Hendrik en Luxemburg is geschreven door dr. Gilbert Trausch, bibliothecaris van de Nationale Bibliotheek van het Groothertogdom. Drs. L. M. Akveld, wetenschappelijk medewerker van het Maritiem Museum “Prins Hendrik” te Rotterdam, is de auteur van de bijdrage over Prins Hendrik en de watersport. Ondergetekende is verantwoordelijk voor de overige bijdragen en de bibliografie.

Dat hier nieuwe gegevens zijn gepubliceerd is in de eerste plaats het gevolg van de welwillendheid van Hare Majesteit

de Koningin, die toestemming gaf voor het raadplegen van het persoonlijk archief van Prins Hendrik, dat bij het Koninklijk Huisarchief berust. Wij betuigen Haar daarvoor eerbiedig onze dank. Onze dank gaat ook uit naar kolonel der marechaussée b. d. L. van Dorp, adjudant in buitengewone dienst en kamerheer van Hare Majesteit, directeur van het Koninklijk Huisarchief, en diens medewerkers, de Heren A. F. Ubels sr. en jr. Hun hulp en vooral hun adviezen waren voor ons van grote waarde. De Heer Ubels jr. heeft zich bovendien zeer aan ons verplicht door de genealogische

tabellen samen te stellen. Eveneens danken wij de directies van verschillende musea, die toestonden dat werken uit de door hen beheerde collecties in dit boek werden gereproduceerd, vice-admiraal B. Veldkamp, die ondergetekende in de gelegenheid stelde om samen met Mevrouw Mörzer Bruyns de redactie op zich te nemen, en Mejuffrouw Gerrie Lindenburg en de Heer F. E. Breitenstein van A. J. G. Strengholt’s Boeken, Anno 1928, b.v., wier optimisme en geduld wij zeer hebben bewonderd. Tenslotte betuigen wij onze erkentelijkheid aan het College

van Regenten van de Prins Hendrik Stichting, in het bijzonder aan zijn voorzitter, Jhr. H. de Jonge van Ellemeet, en aan de directeur van de Stichting, de heer F. Zick, die niet alleen het initiatief namen voor deze

uitgave maar aan de totstandkoming ervan wezenlijk hebben bijgedragen. Willemsoord, juni 1975 namens de samenstellers Ph. M. Bosscher

Op zoek naar de mens Prins Hendrik Een eerste verkenning

De nu bijna vergeten hoofdpersoon van dit boek - vele Nederlanders denken immers wanneer zij de naam Prins Hendrik horen uitsluitend aan de echtgenoot van Koningin Wilhelmina, terwijl zij alleen een Hendrik de Zeevaarder kennen uit de geschiedenis van Portugal was in zijn tijd een ook buiten de grenzen van het Koninkrijk en het Groothertogdom bekende en in brede kring populaire figuur. Er is dan ook toen - althans in de periode die onmiddellijk

volgde op zijn dood – vrij veel over hem gepubliceerd. De meeste van deze publikaties echter zijn van de hand van auteurs, die meer als lofredenaars dan als geschiedschrijvers te werk zijn gegaan. Het resultaat van hun arbeid is interessant als cultuurverschijnsel, maar heeft slechts zeer betrekkelijke waarde als “signalement” van de mens die wij graag zouden leren kennen. Het persoonlijk archief van de Prins, dat in Den Haag wordt bewaard[1], is onder meer rijk aan gegevens omtrent de samenstelling en het beheer van zijn vermogen en betreffende de inrichting van zijn hofhouding,

maar het bevat slechts betrekkelijk weinig dat rechtstreeks inzicht biedt in het karakter van Prins Hendrik, in de wijze waarop hij met zijn medemensen omging, in zijn reacties op wat zich rondom hem afspeelde, in de kring van zijn familie, aan het Hof en daarbuiten.

Daardoor is het allerminst eenvoudig om een beeld te krijgen van de mens Prins Hendrik. Het moet worden samengesteld als een mozaïek – uit fragmenten ontleend aan de over hem verschenen biografische literatuur, waarvan men mag aannemen dat zij boven het stereotiep-hagiografische en clichématige uit zijn gekomen, uit hetgeen als zijn nalatenschap is bewaard gebleven en vaak min of meer toevallig iets laat proeven van zijn persoonlijkheid. Wil dit beeld niet te vaag blijven dan zal men ook moeten nagaan of er misschien nog andere bronnen zijn die, hoewel zij meestal maar zijdelings Prins Hendrik betreffen, ons kunnen helpen om het scherper te tekenen. Het nu volgende is een eerste poging om volgens de zojuist geschetste methode tot een bruikbaar resultaat te komen. Het moge daarom met een zekere mildheid worden bezien.

Weinig problemen biedt de reconstructie van het uiterlijk voorkomen van de Prins, in het bijzonder na de afsluiting van zijn actieve marineloopbaan. Wij kunnen daarvoor beschikken over een vrij groot aantal beschrijvingen van de hand van mensen die hem persoonlijk - en soms veelvuldig hebben ontmoet,

---

[1] Vele stukken, van Prins Hendrik afkomstig, zijn terechtgekomen in het Groothertogelijk archief te Weimar (vriendelijke mededeling van de Heer A. F. Ubels Sr.).

en over ettelijke tientallen portretten, waaronder verscheidene foto’s. Zij allen geven hem weer als een man van slanke, zelfs tengere, gestalte, niet groot

van stuk, met tamelijk diepliggende, blauwe ogen, een hoog voorhoofd (dat nog meer werd geaccentueerd toen zich omstreeks 1850 de eerste verschijnselen van kaalhoofdigheid begonnen te openbaren) en donker, later grijzend haar. Niet lang voordat zijn eerste huwelijk werd gesloten, begon hij snor en bakkebaarden te laten staan, aan welke mode hij tot zijn dood toe bleef vasthouden. Een enkel portret, met name het grote schilderij van Nicolaas Pieneman uit 1848, dat in de Waterloozaal op Paleis Soestdijk hangt, suggereert een duidelijke gelijkenis met zijn vader. Vrijwel alle afbeeldingen, ook de jeugdportretten, tonen hem met een ernstige, echter zeker niet onvriendelijke gelaatsuitdrukking.

Men kan daarom gewagen van een voorkomen, dat bepaald niet onsympathiek was, maar weinig imposant. Het “mais, c’est un Roi!”, dat een Fransman eens liet horen toen hij Willem III ontmoette, zou wel nooit naar aanleiding van het verschijnen van diens jongere broer zijn uitgesproken. Wat men vermeld vindt over zijn manier van optreden maakt dat men zich Prins Hendrik ook moeilijk kan voorstellen in de rol die zijn koninklijke broer zo graag en soms met

opvallend succes vervulde : die van dominerende hoofdfiguur bij een galafeest of een troepenrevue. Hofdijk schrijft van Prins Hendrik dat hij “iets in-zichzelf-gekeerds” had; Witkamp en Kalff vermelden zijn “bedaard en peinzend voorkomen”, zijn “afgemeten houding en gang” en zij zijn het er bovendien over eens dat hij zeker niet kon worden gekwalificeerd als een briljant spreker. Toch kwamen mensen die met hem werden geconfronteerd,

dikwijls diep onder de indruk van zijn persoonlijkheid. De situatie moest dan echter wel de mogelijkheid bieden tot meer dan oppervlakkig contact, tot een gesprek dat reikte

boven het gebruikelijke peil van een gelegenheidsconversatie. Wat dit betreft vormt een interessant getuigenis het relaas van F. J. Loudin, dat wij hier weergeven in de versie die men aantreft in Hofdijks biografie van Prins Hendrik. Loudin behoorde tot de “Jubilee Singers”, het koor van gewezen slaven dat vanaf 1871 concertreizen maakte ten bate van de Fisk University te Nashville. In 1877 bezochten zij Nederland, waarbij zij in februari van dat jaar in Den Haag een concert gaven ten huize van de familie Van Wassenaer van Catwijck 2. Onder het aanzienlijke gezelschap dat daar bijeen

was gekomen, bevond zich o.a. Koningin Sophie, die met de gastvrouw en Prins Alexander op een sofa plaats had genomen. “Aan het einde van de sofa” - aldus Loudin “zat een man met grijs haar, dunne bakkebaarden en lange knevels, rank en mager, hoog van voorhoofd, met een zeer

verstandige en mannelijke uitdrukking en ogen die alles opmerkten. Hij droeg vele ordetekenen, en ofschoon hij niets

van dat overheersende in zijn uiterlijk had dat men ten onrechte als eigen aan een edelman beschouwt, zag men dat

De Nederlandse koninklijke familie omstreeks 1827. Van links naar rechts: Prins Alexander, de Prins en Prinses van Oranje (de latere Koning Willem II en Koningin Anna Paulowna), Prinses Sophie, Erfprins Willem, Koningin Wilhelmina, Koning Willem I, Prins Hendrik,

Prinses Marianne, Prinses Louise en Prins Frederik.

Litho door Linati.

Prins Hendrik in 1827. Aquarel door Wagemans.

hij van hoge stand was." Hij volgde het concert zeer aandachtig, waarbij hij vaak goedkeurend knikte en herhaaldelijk tegenover de mensen in zijn nabijheid uiting gaf aan zijn enthousiasme over de kwaliteit van het gebodene. Toen gepauzeerd werd stelde de Amerikaanse gezant de zangers aan de aanwezige vorstelijke personen voor. Daarbij bleek Loudin dat de man aan het eind van de sofa Prins Hendrik was. "Hij was zeer vriendelijk en vroeg zoveel, dat men hem voor een Amerikaan gehouden zou hebben. Hij verklaarde dat hij zulk een samensmelten van stemmen en zulk een liefelijke zachtheid zelden of nooit had gehoord. Ook vroeg hij of ik de neger Ira Aldridge, die Shakespeare zo goed teruggaf (d.i. vertolkte), had gekend; hij had die vaak bewonderd. Hij onderzocht naar de toestand der negers in

Amerika, wier snelle vooruitgang sinds hun bevrijding, in spijt van alle tegenstand, hem verwonderde. Vooral wenste hij de godsdienstige richting onzes volks te kennen, en verklaarde: 'Ik kan mij maar niet voorstellen, dat enigen uwer ooit slaven geweest, gekocht en verkocht zijn: maar God zij dank! - het is voorbij!""

meer Loudins beschrijving is in zoverre uitzonderlijk dat wij hier een Prins Hendrik ontmoeten die weinig heeft van het "bedaarde en peinzende" dat zoveel waarnemers is opgevallen.

De Prins was een liefhebber van muziek[2] en het optreden van de Amerikaanse zangers had hem kennelijk zo aangegrepen dat hij zijn gebruikelijke reserve als het ware van zich af had geschud. Het is overigens vaker voorgekomen dat hij in een talrijk gezelschap zo "loskwam", zoals daarover vindt men elders in dit boek - tijdens het diner dat hem werd aangeboden door de deelnemers aan de internationale

[2] Al in zijn jonge jaren bezocht hij geregeld de concerten van het Haagse "Diligentia"; ter zake van zijn bemoeienissen met het culturele leven. In Luxemburg schrijft Arendt (Heinrich, Prinz der Niederlande, p. 23): "Besonders auf die Förderung der Musik verlegte er sein Augenmerk."

landbouwtentoonstelling te Amsterdam, waarbij hij zich met sterk emotioneel geladen woorden richtte tot zijn neef Alexander, alsook tijdens de feestmaaltijd bij de

opening van de stoombootverbinding tussen Vlissingen en Queenborough. Bij laatstgenoemde gelegenheid vergeleek één der sprekers de opening van de nieuwe stoomvaartlijn “bij het huwelijk” en de feestplechtigheid “bij de bruiloft” van de Exploitatiemaatschappij en de Stoomvaartonderneming. En onmiddellijk sprak Prins Hendrik de wens uit “dat deze echtverbintenis, ook na de wittebroodsweken, bij voortduring geluk en voorspoed mocht opleveren” - een beeld dat hij, in bewoordingen die ons helaas niet zijn overgeleverd,

zo geestig uitwerkte dat na afloop “aan de toejuichingen geen einde scheen te komen”.

“Hij… vroeg zoveel, dat men hem voor een Amerikaan

De drie zonen van de Prins van Oranje (de latere Koning Willem II) in 1825. Van links naar rechts: Willem, Hendrik en Alexander. Miniatuur olieverf door Pasquier.

Het gezin van de Prins van Oranje in 1832. Van links naar rechts: Erfprins Willem, Prins Alexander, de Prins en Prinses van Oranje, Prinses Sophie en Prins Hendrik. Op de achtergrond het prinselijk buitenverblijf in Tervueren.

Olieverf door J. B. van der Hulst.

gehouden zou hebben”: de weetgierigheid die uit deze woorden blijkt, was een zeer geprononceerde eigenschap van Prins Hendrik. Waar zijn belangstelling was gewekt wilde hij terdege geïnformeerd worden. Pas wanneer dat was gebeurd kwam hij tot een definitief oordeel, want zo heeft hij het zelf eens uitgedrukt- “om iets te beoordelen moet men het van

het begin tot het einde zien”. Viel dat oordeel positief uit en betrof het een zaak waarvoor zijn aanmoediging of steun werd gevraagd, dan werd die meestal snel gegeven en, ook dat was karakteristiek voor Prins Hendrik, dikwijls niet uitsluitend in de vorm van verbale adhesie. Men kon er dus op rekenen dat wanneer hij zijn opinie uitte over een persoon of een zaak, deze steeds zo degelijk mogelijk was gefundeerd. Er was nog een andere belangrijke reden waarom men graag zijn oordeel vroeg en er met aandacht naar luisterde, hoewel het dikwijls “vrij omslachtig”

onder woorden werd gebracht en hij soms, wanneer hij bezig was met een uiteenzetting ” een minuut van zwijgend beraad nodig (had) om weder het oog aan het vizier te klemmen”.

Op 29 september 1831 bezoekt Prins Hendrik met zijn vader de citadel van Antwerpen, die door Belgische en Franse troepen werd belegerd. In het huis

van generaal Chassé biedt freule Hortense de Boer een “immortellenkrans” aan. Achter de kleine Prins Hendrik staan Prins Frederik en Prins Albert van Pruisen. Rechts van hen de generaal.

Litho door F. B. Waanders.

Het leggen van de eerste steen voor de sluizen van het Amsterdamse Oosterdok, op 10 juni 1830, door de 13-jarige Erfprins Willem, vergezeld van zijn broers Alexander en Hendrik.

De dochter van de burgemeester van Amsterdam biedt de Prins een leren schootsvel en zilveren troffel aan, waarop het wapen van Amsterdam en de datum, een mahoniehouten kalkbakje en een koperen paslood, waarmee de opening shandeling zal worden verricht. Rechts de Raad van Amsterdam, de commissie voor IJen Havenwerken. Links de directeur van de Stads Waterwerken (C. W. M. Klijn) en de aannemer (H. Wind).

Olieverf door H. W. Cramer. Men kon er namelijk van op aan, dat in het algemeen overwegingen van persoonlijk belang op de vorming van zijn oordeel weinig of geen invloed hadden gehad. De belangstelling van de Prins besloeg een breed gebied. Hij heeft zich meer dan oppervlakkig beziggehouden met cultuur, onderwijs, velerlei vormen van sociaal werk en wetenschappelijk onderzoek

(dit laatste vooral op geografisch gebied: hij bezocht geregeld de vergaderingen van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, waarvan hij bij de oprichting in 1873 het beschermheerschap had aanvaard en was een zeer actief voorzitter van het Nederlandsch Afrikaansch Comité, dat zich ten doel stelde om belangstelling te wekken voor de exploratie van het Congobekken[3]). Diepgaande interesse heeft hij getoond voor verschillende vormen van economische activiteit, waarbij hij persoonlijk als financier dan wel als ondernemer is opgetreden. Op al die terreinen is hij, zoals men tegenwoordig zou zeggen, geëngageerd bezig geweest: hij was wij schreven het reeds - wanneer hij tot de opvatting was gekomen dat een bepaald streven aanspraak mocht maken

op zijn welwillende belangstelling, meestal niet tevreden met het geven van uitsluitend verbale steun; hij ging dan zoeken naar mogelijkheden om mee te werken. Waar hij als voorzitter of president de leiding had bij een bepaalde actie, liet hij nogal eens de aansporing horen “toch vooral niet den persoon des voorzitters, maar ’t belang der zaak in ’t oog te houden”. Wij mogen stellen dat hij dit kon zeggen zonder onoprecht te zijn. Wanneer men zijn

---

[3] De actie tot exploratie van het Congobekken, waarvan Koning Leopold II van België de grote gangmaker was, werd aanvankelijk in sterke mate geïnspireerd door wetenschappelijke en humanitaire motieven (onderdrukking van de slavenhandel). Pas na de dood van Prins Hendrik ging het economische motief volkomen domineren.

werkzaamheid bestudeert moet men wel tot het oordeel komen dat het merendeel ervan in hoofdzaak - zo niet bij uitsluiting - was geïnspireerd

door ijveren voor het maatschappelijk belang, meer in het bijzonder voor de bevordering van welzijn en welvaart in Nederland en in het Groothertogdom. Andere motieven en zeker overwegingen van eigenbelang en eigenbaat - waren dan van minimale invloed. Juist ook van zijn meest spectaculaire arbeid op economisch gebied - de actie om de Nederlandse koopvaardij “onder stoom” te brengen - mag men zeggen dat een onbaatzuchtig patriottisme er de drijfveer

van was. Wanneer men ziet welke financiële offers hij bracht

Prins Hendrik en zijn broer Prins Alexander, omstreeks 1836.

Pastel door C. J. L. Portman.

Prins Hendrik en zijn zusje Prinses Sophie, 1834.

Olieverf door J. B. van der Hulst, die als pendant van dit schilderij Prins Alexander en Erfprins Willem portretteerde. om dit doel te bereiken, moet men wel tot deze conclusie komen. Echt een kind van zijn tijd toonde Prins Hendrik zich door groot belang te hechten aan tijdelijke of permanente tentoonstellingen als middelen om kennis te verspreiden en handel en nijverheid te prikkelen tot het inslaan van nieuwe wegen. Hij heeft hiervan vaak blijk gegeven door deel te nemen

aan de voorbereiding van exposities en schenkingen te

doen aan musea, met name aan de verzamelingen van het Koninklijk-Groothertogelijk Instituut te Luxemburg en het museum van de Rotterdamse Yachtclub. De kern van de collectie van laatstgenoemde instelling werd gevormd door “eene zeldzaam belangrijke verzameling scheepsmodellen... schilderijen... teekeningen... en... boekwerken”, geschonken uit het particulier bezit van de Prins, die hij zo voor een breder publiek toegankelijk had gemaakt.

Prins Hendrik als luitenant ter zee der 2e klasse, 1836.

Olieverf door J. B. van der Hulst.

Door deze activiteiten doet hij ons denken aan zijn generatiegenoot Prins Albert van Saksen-Coburg-Gotha (1819-1861), de echtgenoot van Koningin Victoria. De “Prince Consort” is immers vooral in de herinnering blijven voortleven als promotor van de “Great Exhibition” van 1851, het indrukwekkende “symbol of the unity of science, invention and manufacture”, waaraan Prins Hendrik ook een bezoek heeft gebracht.

Ook vanwege hun serieuze belangstelling voor sociaal werk kan een parallel worden getrokken tussen beide Prinsen.

De overeenkomst tussen hen was overigens niet zo groot dat zonder meer kan worden gesproken van twee gelijksoortige karakters. In de ons bekende biografieën wordt Prins Albert steeds geschilderd als een man wiens karakter - althans nadat hij volwassen was geworden zich kenmerkte door een haast als onmenselijk aandoende ernst, wiens optreden zelden of nooit werd verlevendigd door ook maar een klein sprankje humor, iemand ook die iets koud-cerebraals had in zijn benadering van de problemen van zijn medemensen. Het lijkt alsof hij vrij hulpeloos tegenover die problemen stond wanneer zij niet konden worden opgelost door organisatorische maatregelen en dat hij niet gemakkelijk gaf, noch

van zijn persoon, noch van zijn vermogen. Prins Hendrik heeft in het maatschappelijk verkeer bepaald meer blijk gegeven van gevoel voor humor. Dat was dan naar onze indruk vooral het soort enigszins beschouwelijke humor, dat eerder een glimlach dan een schaterlach opwekt. Een typerende uiting ervan is het opschrift dat Prins Hendrik liet aanbrengen op een horloge, bestemd voor H. Prins, machinist op het Koninklijk jacht: “van Prins Hendrik aan Hendrik Prins”. Prins Hendrik was ook gevoeliger en inventiever wanneer hij werd geconfronteerd met de problemen van anderen en bij hem kwam veel meer de bereidheid om niet te zeggen de behoefte - tot uiting om persoonlijk te helpen.

Zo zocht en vond hij vaak een mogelijkheid om zelf een hand uit te steken en daardoor een element van menselijke warmte te brengen in de geboden steun. Toen een uit Nederland afkomstig lid van zijn Luxemburgse hofhouding ernstig ziek werd, stuurde hij zijn eigen arts. Deze bleek van mening dat het voor het algeheel herstel van de patiënt noodzakelijk was dat hij tijdelijk naar Nederland terugkeerde. Hierop zorgde de Prins voor begeleiding door een zijner lakeien

en voor een eersteklascoupé in de trein, terwijl hij de douane liet zeggen de zieke niet lastig te vallen. Na aankomst in Den Haag werd de man met een hofkoets naar het Paleis Lange Voorhout gebracht om daar verder te worden verpleegd. Een zeeofficier die om gezondheidsredenen voor verdere dienst was afgekeurd, zag zich een nieuwe carrière geopend doordat de Prins hem aanstelde als rentmeester van zijn goederen onder de Lage Vuursche. Fräulein Volgstädt, de vroegere gezelschapsdame van Prinses Amalia, die meende te moeten terugkeren naar Weimar toen Prins Hendrik

ging hertrouwen, zag haar verzoek om ontslag van de hand gewezen en werd benoemd tot Intendante op Paleis Soestdijk.

Zeer veel mensen die hem om geldelijke steun vroegen, heeft Prins Hendrik geholpen met giften en vooral met - vaak renteloze - leningen, soms tot zeer hoge bedragen: bij zijn dood bedroegen de vorderingen naar aanleiding van deze transacties in totaal ruim vier ton. Dat hierbij wel eens misbruik is gemaakt van zijn vertrouwen ligt voor de hand; hij placht dat vrij filosofisch

op te nemen. Eénmaal was zijn commentaar: “Het is beter dat men mij teleurstelt dan

dat ik het anderen doe.” Uit de kasboeken van zijn administratie blijkt ook dat hij de verpleging van enkele wezen voor zijn rekening heeft genomen, toelagen gaf aan studenten,

Vertrek van Prinses Sophie van de Rotterdamse marinewerf naar Weimar, 15 oktober 1842.

Achter de Prinses is afgebeeld Karel Alexander, Erfgroothertog van Saksen-Weimar-Eisenach, met wie zij op 8 oktober was gehuwd. Links van hem de Prinsen Willem, Alexander en Hendrik. De directeur-generaal van Marine, schout-bij-nacht J. C. Rijk, die Zr. Ms.

“De Zeeuw” had gecommandeerd bij de eerste reis van Prins Hendrik naar Rusland, biedt de Prinses zijn steek aan om er haar een afscheidsbriefje aan haar ouders op te laten **schrijven. Aquarel door W. H. Schmidt.**

RAFFI Hitel des at Hope

Noordzijde van het Korte Voorhout met in het midden het zogenaamde Huis van Hope, dat in 1845 door Prins Hendrik werd gekocht uit de nalatenschap van oud-minister Mr. J. G. baron Verstolk van Soelen. Het werd omstreeks 1760 naar ontwerp van Pieter de Swart gebouwd voor Anthonij Patras. In 1796 werd het gekocht door Archibald Hope. Na de dood

van Prins Hendrik heeft Prinses Maria er gewoond tot 1885 (Prinses Sophie erfde het in 1879). In 1896 kocht Koningin Emma dit paleis.

Gekleurde litho door de gebroeders Van Lier.

belangrijke giften deed aan bv. het Rode Kruis, de uitrusting van een toekomstig marine-officier heeft bekostigd en verscheidene jonge kunstenaars mede in staat heeft gesteld om hun vorming in het buitenland te voltooien.

Wij weten dus meer dan genoeg om te kunnen zeggen dat de Prins zich in grote mate heeft ingespannen voor zijn medemensen. Wij weten ook zeker voldoende om te kunnen zeggen dat hij daarbij bezield werd door in hoofdzaak altruistische motieven. Van andere facetten van zijn gedachtenwereld is het echter veel moeilijker een helder beeld te krijgen. Weinig is er bekend over zijn politieke denkbeelden. Enkele berichten uit 1849, resp. 18689 wijzen erop dat hij geen groot bewonderaar was van Thorbecke (“Men weet wel waar men met hem begint, maar niet waar men met hem eindigt”) en dat hij sympathiseerde met de conservatieve richting. De keuze van zijn twee huwelijkspartners kan erop wijzen dat

hij minder pro-Frans en fervent anti-Pruisisch was dan Willem III. Zijn godsdienstige verplichtingen nam hij zeer ernstig en hij heeft zich steeds

gedragen als een trouw lidmaat van de Nederlandse Hervormde Kerk. Daarbij heeft hij wel blijk gegeven van een mate van tolerantie die in zijn tijd en kring betrekkelijk zeldzaam was. De Christelijk Gereformeerde

Gemeente te Zaandam schoot hij renteloos tweeduizend gulden voor tot de bouw van een nieuwe kerk. Toen hij in 1877 voor een landbouwkundig congres Assen bezocht, ontving hij met ontbloot hoofd de zegen van de plaatselijke rabbijn, die daarbij conform de rituele voorschriften het hoofd gedekt hield. Onder het personeel van zijn hofhouding waren veel rooms-katholieken, terwijl het in dit verband ook opmerkelijk mag worden genoemd dat hij - evenals

Koningin Sophie trouwens - geabonneerd was op het politieke tijdschrift Le Publiciste, een uitgave van de militante rooms-katholiek Fortuné graaf Duchastel.

Wel serieus geïnteresseerd in muziek, heeft hij niet behoord tot de grote kunstverzamelaars, zoals er zovele in zijn familie zijn voorgekomen. De belangrijkste aankoop die hij waarschijnlijk ooit op het terrein van de kunst heeft gedaan, betrof een collectie topografische afbeeldingen met betrekking tot de Provincie Utrecht. Hij heeft deze wel vooral verworven vanwege de documentatie die zij bevatte over de omgeving van zijn geliefd Soestdijk (waarover hij trouwens ook een historische studie heeft laten samenstellen en uitgeven). Zijn verdere verzamelactiviteit betrof eveneens

voornamelijk objecten die hem aanspraken door hun documentaire waarde of hun karakter als curiositeit. Zijn boekenbezit was belangrijk: de waarde van de bibliotheek in het Paleis Lange Voorhout werd na zijn dood op achtduizend gulden geschat. Kort na het overlijden van Prins Hendrik schreef het Rotterdamsch Nieuwsblad: “Van de huiselijke omgeving van den Prins weten wij weinig; over zijn huiselijk leven werd zelden, werd bijna nooit gesproken.” Ook nu kan hierover niet veel worden meegedeeld. Wat wij ervan weten wijst erop

De achterzijde van Paleis Soestdijk, omstreeks 1845. Prins Willem III, de latere Koning-Stadhouder Willem III, was de eerste Oranje die de ridderhofstad Soestdijk bezat. Hij liet het middenstuk van het huidige hoofdgebouw in 1674 naar een ontwerp van Maurits Post bouwen. Na de Franse tijd is het domein van Soestdijk als nationaal huldeblijk aan de latere Koning Willem II geschonken. In deze tijd werd het sterk verbouwd en uitgebreid naar een ontwerp van Jan de Greef. In 1865 verwierf Prins Hendrik Soestdijk uit de nalatenschap van zijn moeder. Anonieme aquarel.

Warren. De neogotische stoelen zijn bekleed met borduurwerk van Koningin Anna Paulowna. dat Prins Hendrik zeer gesteld was op de gezelligheid en intimiteit die het leven in een kleine kring van vertrouwden kan bieden. De inrichting van zijn eigenlijke woonvertrekken was burgerlijk-behaaglijk (een misschien veelzeggend detail: in de inventaris van zijn slaapkamer op het

Kasteel Berg vinden wij onder andere een koekoeksklok vermeld). Hij voerde overigens wel een vorstelijke staat. De verschillende

'hofdepartementen waren op onbekrompen voet ingericht. Er bestaat een lijst van huishoudelijk personeel, die vermoedelijk uit de jaren 70 dateert en die niet minder dan dertig namen vermeldt, waaronder die van een huisen een keukenhofmeester[4], twee zilverbewaarders en acht lakeien. In de stallen van het Paleis Lange Voorhout stonden bij zijn overlijden 13 paarden en 22 rijtuigen. Onbekrompen kan ook worden genoemd de wijze waarop hij zijn grote bezit aan onroerende goederen beheerde. Het kasteel Berg, in Luxemburg, dat hij van zijn vader erfde die het in 1843 als particulier domein had gekocht, onderging een grondige verbouwing, die het tot een charmant voorbeeld van romantische neogotiek maakte.[5] Een begin werd gemaakt met de consolidatie van de burchtruïne van Vianden.[6] Nieuwe typen landbouwmachines werden aangeschaft, niet in de laatste plaats om anderen tot modernisering van hun bedrijf te stimuleren.[7]

De gehele opbrengst van het domein van Soestdijk, dat hem uit de erfenis van Koningin Anna Paulowna was toegevallen, werd weer gebruikt voor onderhoud en verfraaiing van dit landgoed. Zijn interesse voor tuinbouw en plantkunde manifesteerde zich hier in de bouw van enkele grote kassen. Het

---

[4] Dit was Louis Etienne Godefroy, die de Prins op vele van zijn reizen heeft vergezeld. Hij trad in 1842 in zijn dienst als kok, na tussen 1811 en 1830 in die functie werkzaam te zijn geweest bij de Hertog de Maillé, luitenant-generaal Baron Fagel, Nederlands gezant te Parijs, Prins Metternich en Koning Karel X, en vervolgens bij mr. J. G. baron Verstolk van Soelen, Minister van Buitenlandse Zaken (uit wiens nalatenschap Prins Hendrik in 1845 het Paleis Lange Voorhout kocht). II. De gegevens omtrent de administratie van dit bezit die het archief van Prins Hendrik oplevert, zijn nogal summier. Het meest volledig zijn die met betrekking tot de exploitatie van Ewijckshoeve in de periode 1876-1878. Deze sloot tweemaal met een nadelig saldo (ad resp. fl. 4035 en fl. 1195), éénmaal - merkwaardigerwijze in 1878, toen in Nederland de grote landbouwcrisis begon met een voordelig saldo van duizend gulden.

[5] Omdat inmiddels – nadat kasteel Berg in handen van de Walramse linie der Nassaus was gekomen opnieuw een zeer ingrijpende verbouwing is uitgevoerd, kan men van het resultaat der op last van Prins Hendrik uitgevoerde werkzaamheden weinig of niets meer zien.

[6] Paul van 't Veer, Maar Majesteit!… De geheime dagboeken van Minister A. W. P. Weitzel, p. 53.

[7] Het is dus niet juist dat, zoals E. O. M. van Nispen tot Sevenaer (Nederlandsche Kasteelen, p. 96) mededeelt, eerst herstelwerkzaamheden aan dit oude bezit van de Nassaus zijn uitgevoerd "nadat de ruïne eigendom der groothertogelijke familie geworden was".

was de bedoeling dat op den duur een botanische tuin zou ontstaan met de flora van alle werelddelen, die dan voor de “studerende jongelingschap” zou worden opengesteld. Ook hierin geloven wij weer een uiting te zien van het verlangen dat naar onze mening in de eerste plaats de activiteit van Prins Hendrik richting heeft gegeven: wat hem was toevertrouwd te beheren als een goed rentmeester, tot nut van zijn medemensen.

Het is aan de lezer om te bepalen of wij die hoofdlijn in zijn leven scherp genoeg hebben getrokken. Wij hebben echter goede hoop dat het oordeel dienaangaande positief zal uitvallen. Daarnaast zal men misschien wél menen dat ook deze schets van persoon en werk van Prins Hendrik te veel het karakter heeft van een lofrede. Men moge echter aannemen dat wij serieus getracht hebben een objectief beeld te geven. Daarom dan ook tot slot twee gegevens die Prins Hendrik in een wat minder gunstig daglicht stellen. Koningin Anna Paulowna moest hem soms openlijk berispen wegens zijn gebrek aan punctualiteit[8] en Weitzel[9] beklaagt zich erover dat Prins Hendrik “aan de Landmacht van den Staat

een in het oog vallende koelheid om niet te zeggen kleinachting” placht te betonen. Dit lijkt ons overigens hoofdzakelijk vermeldenswaard omdat het eerste niet typerend kan worden geacht voor een marine-officier, het tweede - wij schrijven het met een zekere schaamte - wel.

Gezicht op de plantenkassen van Soestdijk met links het rozenprieel, 1865.

“Getrouw naast den troon” Geluk en tragiek in het leven van Prins Hendrik

Prins Hendrik heeft een in vele opzichten gelukkig leven gehad.

Hij kreeg de gelegenheid om zich onder even bekwame als toegewijde leiding toe te leggen op een loopbaan die beantwoordde aan zijn aanleg en waarin hij zich kennelijk wél heeft gevoeld. Na de afsluiting van zijn actieve marinecarrière vond hij als Stadhouder van Luxemburg een nieuwe werkkring, die overeenkwam met zijn capaciteiten en ambities, en hem daarbij de mogelijkheid bood om zijn leven in te richten naar eigen smaak en voorkeur in een mate als maar betrekkelijk weinig mensen beschoren is.

---

[8] Prins Hendrik liet bv. in de oogsttijd bij het kasteel Berg een stoomdorsmachine installeren, waarvan ook andere landeigenaren gebruik konden maken. Een vroeg voorbeeld van zijn interesse voor nieuwe landbouwmethoden is een briefje, dat hij op 15 augustus 1849 schreef aan L. graaf van Bylandt, President van de Commissie van Liquidatie der Nalatenschap van Koning Willem II. Hij doet daarin verslag van een “excursion aux domaines de Posen”, waarbij hij contact had met de rentmeester Kleine, aan wie hij o.a. vroeg “s’il avait entendu de l’usage qu’on fait de la lupine jaune comme engrais” (archief Prins Hendrik).

[9] J. J. Bouman in Spiegel der Historie, I, 2, 1966, p. 5.

Het patroon van zijn huwelijksleven wijkt in positieve zin af van wat men bij vele andere negentiende-eeuwse vorsten waarneemt. Voordat hij zich eind 1852 verloofde met Amalia Maria da Gloria Augusta, Hertogin van Saksen-Weimar-Eisenach, had hij al gelegenheid gekregen om haar - en waarschijnlijk meer dan oppervlakkig te leren kennen: haar vader, Hertog Bernhard, was generaal in het Nederlandse leger[10] en verbleef geregeld met zijn gezin in Den Haag, waar hij een huis aan het Korte Voorhout, dus vlakbij het in 1845 door Prins Hendrik gekochte “Huis van Hope”,

bewoonde. Met de Koninklijke Familie, die langs verschillende lijnen met de Saksen-Weimars vermaagschapt was Bernhards oudste broer was in 1804 getrouwd met een zuster van Koningin Anna Paulowna; de oudste zoon uit dit huwelijk trouwde in 1842 Hendriks zuster Sophie - bestond dan een hartelijk en frequent contact. Belangrijker is dat Hendriks eerste vrouw een beminnelijke en intelligente persoonlijkheid was,[11] die vele interessen met haar man deelde, en dat wij mogen aannemen dat bij het totstandkomen van hun huwelijk - dat op 19 mei 1853 in de Schlosskirche van

Weimar werd ingezegend-geen dynastieke of financiële redenen de doorslag hebben gegeven, maar dat het een verbintenis

Prins Hendrik als kapitein ter zee in 1840. Voorstudie in potlood door N. Pieneman voor het schilderij van de inhuldiging van Koning Willem II.

De sterfkamer van Koning Willem II in Tilburg op 17 maart 1849. Koningin Anna Paulowna knielt neer, terwijl Prins Hendrik ontroerd zijn zakdoek vasthoudt. Achter de Koning twee artsen, links de kamerdienaren en rechts zijn adjudanten.

---

[10] Hertog Bernhard werd kort na het einde van de Franse overheersing aangetrokken als deskundige bij de wederopbouw van de Nederlandse landmacht. In 1825 maakte hij met Zr. Ms. instructiekorvet “Pallas” een reis naar Noord-Amerika (hij zou zich in de Verenigde Staten hebben willen vestigen omdat hij geen bevrediging vond in het bestaan van een legerofficier in vredestijd); na het uitbreken van de Belgische opstand fungeerde hij enige tijd als Stadhouder van Luxemburg, terwijl hij onder de regering van Koning Willem II gedurende enkele jaren optrad als opperbevelhebber van het Oostindisch Leger.

[11] Elise van Calcar schreef over haar : “Zij was een van die voortreffelijke wezens, die overal vrede en harmonie brengen, altijd zoeken te verenigen wat gescheiden was of dreigde vaneen te geraken; zij was een weldoende engel, die stilde en verzoende en, als een waar kind van God, zegen bracht in elke kring waar zij verscheen” (geciteerd door J. J. Bouman, Op en om Oranje’s Troon, p. 144).

Litho naar H. F. C. ten Kate door E. Spanier. uit liefde was. Het was ook een huwelijk dat naar het unanieme oordeel van tijdgenoten in het teken stond van harmonie en trouw.

Wat betreft de materiële omstandigheden waaronder Prins Hendrik heeft geleefd, kan men zeker de Engelse uitdrukking gebruiken “he was born with a silver spoon in his mouth”. Geldzorgen heeft hij nauwelijks gekend; gedurende de laatste periode van zijn leven - zeker sinds de dood van zijn moeder

- beschikte hij zelfs over een miljoenenvermogen. Toch heeft het leven van de Prins ook tragische aspecten gehad. Niet als zodanig zouden wij overigens willen beschouwen de omstandigheid dat hij - zoals enkele dagen na zijn dood in het “Luxemburger Wort” te lezen stond[12] - “het sieraad had kunnen zijn van een troon”. Die bewering is inderdaad meer dan een holle frase, zoals men zo vaak in necrologieën aantreft. De kans lijkt inderdaad groot dat

Prins Hendrik met zijn integer karakter, zijn serieuze belangstelling op sociaal, economisch en cultureel gebied, van de uitoefening van het “métier de roi” een succes zou hebben

Het bezoek van de tsarewitsj (de latere Tsaar Alexander II) aan het Tsaar-Peterhuisje in Zaandam op 17 april 1839. Tweede en derde van links: Prins Alexander en Prins Hendrik, in het midden op de voorgrond Prinses Anna Paulowna en Prinses Louise, rechts van hen

Prins Frederik, Erfprins Willem (de latere Koning Willem III), de Prins van Oranje en de tsarewitsj. Het Tsaar-Peterhuisje werd in 1818 door Koning Willem I aan zijn Russische schoondochter geschonken.

Olieverf door C. J. L. Portman.

Bezoek van Koning Willem II aan het eskader in Vlissingen, gecommandeerd door zijn zoon, op 13 juni 1843. Links op de voorgrond het koninklijk stoomjacht “De Leeuw”, rechts daarvan de sloep met de Koning aan boord, die achter het vlaggeschip Zr. Ms. “Rijn” omvaart. De “Rijn” ligt aan het einde van een linie, die verder gevormd wordt door de fregatten “Sambre” en “Jason” en de korvetten

“Lynx”” Haai” en “Pijl” (links op de achtergrond) en het raderstoomschip “Bromo”

(rechts op de achtergrond). Olieverf door Th. Gudin.

---

[12] Al in zijn jonge jaren bezocht hij geregeld de concerten van het Haagse “Diligentia”; ter zake van zijn bemoeienissen met het culturele leven. In Luxemburg schrijft Arendt (Heinrich, Prinz der Niederlande, p. 23): “Besonders auf die Förderung der Musik verlegte er sein Augenmerk.”

gemaakt. Wanneer men echter ziet hoe zijn broer, de latere Koning Willem III, is opgevoed en hoe met niet al te schitterend resultaat - is getracht om de vermoedelijke erfgenaam van de Kroon te vormen én als staatsman én als militair, moet men tot de conclusie komen dat Prins Hendrik, was hij Kroonprins geweest, zich in veel mindere mate had kunnen ontplooien als marine-officier. Wanneer hij al een loopbaan bij de marine had kunnen volgen de kans is groot dat men hem, conform de traditie van het Huis van Oranje, voor de Landmacht zou hebben bestemd - dan zou

die waarschijnlijk een min of meer “honorair” karakter hebben gedragen. Hij had waarschijnlijk ook niet kunnen trouwen met iemand die goed bij hem paste, maar tot een jongere tak van haar familie behoorde en geen groot fortuin mee ten huwelijk bracht.[13] Tenslotte zou hij, niet naast de troon staande maar zélf met de koninklijke waardigheid bekleed, waarschijnlijk veel minder gelegenheid hebben gehad om zelf zijn levensstijl te bepalen en zeker veel minder tijd om

De inhuldiging van Koning Willem III op 12 mei 1849 in de Nieuwe Kerk. Litho door C. W. Mieling.

Gedenkpenning, geslagen ter gelegenheid van het huwelijk van Prins Hendrik en Prinses Amalia van Saksen-Weimar op 19 mei 1853. Zilver en brons, door J. P. Menger.

19 (zie afbeelding hiernaast) Amalia Maria da Gloria Augusta, Hertog in van Saksen-Weimar-Eisenach (1830-1872), afgebeeld in 1852.

Aquarel door S. Diez.

Koning Willem III aanvaardt het beschermheerschap over alle handboogschutters, 27 juni 1849. Op het bordes van Paleis Het Loo de Koning, de Koningin en de jonge prinsjes, en

Prins Hendrik. Aquarel door Ch. Rochussen. aandacht te besteden aan al die zaken waarin hij persoonlijk geïnteresseerd was.

Tragisch achten wij wél dat Prinses Amalia reeds in 1872 stierf en dat zowel zijn huwelijk met haar als de echtverbintenis met Prinses Maria van Pruisen, met wie hij een halfjaar vóór zijn dood trouwde, kinderloos is gebleven.

---

[13] Prinses Amalia was de jongste uit een gezin van acht kinderen. In het op 9 mei 1853 te Weimar gesloten huwelijksverdrag werd bepaald dat zij van haar vader zou verkrijgen een “trousseau convenable à son rang”. Zij zou de administratie en de vrije beschikking behouden over haar fortuin en alles wat daaraan tijdens het huwelijk zou worden toegevoegd. Van haar echtgenoot zou zij een speldengeld ad fl. 9600 ’s jaars, eventueel te verhogen tot fl. 20000, ontvangen, terwijl deze alle onkosten van het huishouden voor zijn rekening zou nemen.

Bovendien heeft zijn positie als lid van het Koninklijk Huis hem behalve de zojuist aangeduide voordelen ook spanningen, frustraties en leed gebracht.

Spanningen bestonden er met name in de relatie tussen Prins Hendrik en zijn koninklijke broer. De woorden van Willem III, gesproken tijdens de Alkmaarse Ontzetfeesten in oktober 1873: “Wat Graaf Lodewijk was voor de grote Zwijger, dat is Prins Hendrik voor Willem de Derde, een man van raad en daad”, zouden dat niet doen vermoeden. Echter,

die uitspraak is zeker typerend voor degene die deze deed - men heeft niet ten onrechte eens van hem geschreven dat hij was “uitbundig in zijn toorn, uitbundig in zijn goedheid”, als typering van de relatie tussen beide broers is

De ontvangst van Prins Hendrik en Prinses Amalia bij het station van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Mij. in Den Haag op 21 juni 1853.

Litho door C. C. A. Last.

Prins Hendrik en Prinses Amalia passeren bij hun intocht in Den Haag op 21 juni 1853 het **Wagenplein. Litho door C. C. A. Last.**

Prins Hendrik en Prinses Amalia op het balkon van het Paleis aan het Lange Voorhout op **21 juni 1853. Litho door C. C. A. Last.**

De hofvijver verlicht op 25 juni 1853. Litho door C. C. A. Last.

Koning Willem III, de Kroonprins en Prins Hendrik worden geestdriftig ontvangen in Den Haag na hun bezoek aan de door watersnood getroffen gebieden in Gelderland. Hier is de aankomst bij Paleis Noordeinde afgebeeld met links de door Koning Willem II gebouwde gotische vleugel van Paleis Kneuterdijk, op 9 februari 1861.

Litho naar E. Verveer door G. J. Bos. zij van twijfelachtige waarde. De historische parallel suggereert dat de adviezen van Prins Hendrik voor Willem III van grote betekenis zijn geweest. Er zijn echter nauwelijks andere gegevens bekend die dat bevestigen. Hij wekt ook de indruk dat hier sprake was van contact “op voet van gelijkheid”. De werkelijkheid was heel anders. Zoals bekend mag worden geacht heeft Koning Willem III veel moeite gehad om zich te schikken binnen het systeem van de parlementaire monarchie, zoals dat kort vóór zijn

inhuldiging in Nederland was ingevoerd. Daarmee staat in direct verband dat hij zijn koninklijke prerogatieven steeds krachtig - men is geneigd te schrijven: met een overmaat aan kracht - verdedigde en voortdurend op zijn hoede was voor aantasting van zijn positie als Souverein en als Hoofd van het Huis van Oranje. Wanneer hij die bedreigd achtte reageerde hij fel, met alle gloed van een heftig temperament, dat men wel niet ten onrechte heeft beschouwd als een erfenis

van de Romanows. Hij maakte daarbij zeker geen uitzondering voor zijn familie. Prins Hendrik heeft zich altijd uitgesproken loyaal tegenover de Koning gedragen en zich moeite gegeven hem alle eer te doen geworden die hem toekwam. Tekenend voor zijn houding in dit opzicht lijkt ons de volgende passage in de proclamatie waarmee hij op 6 november 1850 het ambt van Stadhouder van Luxemburg aanvaardde: “En Nous envoyant parmi Vous, Sa Majesté n’a voulu que combler la distance, qui La sépare du Luxembourg. Elle a voulu toujours être représenté au milieu de Vous par un autre Elle-même. Animé de Sa sollicitude constante, c’est Son autorité

Souveraine que nous exerçons parmi Vous.” Dat heeft echter niet kunnen verhinderen dat hij soms ’s Konings “Russische” toorn te voelen kreeg omdat Z.M. hem direct of indirect betrokken achtte bij een vermeende kleinering of veronachtzaming van zijn persoon. Weitzel - die weliswaar Willem III door een zeer donkere bril bekeek, maar aan wiens betrouwbaarheid op het stuk van de weergave van feiten in het algemeen toch niet hoeft te worden getwijfeld - verhaalt

Een “bal costume” in het Paleis Noordeinde op 14 maart 1862. In de kleine balzaal zijn Koning Willem III en Koningin Sophie in gesprek met Prinses Amalia en links Prinses Marie en Prins Hendrik afgebeeld. Aquarel door H. F. C. ten Kate. “Lijkdienst gehouden in de Grieksche Kapel” op het buiten Rustenburg (van de Koningin-Weduwe) na het overlijden van Koningin Anna Paulowna, 17 maart 1865.

Gravure door J. W. F. Kachel.

(d.i. Prins Hendrik) een zijtak van den Oosterspoorweg naar Soestdijk had beloofd terwijl nog niemand eraan had gedacht des Konings buitenverblijf het Loo op dezelfde wijze met een spoorweg in verbinding te brengen”. 7

’s Konings gevoeligheid ten aanzien van zijn positie veroorzaakte soms ook manifestaties van jaloezie jegens zijn verwanten, die zeer extreme en pijnlijke vormen konden aannemen. Na de begrafenis van Koningin Sophie (20 juni 1877) gaf Willem III een galadiner voor de buitenlandse autoriteiten die de plechtigheid hadden bijgewoond. Daarbij was ook genodigd de President van de Luxemburgse Kamer van Afgevaardigden, die een adres van rouwbeklag was komen aanbieden. Na de maaltijd kreeg deze - aldus opnieuw Weitzel - van Z.M. te horen dat hij er “zeer verstoord” over

was dat men in dat stuk de overleden Koningin als “Souveraine” had aangeduid. “Souverain” was immers alleen de Koning-Groothertog! Vervolgens uitte de Koning zijn misnoegen over de hulde die in Luxemburg aan de nagedachtenis

“De plegtigheid van het leggen van den Gedenksteen door Z.M. den Koning aan de Zuiderzeesluizen te Schellingwoude, 29 April 1870”. De opening van deze sluizen, nu Oranjesluizen genaamd, werd bijgewoond door Koning

Willem III, Koningin Sophie en Prins **Hendrik (naast het baldakijn afgebeeld). Litho door Tresling & Co.**

Het bezoek van Prins Hendrik aan de schietwedstrijd van de Rotterdamse scherpschutters op 2 september 1871. Aquarel door Ch. Rochussen.

De koninklijke familie in 1873. Afgebeeld zijn van links naar rechts: Prins Hendrik, Prins Frederik, vorst Wilhelm von Wied (getrouwd met Prinses Marie, dochter van Prins Frederik), Prinses Marie met haar zoontje Frederik, Koning Willem III, Koningin Sophie, Prins

Alexander en Kroonprins Willem. Litho door A. Canelle.

Tsaar Alexander II van Rusland brengt op 12 mei 1874 een kort bezoek aan zijn neef, Koning Willem III, ter gelegenheid van diens 25jarig regeringsjubileum. Op het Amsterdamse Rhijnspoorwegstation wordt de Tsaar verwelkomd door de Koning, terwijl Prins Hendrik, die hem tegemoet was gereisd tot ’s-Hertogenbosch, net uit het rijtuig stapt. Gravure door Henri Havard.

JE MAINTIENDRAI.

van “Prinses Hendrik” - zoals Prinses Amalia vaak werd aangeduid was gebracht. 8 Prins Hendrik was in Luxemburg niets meer dan de vertegenwoordiger van zijn broer en al het goede dat hij er deed, werd eigenlijk door deze zelf gedaan… “en les jupons kwamen volstrekt niet in aanmerking. Met les jupons, een uitdrukking die hij herhaaldelijk, zeer luide en met minachting bezigde, bedoelde hij de vrouwelijke leden van zijn Huis.” Ook de Kamerpresident “bleef niet kalm, men hoorde hem met grote verheffing van stem uitroepen: Sire, il s’agit d’une princesse que nous avons vénérée! en later: Ma position est ici des plus difficiles et plus delicates, vervolgens zag men hem een buiging maken

en vertrekken.”9 Uit hetzelfde jaar 1877 is correspondentie bewaard gebleven tussen dr. Bruno Joannes Tideman, de grondlegger van de moderne scheepsbouw in ons land, en Arie Smit, stichter van de Koninklijke Maatschappij “De Schelde”. Tideman schrijft in april 1877 aan Smit dat hij een beroep op de Koning persoonlijk wil doen om gelden te verkrijgen voor de bouw van een droogdok te Vlissingen

13 Juni 1816

Prins Hendrik in een symbolische voorstelling voor de Vereenigingen van Nederlandsch-Indische strijders, 1876. Aquarel en collage door W. Ganter.

Prinses Louisa Margaretha van Pruisen en Prins Arthur, hertog van Connaught, derde zoon van Koningin Victoria van Engeland, in 1878.

Foto van Maria Elisabeth Frederika, Prinses van Pruisen (1855-1888) omstreeks 1878, door Th. Schuhman & Sohn. en dat hij daarbij speculeert op

de afgunst van Z.M. op de populariteit van zijn broer, die mede het gevolg was van het vele dat Prins Hendrik voor de Nederlandse scheepvaart had gedaan. “Volgens de informatie van Tideman keek Willem III uit naar een gelegenheid om ook iets te doen.”10

Om een juist beeld te hebben van de verhouding tussen Willem III en Prins Hendrik dient men ook te weten dat het maar hoogst zelden is voorgekomen dat de Koning openlijk, zoals te Alkmaar in oktober 1873, erkentelijkheid of waardering toonde jegens zijn broer. 11 Daarom is het des te verheugender dat de laatste geste van Willem III jegens Prins Hendrik, een week voor diens dood, het hoofse gebaar was om hem bij gelegenheid van ’s Konings huwelijk met Prinses Emma van Waldeck-Pyrmont - te bevorderen tot Admiraal der Vloot met het recht om de maarschalksstaf van Willem

II te dragen. In de laatste levensjaren van Prins Hendrik was het duidelijk dat het Huis van Oranje in mannelijke lijn dreigde uit te sterven : de Kroonprins weigerde een huwelijk te sluiten met iemand anders dan de vrouw van zijn keuze, die echter door zijn vader als huwelijkscandidate onaanvaardbaar werd geacht. Prins Alexander was zeer zwak van gezondheid en zou, naar men zoals later bleek terecht aannam, niet trouwen. Er kan niet aan worden getwijfeld dat dit Prins

Hendrik diep in zijn gevoelens raakte. Soms brak zijn emotie erover naar buiten, zoals tijdens het diner, hem op 4 mei 1877 aangeboden door de deelnemers aan de internationale landbouwtentoonstelling te Amsterdam, die door hem op

Soestdijk waren ontvangen. In zijn tafelrede richtte de Prins zich tot zijn neef Alexander, die mee aanzat, met de woorden: “Ik ben niet jong meer, maar ik zal mij staande houden zolang mijne krachten mij dat zullen veroorloven. Als ik dan niet meer kan, hoop ik dat gij, Prins Alexander!, mijn arbeid zult voortzetten, mijne voetstappen zult willen drukken.” 12

Het tweede huwelijk van Prins Hendrik moet in de eerste plaats worden gezien als een poging om het voortbestaan van het Huis van Oranje in de mannelijke lijn veilig te stellen. Zoals wij reeds geconstateerd hebben is het als zodanig niet geslaagd. 13 Daardoor heeft het echter niet minder betekenis als uitdrukking van de ernst, waarmee Prins Hendrik gehoor heeft gegeven aan wat hij zelf eens omschreef als “de roeping om getrouw naast den troon te staan”.

Verwelkoming van Prins Hendrik en Prinses Maria na hun huwelijk in Potsdam op Paleis **Soestdijk, 9 september 1878. Anonieme gravure.**

Zr. Ms. fregat “Rijn” ten anker in Grand Harbour, Malta, vermoedelijk tijdens een van de reizen van Prins Hendrik. Men ziet het schip ongeveer vanaf de huidige “Parlatoria Wharf”.

Links La Valetta, rechts Sanglea. De wachttoren rechts komt niet in werkelijkheid op deze plaats voor. Wel op vele andere plaatsen op Malta.

Olieverf door J. H. Koekoek.

“Hendrik de Zeevaarder”

Prins Hendrik en de Marine

Willende aan Onzen beminden derden kleinzoon, Willem Frederik Hendrik, Prins der Nederlanden, bij gelegenheid van zijnen tienden verjaardag eene bestemming aanwijzen, in welke hij zich kunne voorbereiden om zijn Vaderland van dienst te zijn en deszelfs eer en onafhankelijkheid tegelijk met den roem van Ons Huis te handhaven;

Lettende op de door Onzen gemelden kleinzoon aan den dag gelegde genegenheid tot den zeedienst en op de voordeelen, welke er voor Onze Marine en voor den Staat uit kunnen voortvloeyen hem van jongs af te bestemmen en op te leiden. tot de dienst ter zee; Verlangende hierdoor tevens aan Onze Marine een nieuw bewijs van Onze bijzondere gunst te geven…” Aldus de motivering van het Koninklijk Besluit van 15 juni

1830, no. I, waarbij Prins Hendrik werd benoemd tot adelborst der eerste klasse - het formele begin van zijn marineloopbaan. Voor het beschouwen van die loopbaan lijkt de zojuist geciteerde tekst een goed uitgangspunt.

Daarbij verdient allereerst onze aandacht dat de Koning ieder, die enigszins vertrouwd is met de stijl van regeren van Koning Willem I zal het met ons eens zijn dat zeker een K.B. als dit mag worden gezien als een persoonlijke geste van de Vorst - tweemaal het werkwoord “kunnen” gebruikte. Inderdaad: hij trok door deze benoeming een zware wissel op de toekomst, zwaarder dan normaliter het geval was en is bij de benoeming van een marine-officier - ook in een

tijd, waarin de kandidaten doorgaans jonger waren dan thans. De Prins mocht dan blijk gegeven hebben van “genegenheid tot den zeedienst”, hij had nog niet daadwerkelijk kennis gemaakt met de zee en kunnen tonen dat hij praktische aanleg had voor het beroep van marine-officier. Toch mag men zeggen dat reeds vóór zijn tiende verjaardag een deel van de basis was gelegd voor een carrière, zoals

Heusi in voege Prins Hendrik op twaalfjarige leeftijd in reiskostuum. Vermoedelijk is deze potloodtekening, die gesigneerd is met “Henri en voyage”, van de hand van Koningin Anna Paulowna.

Het bombardement van Algiers, 27 augustus 1816, door een gecombineerde Brits-Nederlandse vloot onder bevel van vice-admiraal Lord Exmouth en vice-admiraal Jhr. Th. F. van Capellen. Deze actie, de eerste grote onderneming

waar de Nederlandse zeemacht aan deelnam na het herstel van de nationale onafhankelijkheid, duurde van drie uur ’s middags tot middernacht. Olieverf door N. Bauer. de grootvader die voor zijn kleinzoon wenste. Wie tegenwoordig de hal van het Koninklijk instituut voor de marine

betreedt leest daar - onder een reliëfportret van Prins Hendrik de woorden: “kennis is macht, karakter is meer”.

En juist op karaktervorming is de opvoeding van Prins Hendrik van het begin af aan zeer sterk gericht geweest.

Zijn vader had een turbulente jeugd gehad, waarin het verloop van zijn educatie goeddeels was bepaald door het stijgen en dalen van de kansen der Nederlandse Oranjes om de in 1795 verloren positie te herwinnen - of voor dat verlies compensatie te verkrijgen. Van een strakke lijn was daardoor in dat opvoedingsproces weinig sprake geweest. Het had echter de onbevangenheid en de charme van de Erfprins

(zoals de titel van de latere Koning Willem II tussen 1806 en 1815 luidde) ongeschonden gelaten. Maar het had hem niet gemaakt tot een mens met een sterke wil, goed gewapend tegen de verleidingen van allerlei soort, die juist iemand van zijn positie en aanleg vaak moest tegenkomen.

Omstreeks 1823 stelde hij richtlijnen op voor de opvoeding

van zijn zoons, samen met majoor Juste Thierry baron de Constant Rebecque de Villars, die hij kort tevoren - in overleg met Koning Willem I - als hun gouverneur had aangesteld. De teneur daarvan was zodanig dat de veronderstelling van Bouman[1], dat zij in zeer sterke mate waren geïnspireerd door de wens “de fouten en zwakheden, die zijn eigen levenswijze kenmerkten, aan zijn kinderen… (te) besparen”, veel plausibels heeft.

“Doet hen zoo weinig mogelijk gevoelen dat rijkdom een voordeel is, en gewent hen aan eene zeer eenvoudige levenswijze” aldus de vader, die enkele jaren tevoren in het Casino te Spa driehonderdduizend gulden had verspeeld, en die als koning een schitterende staat zou voeren. Hij zou ook een zeer onoverzichtelijke boedel nalaten - Willem, Alexander en Hendrik moesten echter van jongs af aan hun persoonlijke uitgaven (in april 1829 kregen zij voor het eerst zakgeld, ieder vijf gulden per maand, welk bedrag voor Prins Hendrik in 1836 was opgelopen tot twintig gulden) “in kleine

boekjes” noteren… De Kroonprins wilde hun “niets dieper ingeprent hebben dan dat, zoo zij bemind en geacht wilden zijn, zij zulks verkrijgen moesten door deugd en bekwaamheid, en hunne leeren leesboeken werden door hem-zelf onderzocht, of daarin ook denkbeelden omtrent de voorrechten van geboorte en Vorstengezach voorkwamen, die voor de jeugdige gemoederen verleidelijk konden zijn”. 2

---

[1] J. J. Bouman in Spiegel der Historie, I, 2, 1966, p. 5.

Men moet uit het bovenstaande niet afleiden dat de kinderen uit het Kroonprinselijk gezin (dat op 8 april 1824 werd uitgebreid met een dochter, de latere Groothertogin Sophie van Saksen-Weimar-Eisenach 3) onder een drukkend regime opgroeiden. Zij hadden waarschijnlijk meer én informeler contact met hun ouders, vooral met hun vader, dan bijna al hun tijdgenoten-vorstentelgen. Vaak werden voor hun instructie dan wel hun vermaak uitstapjes georganiseerd en wanneer de familie, zoals vaak en langdurig het geval was, vertoefde op Soestdijk of haar buitenverblijf te Tervueren,

konden zij volop genieten van de natuur. Wél bleek - terwijl De Constant Rebecque ons wordt beschreven als een “goedmoedige mentor” 4 - kapitein-luitenant ter zee P. Arriëns, die in 1830 werd aangewezen om Prins Hendrik op zijn taak in de marine voor te bereiden, er de mens naar om de door de Kroonprins aangegeven lijn van opvoeding tot soberheid en plichtsbetrachting zeer scherp door te trekken. Pieter Arriëns was in 1791 geboren en in 1802 in ’s Lands zeedienst getreden. Kennelijk is hij daar al vroeg in gunstige zin opgevallen, want in 1813 treffen wij hem aan als adjudant

Schout-bij-nacht Pieter Arriëns, mentor van Prins Hendrik, in 1848.

Olieverf door N. Pieneman.

Het doorschutten van het korvet “Van Speyk” door de Oosterdoksluis op 5 mei 1832. Bij de openingsceremonie, een dag na de plechtige begrafenis van Van Speyk, waren Prins Frederik, Prins Adelbert van Pruisen en de Prinsen Willem, Alexander en Hendrik aanwezig.

Volgens een krant uit die tijd: “Voor de Van Speyk lag, met het schoon korps muzijk der schutterij bezet, de nieuwe raderboot, die hem door kracht van paarden in beweging stellen zou…” Behalve de raderboot namen ook het blokschip “De Rupel” en het koninklijk jacht

“De Leeuw” deel. Bij de stadsherberg gingen de genodigden uit elkaar. De drie jonge Prinsen maakten de volgende morgen een tochtje door Noord-Holland. Om half zeven staken zij het IJ over en vervolgens bezochten ze Zaandam, Broek in Waterland, Purmerend en Den Helder. Aquarel door H. G. ten Cate. van schout-bij-nacht Ruysch. In 1816 vinden wij hem in dezelfde functie, nu bij de commandant van ’s Lands eskader

in de Middellandse Zee, vice-admiraal Jhr. Th. F. van Capellen. Aan diens zijde maakte hij op 27 augustus 1816 het bombardement van Algiers mee - de eerste grote actie van de Nederlandse marine na het herstel van de nationale onafhankelijkheid en hij behoorde tot hen, die na deze actie werden onderscheiden met de Militaire Willemsorde. Tien jaar later nam hij ontslag uit de actieve dienst; hij bekleedde toen nog steeds de rang van kapitein-luitenant ter zee, tot welke hij bevorderd was door Van Capellen, voordat deze hem naar de Koning zond om verslag uit te brengen over

de geslaagde tuchtiging van de Algerijnse piraten. Niet onwaarschijnlijk lijkt dat hij zijn congé heeft genomen omdat hij het na tien jaar beu was geworden, te blijven uitzien naar promotieen dat die hem daarom zo lang was onthouden omdat zijn bevordering tot Overste niet volgens de voorschriften was geschied (Van Capellen had in deze geheel eigenmachtig gehandeld en daarmee zijn bevoegdheden ver

overschreden; de Koning heeft hem dit zeer kwalijk genomen). Toen heeft Arriëns dus teleurgesteld, zo niet verbitterd, maar naar later bleek tijdelijk, afscheid van de Marine genomen. Dat zou misschien mede kunnen verklaren waarom Arriëns zich in zijn functie van mentor van de Prins heeft doen kennen als iemand, die weinig soepel was in de omgang en zeer hoge eisen stelde aan zichzelf en aan anderen - niet het minst aan zijn pupil. Al gaat het misschien wel te ver

om te schrijven dat Arriëns “een harde leermeester” voor de Prins is geweest (zoals Visser heeft gedaan), vast staat dat hij zich als opvoeder een uitgesproken perfectionist heeft getoond en dat dit door Prins Hendrik niet altijd als even aangenaam is ervaren. Over de uitwerking van Arriëns’ pedagogiek is daarmee overigens nog weinig gezegd. Men gaat neigen tot de conclusie dat zij zowel positief als negatief is geweest wanneer men bv. constateert dat de Prins zich toen hij volwassen was deed kennen als een man met een sterk ontwikkeld plichtsgevoel, een gewetensvol rentmeester over alles, wat aan zijn

KANTTEEKENINGEN. AANMERKINGEN, MANOEUVRES, VERRIGTINGEN, ONTDEKKINGEN, VOORVALLEN ESZ.

Sutline P. Arricus, with leatste de Rice zal mede dourite let Hi. One tron burtint vertrek van der Sebent by Jacht, Pati de Clipagie Laage it ſche plunges th, and Cuttype can trekken, en de Stengewander, Magel in Perdains an térelt.. Grabbers en de Berkes, en Gros Mocs, the Letter Decd Pein ver de Loodsboot, dereltetten B2 = 4 avonds of 29 de Kram, tech dessut Jo halve Leggus later overnemen, en zeit dezelve der nachts, ne dat de El mas afgelopen naart. Ditech tot het don van un Lust de Menger tenceres, en Grust Berkseil consleersen,

alles Lettres maken! Luet de Batterys pontjes digt breeus

Journaal van de “Nehalennia”, 1 juni 1833, met het bericht van de inscheping van Prins Hendrik en diens gevolg voor de eerste zeereis van de Prins.

Door Prins Hendrik ingevuld gedeelte van het scheepsjournaal van Zr. Ms. fregat “Maas”, 16 juni 1835.

“Vue, d’un des Forts qui défendent l’entrée du Port de Curaçao, pris en Juillet 1835.”

Deze aquarel van het Riffort op Curaçao maakte Prins Hendrik tijdens zijn derde reis, van 16 mei tot 19 oktober 1835, aan boord van Zr. Ms. fregat “Maas”, naar West-Indië en Noord-Amerika. zorgen was toevertrouwd, maar ook als iemand, wie het optreden in een groot gezelschap niet gemakkelijk afging en die soms duidelijk moeite had bepaalde remmingen te

overwinnen bij het onder woorden brengen van zijn gedachten. Die geremdheid zou het resultaat van Arriëns’ methodiek kúnnen zijn. Hier verder te speculeren omtrent dit onderwerp komt ons overigens niet zinvol voor.

Dit opstel zal de lezer naar wij hopen in staat stellen om zelf tot een oordeel te komen omtrent het resultaat van de professionele vorming, die Arriëns Prins Hendrik gaf. Al dadelijk was die vorming theoretisch én praktisch gericht - al beperkte de praktijk zich voorlopig daartoe dat de Prins leerde zeilen op de Eem (was dat met de “canot de S.A.R.”, die vermeld wordt in een kasboek uit die tijd, dat in het Koninklijk Huisarchief berust?). Bij de theoretische lessen

uitte Arriëns’ perfectionisme zich o.a. daarin dat hij zelf leerboeken samenstelde, zoals een maritiem woordenboek en een handleiding bij het onderricht in de scheepsbouw (waarvoor ook, blijkens hetzelfde kasboek ” gabarits”, d.i. spanten, werden gebruikt). Deze boeken zijn thans nog te vinden in de bibliotheek van het Nederlands Scheepvaartmuseum.

Terecht was Arriëns van mening dat echte zeelui alleen op de lange reis kunnen worden gekweekt. Daarom legde hij in 1832 aan de Kroonprins een programma voor, dat niet minder dan zeven zeereizen omvatte, te maken in de periode 1832-1838 met een totale duur van ongeveer vijftig maanden. Toen aan de uitvoering van dit plan zou worden begonnen, deed zich echter een ernstige moeilijkheid voor.

** “Le tombeau d’un grand homme ne peut être assez simple.” Deze aquarel van het graf van**

Napoleon op St.-Helena, dat bijzonder veel indruk op Prins Hendrik maakte, vervaardigde de Prins op de terugreis van Oost-Indië in 1838.

** “Temple of Siwa at Hathipoor, 20 Dec. 1837.” Deze tekening in pen en penseel maakte Prins**

Hendrik tijdens zijn vierde reis aan boord van Zr. Ms. fregat “Bellona”, vergezeld door Zr.

Ms. brik “Snelheid”, naar Oost-Indië en India van 15 oktober 1836 tot 19 juli 1838.

Bal ten Paleize Rijswijk, ter ere van Prins Hendrik gegeven door gouverneur-generaal L. D.

J. de Eerens, februari 1837. De Prins staat onder de vlaggendraperie op de achtergrond.

Anonieme tekening. ning Willem I geweigerd had de nog door zijn troepen bezette vestingen in België te doen ontruimen, kondigden de Britse en Franse regeringen in het najaar van 1832 een blokkade van de Nederlandse havens af. Zolang die voortduurde kon er van de zeedoop van Prins Hendrik niets komen. Zo werd het juni 1833 voordat de Prins weliswaar niet voor het eerst het dek van een Nederlands oorlogsschip betrad (wij weten

dat hij in september 1831 een bezoek bracht aan Zr. Ms. de “Zeeuw” die toen op de Schelde lag, en op 5 mei 1832 aan boord van Zr. Ms. korver “Van Speyk” de opening van de Amsterdamse Oosterdoksluizen meemaakte), maar wel voor de eerste keer als lid van de marinegemeenschap het leven aan boord van een operationeel oorlogsschip ging meemaken. Men kan moeilijk zeggen dat ’s Lands zeemacht een tijdperk

van uitbundige bloei beleefde toen Zr. Ms. korvet “Nehalennia” met de Prins aan boord één week vóór diens dertiende verjaardag het Marsdiep uitzeilde met als bestemming de kust van Noord-Spanje, waar El Ferrol en La Corunha zouden worden aangedaan.

Na het vertrek van de Fransen had men de Nederlandse marine in menig opzicht van de grond af opnieuw moeten opbouwen. Zij had wel een groot aantal schepen toegewezen gekregen uit de boedel van de “Marine Impériale”, maar spoedig bleek veel van dat materieel in deplorabele toestand te verkeren: niet voor niets zijn in de geschiedenis van de

Nederlandse marine zelden of nooit zoveel scheepsrampen voorgekomen als gedurende het eerste decennium na 1813.

De marineleiding stond verder voor de allesbehalve gemakkelijke taak om het noodzakelijke minimum van eenheid en saamhorigheid te brengen in een bestand personeel met wel zeer heterogene achtergronden. Sommigen hadden tijdens de Napoleontische periode eerst onder de Bataafse, daarna onder de Koninklijk-Hollandse en ten slotte onder de Franse vlag gediend en zo een evolutieproces meegemaakt, waarin de dienst op de Nederlandse oorlogsschepen steeds meer een “Frans” karakter had gekregen. Anderen hadden gedurende dat tijdvak langdurig dienst gedaan bij buitenlandse marines (veelal de Britse of de Russische) en waren volkomen ingesteld geraakt op de dáár heersende, in menig

opzicht sterk afwijkende, gebruiken en opvattingen. Weer anderen ten slotte hadden na 1795 geen schip meer onder hun voeten gehad en kenden dus uit persoonlijke ervaring alleen de dienst, zoals die bij de zeemacht van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gebruikelijk was geweest. Tegen het einde van de jaren twintig leek men althans enigszins op weg te zijn naar een wat minder zorgelijke toekomst. De toestand van het materieel

bleef zorgen baren, maar men krijgt de indruk dat toch geleidelijk aan minder bodems hoefden te worden afgeschreven als gevolg van scheepsrampen (wij zouden ons hier graag stelliger hebben uitgedrukt, maar stuitten daarbij op de moeilijkheid dat de geschiedenis

van de Nederlandse marine gedurende de periode, die ons nu bezighoudt, in feite nog niet is geschreven). In de Middellandse Zee had sinds 1815 vrijwel permanent een eskader geopereerd ter bescherming van de koopvaardij. De gelijktijdige aanwezigheid daar van Britse en Franse vlootformaties had een effectieve uitdaging betekend om de prestaties op hoger plan te brengen en zo had op dit eskader “een aanvang gemaakt” kunnen worden om de verschillende na 1813 in de Marine aanwezige “stromingen tot een goed geheel te vormen”. Men was zelfs en hierbij is Koning Willem

I persoonlijk dé stuwende kracht geweest - begonnen met experimenten op het terrein van de stoomvaart. Deze zijn

Citadel Prins Frederik in Weltevreden, waarvan Prins Hendrik op 31 augustus 1837 de eerste steen heeft gelegd. Tekening door Mevrouw C. van Huut-Kardos, 1930.

LO F3

“Stuurrad, nachthuis en marseval-balie”, 1843. Potloodtekening (blad 7) uit een schetsboek door A. van Beest, die samen met P. J. Schotel op uitnodiging van Prins Hendrik de reis van 1843 naar de Middellandse Zee meemaakte. Hij kreeg de opdracht om nauwgezet tekeningen te maken van alles wat zich aan en op een schip bevond.

lang niet allemaal even voorspoedig verlopen: enkel projecten mondden zelfs uit in volslagen mislukkingen en de verbouwing van Zr. Ms. de “Rijn” - een schip dat later in het leven van Prins Hendrik een belangrijke rol rol zou spelen - tot fregat met hulpstoomvermogen werd in 1828 gestaakt. Er kan echter ook op gewezen worden dat de Nederlandse marine haar eerste stoomschip reeds verwierf in 1826, d.w.z. slechts vijf jaar nadat de Britse zeemacht voor het eerst

stoomvaartuigen in gebruik nam, en dat dit schip, Zr. Ms. Stoompacket van Oorlog “Curaçao”, het jaar daarop als eerste een werkelijke “stoomreis” heen en terug over de Atlantische Oceaan maakte. Deze feiten frapperen des te meer wanneer men constateert dat de Nederlandse particuliere zeescheepvaart van die tijd bepaald achterlijk moet worden genoemd in vergelijking tot b.v. de Britse en de Amerikaanse en dat het nog tientallen jaren zou duren voordat er in

grote mate door toedoen van Prins Hendrik - sprake zou zijn van particuliere transoceanische stoomvaart onder Nederlandse vlag.

Als gevolg echter van het uitbreken van de Belgische opstand werd de verdere ontwikkeling van de marine sterk geremd.

Het eskader in de Middellandse Zee werd opgeheven: alle beschikbare middelen moesten worden gebruikt voor het vormen en in stand houden van een armada, bestaande in hoofdzaak uit klein materieel zoals kanonneerboten, ten behoeve van de drie “liniën van defensie te water”, waarmee de marine de westelijke grensstrook tussen Noord-Nederland en de opstandige provinciën ging beveiligen. Die activiteit en de gelijktijdige operaties van de landmacht deden een zodanig beroep op ’s lands schatkist dat haar toch al niet florissante toestand nog aanmerkelijk verslechterde. Daarom

achtte men zich gedwongen om, toen eenmaal vanaf 1834 zeeen landmacht konden worden gedemobiliseerd, over te gaan tot een politiek van uiterste bezuiniging op alle takken van staatsactiviteit en vooral ook op het defensie-apparaat. Dat betekende voor de marine dat de aanbouw van nieuwe schepen sterk werd verminderd, c.q. vertraagd, en dat de operaties zich voorlopig vrijwel gingen beperken tot wat

Zr. Ms. raderstoomschip “Bromo”. Potloodtekening (blad 3) uit het schetsboek van A. van Beest, 1843.

“Ingezette sloepen, s.b. loopplank (valreep) en koekkoek van de kajuit - op de achtergrond **Vlissingen.” Blad 9 uit het schetsboek door A. van Beest,**

** “Ankers uit de groote rust gezien.” Blad 13 uit het schetsboek door A. van Beest,**

** “Bezig met de kluivers vast te maken.” Blad 21 uit het schetsboek door A. van Beest,**

“Bakboordsgallerij” en galjoen van de boegspriet gezien.”

Blad 16 uit het schetsboek door A. van Beest, 1843.

Barberts getting

“Aan Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden” aan boord van Zr. Ms. Fregat “De Rijn” ter reede van Vlissingen 2 Aug. 1843. P. J. Schotel.

Dit boordgezicht van de “Rijn”, een aquarel door P. J. Schotel, is het derde blad van een schetsboek waarin een tekening van Th. Gudin voorkomt, die evenals Schotel de opdracht kreeg om een schilderij te vervaardigen van het eskader onder bevel van Prins Hendrik te Vlissingen. Ook A. van Beest leverde voor dit schetsboek een aantal studies. De serie die

Schotel heeft gemaakt, geeft een chronologisch verslag van deze reis. strikt noodzakelijk was voor de beveiliging van de koloniën. Duur en frequentie

van de voor het onderhouden van de praktische bekwaamheid zo essentiële oefenen vlagvertoonreizen werden tot een minimum teruggebracht. Tekenend hiervoor mag worden geacht dat de “Nehalennia” het enige Nederlandse oorlogsschip van groot charter was, dat in 1833

een dergelijke reis maakte. Wij zullen die reis niet in extenso beschrijven, evenmin als de daarna volgende zeetochten van Prins Hendrik. Ons relaas zou dan te zeer het gevaar lopen om te worden tot een ongetwijfeld voor velen irritante opsomming van gebrachte en ontvangen eerbewijzen, bezoeken aan autoriteiten en bezienswaardigheden etc. etc. Daarom willen wij ons er in hoofdzaak toe beperken om aan te geven hoe de Prins tijdens en door die reizen werd gevormd, niet alleen tot een in zijn vak bekwaam marine-officier, maar ook tot iemand, die in zeer brede zin - “wist wat er in de wereld te koop was”. Daarbij zullen wel een aantal anecdotische details worden

vermeld om iets aan te geven van de sfeer, die deze reizen

kenmerkte. Alleen al reden genoeg hiervoor is het feit dat zij gezamenlijk een unieke episode vormen in de geschiedenis van ons Vorstenhuis. Men mag echter ook gerust stellen dat zij een stuk cultuurhistorie vormen, zo typisch voor de tijd waarin zij zich afspeelden, dat de bestudering ervan bepaald kan helpen om die tijd beter te begrijpen. Wie meer details wenst mogen wij verwijzen naar de in dit boek opgenomen chronologie en literatuuropgave.

Spoedig kon de prinselijke adelborst ervaren hoe gemakkelijk een geoefend zeeman zich in het tuig bewoog - wij vinden vermeld hoe hij prijzen uitloofde voor de bemanningsleden van de “Nehalennia” die het snelst wisten op te enteren naar de bramzaling en daarna weer aan dek te arriveren maar ook hoe men meestal niet zonder meer zeebenen krijgt. Negen jaar later, hij commandeerde toen de “Rijn” op een reis naar de Oostzee, vertelde hij van de eerste verjaardag, die hij in zee vierde. Dat “feest” had plaatsgevonden

“onder een geweldige storm in het Kanaal, op de hoogte van Wight. Die storm maakte aan alle etiquette een einde door de officieren tegen en over elkander te werpen, juist op het ogenblik dat het Etat-Major in de kajuit bijeen was om Zijne Hoogheid te complimenteren”. De commandant van de “Nehalennia”, kapitein ter zee W. A. Geesteranus,

“zondigde al even hard tegen de etiquette” als de overige officieren “en kon zich ook moeijelijk ernstig houden. De…

Prins evenwel merkte dit niet eens op, daar hij door de zeeziekte zoodanig was aangegrepen, dat hij aan den heer Arriëns maar moest overlaten om den gelukwensch van den kommandant te beantwoorden.”

Deze scène illustreert duidelijk hoe de Prins reeds op zijn eerste reis vanwege zijn hoge positie met bijzondere egards werd behandeld maar ook

hoe hij zijn deel kreeg van de lasten, inherent aan het zeemansleven… en aan zijn status als lid van het Koninklijk Huis. Hij genoot een zekere bescheiden luxe. Reeds op de “Nehalennia” had hij een privéhut en at hij samen met kolonel’ Arriëns aan de commandantstafel (ook weten wij dat op waarschijnlijk al zijn reizen zijn eigen kok en één of meer lakeien meegingen). Dat kon hem echter niet vrijwaren voor de inconveniënten, die het

leven aan boord van een schip en in het bijzonder een oorlogsschip - nu eenmaal voor alle opvarenden meebrengt.

Hij leidde ook in die zin een “vorstelijk” leven dat hij, vooral bij bezoeken aan vreemde havens, sterk in beslag werd genomen door representatieve verplichtingen, ofschoon zijn vader had bepaald dat Prins Hendrik geen officiële bezoeken zou

Interieur van de kajuit van Prins Hendrik (?). Blad 4 uit het schetsboek door P. J. Schotel,

A. van Beest en Th. Gudin, 1843.

“Het eskader onder bevel van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden, zeilende in linie van Bataille achter den anderen, wendt door de Contra-Marsch voor Almeria (Spaanse kust) den 28ste Augustus 1843” Blad 9 door P. J. Schotel.

afleggen en zoveel mogelijk de dienst van een “gewone” adelborst zou verrichten (hij hield op deze reis overigens nog wel ’s nachts “wacht te kooi”). Dit was ook het geval bij zijn tweede zeereis, in de zomer van 1834. Hiervoor scheepte hij zich in op het linieschip (een “slagschip”, bewapend met 84 stukken) de “Zeeuw”, dat gedurende deze tocht

- voorzover ons bekend de laatste zeereis van een Nederlands linieschip - werd gecommandeerd door de bekende “officier savant” en latere minister van Marine Julius Constantijn Rijk. Toen de “Zeeuw”, begeleid door de brik de “Snelheid”

(ondanks haar naam een luie loper), allereerst Denemarken aandeed, bleek het nog mogelijk dat de Prins zich conform het verlangen van zijn vader beperkte tot het bezoeken van bezienswaardigheden, zoals het slot Frederiksborg bij Hilleröd en de Marinewerf van Kopenhagen. Bij het naderen van de Russische wateren bleek echter snel dat Tsaar Nicolaas bepaald “werk wilde maken” van het bezoek van zijn neef. Een Russisch eskader, gecommandeerd door de bekende Zuidpoolvorser Fabian Gottlieb von Bellinghausen, voer de Nederlandse formatie tegemoet, saluutschoten werden gewisseld en vóór Kronstadt wachtte de Tsaar in persoon zijn familielid op, om vervolgens een bezoek aan de “Zeeuw” te brengen, waar zijn komst de nodige opschudding veroorzaakte omdat men nauwelijks de tijd kreeg om zich op de ontvangst van de hoge bezoeker voor te bereiden. Een uitnodiging aan de Prins om op Peterhof te komen logeren en

vervolgens vanuit het Winterpaleis zijn programma van bezoeken aan maritieme inrichtingen e.d. uit te voeren kon toen moeilijk worden afgeslagen. Ook de overige opvarenden van de Nederlandse schepen deelden ruim in de Russische gastvrijheid. Zo werd aan 350 man van de “Zeeuw” en de

“Snelheid” een copieus diner aangeboden en woonden alle Nederlandse officieren, die vrij van wacht waren, de feestelijkheden bij die op Peterhof werden gegeven ter gelegenheid van de verjaardag van Tsarina Alexandra Fjodorowna (geboren Prinses Charlotte van Pruisen, een dochter van Hendriks oudoom Koning Friedrich Wilhelm III) - een gebeuren, waarbij uitsluitend voor de verzorging van de illuminatie vijftienhonderd matrozen in touw waren. Het einde van het bezoek aan Rusland werd gevormd door een vlootrevue, waarbij de Tsaar en de Tsarina met groot gevolg een bezoek

brachten aan de “Zeeuw”. Vervolgens werd koers gezet naar de Zweedse wateren, waar Arriëns en de Prins overstapten op de “Snelheid” voor een bezoek aan Stockholm. Hier bleek het opnieuw onmogelijk

Prins Hendrik aan het eind van zijn actieve marinecarrière, 1848. Hij is afgebeeld in het klein tenue van schout-bij-nacht en staat geleund tegen een lang scheepskanon op rolpaard.

Boven hem ziet men kooiverschansingen met daarin de gesjorde kooien (hangmatten van het scheepsvolk). Olieverf door N. Pieneman.

om - wilde men niet het risico lopen van diplomatieke moeilijkheden - te ontkomen aan de attenties van de Koninklijke Familie: Koning Karel XIV wenste per se Prins Hendrik te ontmoeten en Kroonprins Oscar (wiens oudste zoon later

Hendriks nicht Louise zou trouwen) stond erop om hem persoonlijk en grondig de Zweedse vloot en haar walinrichtingen te laten zien. Toen hierna een tweede bezoek aan Kopenhagen werd gebracht, kon uiteraard de herhaaldelijk aangeboden gastvrijheid van het Deense Hof niet steeds worden afgewezen en daarom ging de Prins of liever Arriëns in op de invitatie tot een intiem diner bij de Koning en de Koningin op Slot Frederiksberg. Prins Hendrik en zijn gevolg zullen stellig zijn getroffen door het contrast tussen de grootse allure van het Tsarenhof en de typische “Biedermeier”-atmosfeer rondom het bejaarde Deense Koningspaar ” waar iedere avond op de eenvoudige witgeschilderde

vurenhouten tafel in ’s Konings slaapvertrek de sleutels van de vier poorten van Kopenhagen werden neergelegd”. Alvorens naar patria terug te keren bracht men hierna nog een bezoek aan Portsmouth, waar o.a. Britse marine-officieren

“Aankomst van het Eskader onder bevel van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden, in de haven van Mahon, den 9e September 1843.” Blad 10 door P. J. Schotel.

“Het Eskader onder bevel van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden komt voor Gibraltar en wordt door een Engelsch Linieschip en een Napolitaansch Fregat begroet. De Castor voegt zich weder bij het Eskader, den 25e September 1843.” Van links naar rechts: Haai,

Jason, Malabar, Rijn, Castor. Blad 11 door P. J. Schotel.

“Het Eskader onder bevel van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden, vertrekt van Gibraltar, het Fregat de Rijn salueert de schepen en de vesting den 30e September 1843.” Bromo, Malabar, Rijn. Blad 13 door P. J. Schotel.

“Het Eskader onder bevel van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden, voor storm weder bij leggende bij het eiland Wight, den Ile October 1843.” Haai, Boreas, Jason, Rijn, Sambre.

Blad 14 door P. J. Schotel. een diner aan boord van H.M.S. “Victory” aanboden, dat heel ongedwongen en vrolijk verliep. Aanmerkelijk groter nog was de variatie in de ervaringen, die de Prins opdeed tijdens zijn volgende zeereis, de laatste die hij als adelborst maakte. Ditmaal was hij ingescheept op het fregat de “Maas”, waarover Arriëns het bevel voerde en dat begeleid werd door de “Snelheid”. Nadat de schepen

op 16 mei 1835 van de rede van Texel waren vertrokken ging het eerst langs de snelste route naar Suriname, waarbij de Prins uiteraard onderweg gedoopt werd door Neptunus, die op een rolpaard, getrokken door vier duivels, aan boord kwam. Het eerste bezoek van een Oranjeprins aan wat toen nog een tamelijk welvarende kolonie genoemd kon worden haar welvaart berustte overigens op een niet alleen in moreel opzicht wankele grondslag - was vanzelfsprekend aanleiding tot het organiseren van allerlei feestelijkheden. Hoezeer het Suriname in rep en roer bracht getuigt de door

Bouman 10 geciteerde brief van een in de kolonie verblijvende dame aan haar moeder in Nederland, waarin wordt verhaald hoe “heel Paramaribo” op de been kwam om de Prins te ontvangen. “De schutterij en de jagers moesten in de wapenen, de oorlogsschepen moesten manoeuvreren en 21 saluutschoten doen, alle hooge ambtenaren van de hooge raad, van het geregtshof, en andere ambtenaren moesten in costuum met de gouverneur aan het hoofd - E. L. baron van

Heeckeren, gouverneur-generaal der Westindische Bezittingen dat prinsje bij zijn komst verwelkommen”. Dezelfde briefschrijfster vond overigens “dat prinsje… zeer affabel en vriendelijk tegen iedereen en… volstrekt niet hoog”. Tijdens een bezoek aan de “Maas” zag zij Prins Hendrik juist bezig “een mooye papegaai aan het praten te krijgen”.

Tussen de feesten en andere officiële gebeurtenissen door kreeg de Prins toch ook nog de kans om een indruk te krijgen van Paramaribo en omgeving, o.a. op een tocht met de gouvernementsschoener “Henriette Elisabeth” over de Surinameen Commewijnerivieren. Daarbij werd hij uiteraard geconfronteerd met het verschijnsel van de slavernij.

Dit instituut is later van harte door hem afgewezen of hij er toen ook al een uitgesproken negatief oordeel over had is ons niet bekend (veel Nederlanders zijn er tijdens het leven van Prins Hendrik anders over gaan denken: in zijn jonge jaren vond “men” het in Nederland nog heel gewoon dat Surinaamse plantages “met derzelver slavenmagt” per advertentie te koop werden aangeboden).

Zr. Ms. fregat “Rijn” en brik “Snelheid” onder commando van Prins Hendrik op de rede van Gibraltar, 1844. Rechts de Franse raderboot “Pluton”, vlaggeschip (?) van de Prince de Joinville. Olieverf door W. A. van Deventer, die deze reis van 5 juni tot 11 november 1844 naar de Middellandse Zee meemaakte.

De reis naar de Middellandse Zee van 4 juli 1846 tot 28 januari 1847. Prins Hendrik commandeerde een eskader bestaande uit: Zr. Ms. fregatten “Prins van Oranje” en “Sambre” en korvet “Juno”. Van links naar rechts: 1. het bezoek van Koning Willem II aan het eskader op de rede van Vlissingen, 30 juni 1846; 2. het eskader onder zeil; vice-admiraal E.

Lucas neemt afscheid van Prins Hendrik; 3. het eskader met zwaar weer in het Kanaal; 4. het eskader bij de aankomst in Gibraltar; 5. het fregat “Prins van Oranje”, vlaggeschip van Prins Hendrik; 6. het vertrek van Malta; 7. Koningin Anna Paulowna begeeft zich naar

het schip van Prins Hendrik op de rede van Genua; 8. de ontvangst aan boord; achter de Koningin is het platform dat speciaal voor deze gelegenheid werd gemaakt; 9. de Koningin verlaat het met flambouwen verlichte schip. Olieverf door J. H. L. Meyer, die deze reis naar de Middellandse Zee meemaakte.

Na Suriname waren de Bovenwinden in casu het Frans-Nederlandse condominium Sint-Maarten - en Curaçao aan de beurt voor een bezoek, waarbij de Prins op soortgelijke wijze werd ontvangen als in Suriname. Daarop richtten de “Maas” en de “Snelheid” de steven naar New York, waar zij drie weken bleven. In de Verenigde Staten arriveerde de Prins uiteraard niet als kleinzoon van de Souverein, voor wie iedereen zich veel moeite zou geven om hem waardig

en feestelijk te ontvangen. Zijn vorstelijke status heeft er stellig wel een aantal deuren voor hem geopend, die anders gesloten zouden zijn gebleven, maar ook ontmoette hij vrij veel mensen, die er op haast agressieve wijze blijk van gaven het “on-Amerikaans” te vinden een Prins en diens gezelschap

anders te behandelen dan welke willekeurige buitenlandse toerist ook. Daar schijnt Prins Hendrik zich echter weinig van aan te hebben getrokken en men krijgt de indruk dat

hij groot genoegen heeft beleefd aan een reis, die hem onder andere langs West Point en de Niagaravallen (waar men Vice-President Martin van Buren ontmoette) voerde en deed

kennismaken met allerlei voor hem nieuwe verschijnselen, vanaf het eten aan de table d'hôte tot het reizen met de "stoomwagen" (de eerste treinreis, die de Prins ooit maakte: de spoorlijn Amsterdam-Haarlem werd eerst vier jaar later geopend). Terug in Nederland deed de Prins examen voor luitenant

ter zee der tweede klasse, tot welke rang hij op 16 januari 1836 werd bevorderd. De zomer daarop maakte hij bij uitzondering geen zeereis. Met het ouderlijk Hof verbleef hij in Tilburg en Den Haag, waar zijn theoretische vorming werd voortgezet en hij zich voorbereidde op de plechtige belijdenis van zijn geloof, die hij op 29 september deed in het Paleis Noordeinde, waarna hij op 3 oktober in de Grote of St.-Jacobskerk voor het eerst aan het Avondmaal deelnam. Nog geen veertien dagen later vertrok hij voor de langste zeetocht van zijn leven, die hij maakte met het fregat "Bellona". Arriëns trad wederom op als commandant van de bodem, waarop zijn pupil was ingescheept, en ook de "Snelheid" was opnieuw van de partij als escorteschip. Na de

"Curaçao", de reeds genoemde pionier van de transatlantische stoomvaart, waarmee zij de eerste dagen in verband voeren, te hebben losgelaten, pikten de twee schepen de Noordoostpassaat op en zetten vervolgens koers naar Rio de Janeiro, waar zij op 29 november binnenliepen. Enkele dagen later namen zij deel aan het ceremonieel ter gelegenheid van de elfde verjaardag van de Keizer, Dom Pedro II, die dolblij bleek "een echte prins" te kunnen ontmoeten.

Na in de Braziliaanse hoofdstad bijzonder aangename dagen te hebben doorgebracht en veel beleefdheden te hebben gewisseld met de Britse, Franse en Sardijnse[2] eskaders, die er tegelijkertijd op bezoek waren, ging men anker op met de wil naar Batavia, waar de "Bellona" op 9 februari 1837 arriveerde. Drie seinschoten van het wachtschip markeerden het begin van het bezoek van Prins Hendrik aan de Indische archipel, dat tot eind september zou duren en waarbij hij opnieuw het eerste lid van het Oranjehuis was, dat er ooit

verscheen. hij ging De reizen van Prins Hendrik door Oost-Indië per schip naar Celebes en de Molukken en maakte vervolgens over land een tocht van Soerabaja naar Batavia, waarbij

---

[2] Behorende tot de vloot van het Koninkrijk, dat Noordwest-Italië (Savoye en Piemont) alsmede Sardinië omvatte.

onder meer de Hoven van Solo en Djokja werden bezocht verdienen een diepgaander behandeling dan hun tot nu

toe door enig auteur waardig is gekeurd. Ook uit wat er reeds over gepubliceerd is blijkt echter duidelijk genoeg dat

de Prins geen onverdeeld gunstige indruk heeft gekregen van de wijze, waarop het Nederlandse gezag in de Archipel werd gehandhaafd - ondanks alle moeite, die het ambtelijke apparaat, gouverneur-generaal D. J. de Eerens voorop, zich getroostte om hem overal een grootse ontvangst te bereiden. Wanneer Prins Hendrik bv. aan zijn moeder schrijft over de wijze, waarop men Sultan Pakoe Boewono VI had “beloond” voor zijn tijdens de Java-oorlog betoonde trouw nl. door hem te verbannen naar Ambon en concludeert

“Si c’est juste je ne sais plus que c’est que la Justice”, spreekt daaruit oprechte verontwaardiging. Het is wel vooral aan de in koloniale vraagstukken zeer geïnteresseerde en daarbij nuchter-kritisch ingestelde Arriëns te danken dat zijn pupil een beeld van “de Oost” kreeg, dat niet te zeer werd beheerst door al het onderweg ontmoete feesten eerbetoon.

Het officiële afscheid van Nederlandsch Oost-Indië had plaats op 26 september 1837, toen de gouverneur-generaal ten Paleize Rijswijk een galabal aanbood. In een toespraak bij die gelegenheid verklaarde Prins Hendrik dat “de voorspoed van Java” hem steeds ter harte zou gaan en dit is later inderdaad veel meer dan een beleefdheidsfrase gebleken.

Vooral op het verlangen van Arriëns (Prins Hendrik was liever langer in het Nederlandse gebied gebleven om vervolgens langs de kortste weg thuis te varen) werd de terugreis gemaakt via India, waar de ontvangst door de Britse autoriteiten zeer gastvrij was. Na een verblijf van een week te Calcutta waar een gehele vleugel van het weidse Paleis ter beschikking van de Prins en diens gevolg stond - vertrok men naar het binnenland om de gouverneur-generaal, the

Earl of Auckland, te ontmoeten, voor wie Prins Hendrik een persoonlijke introductiebrief van zijn vader had meegekregen. Het eerste traject werd per stoomschip afgelegd, waarna werd overgestapt in draagstoelen, waarmee de Prins en zijn gezelschap - op deze tocht gingen alleen Arriëns en een Britse adjudant mee naar Futtihpore werden gebracht. Daar stond toen het door een twaalfduizend mensen bevolkte tentenkamp, dat tot tijdelijke residentie diende aan Lord Auckland. Met hem reisden de Nederlanders mee tot Cawnpore en zo konden zij zelf zien met welke “pomp and circumstance” de Honourable East-India Company haar eerste dienaar [12] liet omringen, en hoe die zich op hun indrukwekkendst manifesteerden bij een “durbar”, wanneer de Vorsten uit de omgeving van het kamp met Oosters-uitbundig ceremonieel hun opwachting kwamen maken. Van Cawnpore werd met een wijde boog via o.a. Lucknow, Agra en

Delhi teruggereisd naar Calcutta. Daarbij had de Prins te Lucknow een wel bijzonder merkwaardige belevenis: hij werd er getracteerd op een demonstratie van “thuggee”. Thugs waren vereerders van Kali, de Godin der vernietiging.

Zij vormden een “hereditary brotherhood of stranglers”, die honderden jaren vrijwel ongestoord had bestaan toen gouverneur-generaal Lord William Cavendish-Bentinck 13 in 1830 kapitein William Sleeman tot “Superintendant for the Suppression of Thugs” benoemde. Deze Sleeman “had aldus Arriëns - de vriendelijkheid (de Thugs) voor ons hun handwerk te doen vertoonen. Er kwamen eenige personen, dit verbeeldden reizigers met hunne goederen, deze werden

vriendelijk bejegend door andere reizigers die hen ontmoetten, dit waren Thugs. Men rustte gezamenlijk uit. Het hoofd dezer laatsten begon het gewone onderhoud, en in een oogenblik was de eerste groep reizigers vermoord - hier namelijk in schijn -, en alles was afgeloopen alvorens men er bijna iets van bemerkt. Met reizigers te paard is het bijna eveneens zoo: vóór zij den zadel hebben verlaten zijn zij vermoord.” De volgende etappes van de thuisreis waren Madras, Kaapstad (vanwaar een excursie naar Constantia en Stellenbosch werd gemaakt) en St.-Helena, waarna Zr. Ms. “Bellona”

op 18 juli het anker liet vallen ter rede van Texel. Prins Hendrik was inmiddels op 11 maart 1838 bevorderd tot luitenant ter zee der eerste klasse. In die rang heeft hij niet aan boord dienst gedaan. Twee-en-een-halve maand nadat hij bij gelegenheid van zijn negentiende verjaardag was bevorderd tot kapitein-luitenant ter zee vertrokken echter uit Vlissingen de “Rijn”, met Arriëns als commandant en de Prins als eerste officier, en de “Snelheid” voor een tocht in de Middellandse Zee. Wij kunnen deze reis, die bijna dertien maanden geduurd heeft, beschouwen als het sluitstuk

van de eigenlijke opleiding van de Prins. Waar hij op de reis naar Azië reeds geregeld de niet geringe verantwoordelijkheid had gedragen, die het deel is van een officier van de wacht, was hij nu verantwoordelijk voor de inwendige dienst op een schip met een bemanning van ongeveer vierhonderd koppen, terwijl Arriëns ook in de regel de supervisie over het manoeuvreren aan hem overliet. Een en ander heeft de Prins niet belet om ook veel aandacht te schenken aan het landschapsschoon en de culturele schatten, waarmee hij ditmaal in wel zeer ruime mate werd geconfronteerd en waarvan hij oprecht genoot. Prins Hendrik heeft ook op geen andere van zijn reizen als marine-officier zoveel

vorstelijke personen ontmoet. Zo bezocht hij niet minder

dan drie Koningen: Carlo Alberto van Sardinië, Ferdinando II van de Beide Siciliën en Otto van Griekenland. Te Constantinopel werd hij tweemaal ontvangen door Sultan Abdul Medjid, een jongeman van 17 jaar, met “aangename, maar matte trekken”. Het gesprek was… “niet zeer levendig”

deelt een getuige van de afscheidsaudiëntie in het Nieuwe Serail ons mede; hetgeen alleen reeds daarom niet verwonderlijk is omdat het via twee tussenpersonen - Zr. Ms. Minister-Resident bij de Verheven Porte en diens “drogman”

(tolk) - plaatsvond! Opgewekter zal de conversatie geweest zijn toen de Prins, ook te Constantinopel, een andere prinselijke marine-officier ontmoette, die de Turkse hoofdstad bezocht als commandant van het fregat “Guerriera”. Aartshertog Friedrich - een zoon van de grote veldheer Aartshertog Karel, Napoleons overwinnaar in de slag bij Aspern - verschilde, geboren in 1821, één jaar in leeftijd met Prins Hendrik en werd ook reeds op jeugdige leeftijd voor de zeedienst bestemd. Korte tijd na dit bezoek aan Constantinopel zou hij zich bijzonder onderscheiden tijdens de strijd in Syrië en de Libanon, waar toen Britse, Franse en Oostenrijkse marine-eenheden intervenieerden in een conflict tussen de

Turkse sultan en de Khedive van Egypte. In 1844 werd hij “Marine-Oberkommandant”, in welke functie hij veel voor de Oostenrijkse zeemacht heeft gedaan, maar drie jaar later stierf hij reeds, de herinnering nalatend aan een bekwaam vlootvoogd en een sympathiek mens.

Een merkwaardige ontmoeting beleefde Prins Hendrik op deze reis ook te Napels, waar hij de Kerstdagen van 1839 doorbracht. Hij trof daar Gravin Henriette d’Oultremont, die met een neefje en het echtpaar De Lannoy naar Italië was gereisd om minder last te hebben van de publiciteit, die gevolgd was op het uitlekken van het voornemen van

Koning Willem I om met haar die praktizerend roomskatholiek was en wier familie van vaderszijde uit België stamde te trouwen, een voornemen, dat ook binnen de Koninklijke familie op heftig verzet was gestuit. Het doet goed om te vernemen dat “le cher Prince Henri”, zoals de Gravin hem in een brief aan de Koning noemde, zich “uiterst vriendelijk” toonde jegens haar, die volkomen buiten haar wil tot een controversiële figuur was geworden en psychisch leed onder de vaak in voor haar zeer kwetsende vorm gegoten

- protesten tegen de voorgenomen verbintenis. Ten slotte mag wat deze reis betreft niet onvermeld blijven dat aan het begin ervan een zekere spanning ontstond tussen de Prins en zijn mentor. Arriëns vormde de overtuiging dat

Prins Hendrik zijn taak aan boord van de “Rijn” niet voldoende au sérieux nam en rapporteerde in die zin aan de Kroonprinses met het verzoek om haar zoon - met wie ze, zoals tijdens al diens reizen, zeer frequent correspondeerde

- tot meer plichtsbetrachting aan te sporen. Toen dit gebeurde was de reactie van Prins Hendrik een roerende brief, waarin hij schreef: “Je ne puis assez Vous en remercier chère Maman et vous assurer combien

cet appèl a fait écho dans mon coeur et m’a encouragé à travailler avec de nouvelles forces et un nouveau courage pour me rendre digne de porter mes épaulettes, qui ne sont pas faciles à tenir bien sur les

épaules mais d’autant plus d’honneur pour celui qui ne les laisse point bouger”. Arriëns bleek tevreden over de wijze, waarop zijn pupil dit voornemen in praktijk bracht. Hierna horen wij ook niet meer van dergelijke spanningen tussen hem en de Prins, spanningen die overigens - men moet dit wel bedenken wil men ze in de juiste proporties zien - vrijwel iedere verhouding tussen meester en leerling af en toe plegen te vertroebelen.

Volgens het oorspronkelijke reisschema hadden de “Rijn” en de “Snelheid” als laatste buitenlandse haven Cherbourg moeten aandoen. Te Brest vernam men echter van de troonsafstand van Koning Willem I, welk bericht aanleiding was om rechtstreeks terug te keren naar Nederland. Zo kon Prins Hendrik op 28 november 1840 de inhuldiging van zijn vader bijwonen. Op dezelfde dag werd hij bevorderd tot kapitein ter zee, terwijl hij op 1 januari d.a.v. werd belast met het

bevel over de “Rijn”. Na in het voorjaar van 1841 opgetreden te zijn als gastheer van een andere prinselijke marineofficier, Philippe Louis Marie, Prince de Joinville - een zoon van Louis Philippe, Koning der Fransen - toen deze Vlissingen bezocht om daar de Rijksmarinewerf te bezichtigen, bracht hij op 17 juni voor het eerst als commandant zijn schip

in zee. De “Rijn” fungeerde bij deze gelegenheid als vlaggeschip van een oefeningseskader, bestaande uit twee fregatten, een korvet, een brik en het raderstoomschip “Hekla”, waarover de inmiddels tot schout-bij-nacht bevorderde Arriëns het commando voerde. Na een kruistocht van twee maanden in de Atlantische Oceaan en de Noordzee, waarbij Prins

Hendrik met de “Hekla” Lissabon bezocht en het gehele eskader Funchal aandeed, ankerden de schepen ter rede van Texel. Daar daalde Arriëns’ commandovlag voor het laatst van de achtertop van de “Rijn”: de actieve marineloopbaan van ’s Prinsen mentor was definitief ten einde. Zijn pupil kon en moest dus nu verder zelfstandig tonen wat hij als

Zr. Ms. “Prins van Oranje” en “Juno” in de Middellandse Zee, I augustus 1846, bij het vergeefs zoeken naar een overboord geslagen schepeling.

Olieverf door J. H. L. Meyer. marine-officier en in het bijzonder als commandant waard was geworden. Gelegenheid daarvoor heeft hij ampel gekregen: in de periode 1842-1847 maakte hij, meestal als eskaderdan wel divisiecommandant, niet minder dan zeven zeereizen van langere duur, die hem voerden naar de Oostzee, de Middellandse Zee, Schotland, IJsland, New-Foundland, Canada en Madeira. Van de door hem daarbij aan de dag gelegde beheersing van het zeemansvak mogen nu enkele voorbeelden volgen. In de zomer dan 1845 naderde Prins Hendrik met de “Rijn”

de kust van New-Foundland. De zee was kalm, maar het zicht werd belemmerd door mist. “De Prins vertrouwde op het bestek en bleef ’s avonds onder klein zeil in den wal loopen, terwijl hij zich gekleed op een canapé legde. Op de eerste wacht stonden de officier en de adelborst van de wacht op den bak uit te kijken en uit te luisteren. Opeens meent de officier van de wacht branding te hooren.”Ga den Prins waarschuwen”, zegt hij. De adelborst vliegt naar

den Commandant en brengt het rapport over. “Dan zou ik de bramzeils maar bijzetten”, was het kalme antwoord.

Daarvan begreep de adelborst niets. “Wat belieft Uwe Hoogheid?” - “De bram-zeils bij-zet-ten”. De verbijsterde adelborst rent weer naar den officier van de wacht, die in ’t eerste oogenblik ook niet dadelijk vatte dat de Prins, juist om het gevaar, zeker wilde zijn van de wending, en daarom eerst meer zeil wilde maken. Maar de Prins was dadelijk aan dek en commandeerde zelf de wending, - die gelukte.” 14

Het jaar daarop commandeerde Prins Hendrik een divisie van drie schepen in de Middellandse Zee. Op 2 november 1846 kreeg men zicht van Malta bij zodanig stormweer dat de toenmalige luitenant ter zee P. A. van Rees tegen de schipper van Zr. Ms. “Juno”, die naast hem op de bak stond, zei: “Jammer, de Prins zal onder deze omstandigheden niet binnenloopen”. Echter zo vervolgt van Rees 15

- dadelijk daarop “woei van de Prins van Oranjehet vlaggeschip - die vooruitliep, het sein:”Manoeuvre van den admiraal volgen!“. En met dichtgereefde marszeilen voer de Prins van Oranje den nauwen ingang binnen. Honderden zeelieden stonden op de forten te kijken en volgden de bewegingen van de drie Nederlandsche oorlogsschepen, die zonder eenige avarij, 16 kant en klaar, netjes ankerden naast de Engelsche oorlogsbodems om de gebruikelijke saluten te geven. De

Engelschen waren vol lof over de manoeuvre en de admiraal

Een boot van de “Juno” redt een gedeelte van de bemanning van de Spaanse brik “La Bella Antonia” voor de Spaans-Portugese kust, 26 december 1846 (de dag na “het gebed in de storm”).

Olieverf door J. H. L. Meyer.

Foto van Prins Hendrik omstreeks 1865 in het uniform van luitenant-admiraal. Carte-devisite-portret door R. Severin. Op de achterkant de tekst: “op het dek van ZMs Ramtorenschip Prins Hendrik der Nederlanden te Willemsoord bij den Helder uit handen van Zijne Kon.H. Prins Hendrik der Nederlanden ontvangen op den 30 Augustus 1867 - de officier van Gezondheid Dr. W. Dammann.” De

“Prins Hendrik der Nederlanden”, het eerste pantserschip van de Koninklijke marine, was kort tevoren uit Engeland, waar het gebouwd was, in Nederland aangekomen.

complimenteerde den Prins met de woorden: “The man who ordered this hazardous thing must be a Prince of Orange.””

“Kennis is macht; karakter is méér”: een bekwaam “shiphandler”, die het midden weet te houden tussen overdreven bravour en benepen voorzichtigheid - het zou niet moeilijk zijn om méér voorbeelden te noemen, waaruit blijkt dat Prins Hendrik aan die omschrijving voldeed is nog niet zonder meer in de volle zin van het woord een goed commandant. Alles wijst er echter op dat bij de Prins karaktereigenschappen tot wasdom waren gekomen, die hem op laatstgenoemde kwalificatie ten volle recht gaven. Vaak wordt de meelevende zorg benadrukt, waarvan hij jegens zijn onderhebbenden blijk gaf en die vooral bij ziekten en ongevallen aan de dag trad. Zijn omgang met de scheepsofficieren was

zowel stijlvol als hartelijk - een in deze veelzeggend detail: in zee nodigde hij geregeld leden van de état-major uit aan de kajuitstafel; wanneer dat op een zondag viel toastte hij steeds met een glas champagne “op het welzijn van onze absente betrekkingen”. Tegelijk was hij niet bang om op te treden wanneer hij de goede orde aan boord bedreigd achtte. In het algemeen lijkt hij het voor iedere leider zo waardevolle gevoel te hebben bezeten voor “het juiste gebaar

op het juiste moment”. Op een voor hen, die er getuigen van waren, zeer indrukwekkende wijze heeft hij van dat gevoel blijk gegeven tijdens de episode, die bekend is geworden als “het gebed in de storm”. Enkele dagen vóór Kerstmis 1846 raakte de door Prins Hendrik gecommandeerde divisie ter hoogte van Zuidelijk Portugal verzeild in een storm, die op 25 december was aangewakkerd tot orkaansterkte. Niettemin gaf Prins Hendrik order: “ten zes ure in den kuil, klein

tenue, steek en degen”. Daar 17 verscheen de Prins zelf ook met op zijn uniform het Grootkruis van de Nederlandse Leeuw, een decoratie die hij alleen bij bijzondere gelegenheden droeg. Prins Hendrik gaf - aldus de toenmalige officier van gezondheid op de “Prins van Oranje” - “aan geen der officieren last om het gebed te doen, maar begon zelf met

eene stem, die getuigde dat hij doordrongen was van godsdienstig gevoel, een gebed zoo vurig, krachtig en welsprekend, dat allen er zich in vereenigden. Een buitengewone zeggingskracht bezielde des Prinsen gemoed, en plegtige stilte heerschte onder de schepelingen, die thans in geheel andere stemming verkeerden dan zo straks, toen men morde en vloekte bij het zoeken in kist en plunjezak, om zich voor de kerk aan te kleeden. Met diep ontzag en heilige aandacht werd de Prins aangehoord.” Van zulke gebeurtenissen mag

men zeggen dat zij een band smeden tussen commandant en bemanning, die nauwelijks meer kan worden verbroken.

Wie zich een oordeel wil vormen over de faits et gestes van Prins Hendrik als bevelhebber ter zee heeft het geluk dat hij kan beschikken over het werk van diverse auteurs, die zelf de Prins op één of meer van zijn scheepsreizen hebben vergezeld - en waarvan naar onze mening bijzondere aandacht verdient het kostelijke boek van De Vaynes van Brakell. Er bestaat ook vrij veel contemporain werk van schilders en tekenaars, dat die reizen tot onderwerp heeft. In dit opzicht zijn wij vooral goed gedocumenteerd betreffende een tweetal tochten naar de Middellandse Zee. Die gedurende

de zomer en het najaar van 1843 werd meegemaakt door Petrus Johannes Schotel (“de jonge Schotel”) en Albertus van Beest; hij heeft vooral een rijke oogst opgeleverd aan tekeningen en aquarellen van hun hand. Louis Meijer bracht een aantal episodes uit de reis van 1846-1847 op het doek. Hij besteedde daarbij met name veel aandacht aan het bezoek aan Genua tijdens de Columbusfeesten aldaar, en aan de ontvangst, die toen aan Koningin Anna Paulowna door het

eskader van haar zoon werd bereid. Wanneer men Meijers reportage van dat gebeuren ziet of een blik werpt op het glorieuze schilderij van Gudin “Het Eskader onder bevel van Prins Hendrik in 1843 ter rede van Vlissingen” dan gaat men nog meer betreuren dat niet althans één van beiden in de zomer van 1843 ’s Prinsen reis naar de Oostzee heeft meegemaakt. De ontmoeting met een Russisch eskader bij Dagö; de begroeting van de Koning van Pruisen, die ook

bevel Arrenschip naar Rusland was gereisd om het zilveren huwelijksfeest van het Tsarenpaar bij te wonen; het spiegelgevecht, waar de gehele Russische Oostzeevloot aan deelnam en waarbij Prins Hendrik het linieschip “Asow” commandeerde [1]8 het zouden alle juist onderwerpen voor hen zijn geweest. Wij zullen het echter moeten doen met de “schilderingen-inwoorden” van De Vaynes van Brakell, die gelukkig juist deze reis uiterst levendig en gedetailleerd beschrijft.

Hoewel het daarbij strikt genomen niet gaat om een contemporain stuk menen wij nu nog één schilderij te moeten noemen, dat een episode uit de marineloopbaan van Prins Hendrik tot onderwerp heeft. Het werd in 1878 vervaardigd door Jhr. Jan Eduard van Heemskerck van Beest in opdracht van “een commissie uit de Nederlandsche Marine”, die het de Prins aanbood bij gelegenheid van diens tweede huwelijk. Erop afgebeeld is het eskader, dat hij in de zomer van 1847

- op zijn voorlaatste reis in actieve marinedienst - commanhet det var Illo Ram Prins Hend die Nederlanden tele lemsoord by den Helder uit de handen van Lynn

Kon. H. Prins Hendrik der Necker C ontvangen Anguitur.

MAINTIENT R. SEVERIN op des

1867. Photographe de SM. le Roi Noordeinde 109. LA HAYE.

8.04.2. Gir

deerde, zeilende in het Kanaal onder de Engelse kust. Dat de schilder een herinnering aan de voorlaatste zeereis, die de Prins als actief dienend marine-officier maakte, op het doek bracht, heeft een tragische achtergrond. Zijn laatste tocht maakte Prins Hendrik van 1 november tot 15 december 1847. Hij commandeerde toen Zr. Ms. “Prins van Oranje”, waarmee hij zijn broer Prins Alexander naar Madeira bracht

“in de hoop dat deze daar genezing zou vinden van de kwijnende ziekte, waaraan hij leed”. Willem Alexander Frederik Constantijn Nicolaas Michiel, Prins van Oranje-Nassau, Prins der Nederlanden, is echter 20 februari 1848 op Madeira gestorven. Het bevel over de “Prins van Oranje” legde Prins Hendrik

op 31 december 1847 neer om “beschikbaar te blijven voor nadere door Zijne Majesteit aan te wijzen diensten” in zijn nieuwe rang van schout-bij-nacht, waartoe hij per 1 januari 1848 was bevorderd. In de toenmalige Nederlandse marineorganisatie bestonden slechts weinig functies, die door vlagofficieren konden worden vervuld, en een aantal dier functies kon moeilijk door een lid van het Koninklijk Huis worden. bezet - zeker toen eenmaal in november 1848 het beginsel van de ministeriële verantwoordelijkheid aan de Staten-Generaal was aanvaard. Zo moest door deze bevordering wel

bijna een einde komen aan de periode, waarin Prins Hendrik in hoofdzaak arbeid binnen de marine vond. Dat is ook inderdaad gebeurd. Het besluit van Koning Willem III, d.d.

18 februari 1852, waarbij deze zijn broer, onder bevordering tot luitenant-admiraal, benoemde tot Opperbevelhebber der Vloot, bracht in de situatie geen wezenlijke verandering. Het had niet veel meer praktische consequenties dan dat de marineleiding in het vervolg gehouden was om de Prins kennis te geven van belangrijke maatregelen, die zij ten aanzien van personeel en materieel nam. De aanwijzing van Prins Hendrik als Commandant van de Stelling Den Helder

en bevelhebber der gemobiliseerde zeemacht in het Noorderfrontier, op 20 juli 1870, zou pas effectief worden wanneer Nederland daadwerkelijk in de Frans-Duitse oorlog zou worden betrokken en is dus zonder gevolgen gebleven.

Niettemin was ook na 1847 sprake van een veel meer dan oppervlakkige relatie tussen Prins Hendrik en de marine.

Belangrijk werk heeft de Prins nog kunnen doen als voorzitter van de op 14 februari 1852 door de toenmalige minister van Marine, schout-bij-nacht James Enslie, ingestelde commissie “ter beantwoording van vraagpunten omtrent het Zeewezen van den Staat”, wier adviezen de aanzet hebben gegeven tot een ingrijpende hervorming van de inwendige dienst en de transformatie van ’s Lands zeemacht tot een vloot, uitsluitend bestaande uit schepen met stoomvermogen. Hij bleef persoonlijk contact onderhouden met vele marinemensen en heeft, wanneer hij vernam dat iemand hunner in moeilijkheden verkeerde, vaak discreet hulp geboden. Niet alleen behoorde steeds tot zijn omgeving een marine-adjudant, maar hij heeft ook herhaaldelijk officieren der zeemacht in andere vertrouwensfuncties benoemd. Daarnaast kunnen wij constateren dat hij zich steeds zeeman

is blijven voelen en intens betrokken was bij een grote verscheidenheid van activiteiten op maritiem gebied. De “genegenheid tot den zeedienst”, waarvan het Koninklijk Besluit van 15 juni 1830 melding maakt, is dus wel veel méér gebleken dan een jeugdige bevlieging en wij mogen zeggen dat Koning Willem I zijn kleinzoon een loopbaan heeft gewezen, waarin hij zich overeenkomstig zijn aard en zijn capaciteiten heeft kunnen ontplooien.

De ervaring, die hij als actief-dienend marine-officier - in

De terugkeer van het eskader onder bevel van Prins Hendrik van zijn laatste reis als eskadercommandant naar de Noordzee van 10 augustus tot 10 september 1847. De “Prins van Oranje” is voorop afgebeeld, met daarachter de “Rijn”” Sambre”” Juno” en de schoenerbrik “Saparoea”. Dit schilderij, door J. E. van Heemskerck van

Beest, werd in 1878 door officieren van de Marine aangeboden aan Prins Hendrik ter gelegenheid van zijn tweede huwelijk.

70 (zie afbeeldingen op voorgaande pagina’s) Prinses Amalia omstreeks 1852.

Litho door F. B. Waanders.

Prins Hendrik als luitenant-admiraal, omstreeks 1852.

Dit portret door F. B. Waanders, pendant van de litho van Prinses Amalia, is een van de meest modieuze portretten die van de Prins zijn gemaakt, vermoedelijk ter gelegenheid van zijn verloving met Prinses Amalia. het bijzonder tijdens zijn zeereizen - opdeed, zijn ook stellig een belangrijke bron van inspiratie geweest voor zijn latere activiteiten op maritiem gebied. 19 Daarbij denken wij vooral

aan wat hij voor de nationale koopvaardij heeft gedaan werk, waarvan weinigen zullen ontkennen dat het “den Staat” belangrijke “voordeelen” heeft gebracht. Lagen die voordelen voor de Staat vooral op economisch

Foto van Prins Hendrik als luitenant-admiraal omstreeks 1860. De Prins draagt over zijn uniform, dat korte tijd gangbaar was bij de Marine, een zware gewatteerde jas.

ER Madeira Funchal, 1848 terrein, voor de Marine heeft de figuur van Prins Hendrik naar onze mening vooral morele betekenis gehad. Admiraal

Mac Leod schildert in zijn nog steeds onovertroffen opstel over de Nederlandse marine tussen 1848 en 1898 de officierscarrière van Prins Hendrik als één der weinige verblijdende facetten van een voor de Marine somber tijdperk, en karakteriseert de Prins als iemand ” wiens kalmte, flinkheid en vertrouwen te allen tijde tot voorbeeld gesteld mogen worden”.

Een dergelijk voorbeeld heeft hoge waarde voor iedere gemeenschap, zeker wanneer het gegeven wordt door iemand, die ook qua karakter achting en sympathie inboezemt. Voor de Marine had dit voorbeeld nog bijzondere waarde omdat het werd gegeven door iemand, die én met hart en ziel

- tot haar gemeenschap én tot het geliefde Oranjehuis behoorde. Zij heeft hiervan op niet mis te verstane wijze blijk gegeven door bij zijn lijkbaar een krans te laten neerleggen met het opschrift: “Hulde aan de nagedachtenis van onzen Prins-Admiraal! Zijn leven was onze trots!”

Gezicht op Madeira, 1848. In 1847 bracht Prins Hendrik zijn zieke broer Prins Alexander naar Madeira met de “Prins van Oranje”. Prins Alexander is daar op 20 februari overleden. Deze potloodtekening, gemerkt met Funchal 1848, is afkomstig uit een schetsboek door Th. G. T. Victor Baron de Constant Rebecque, chef van de staf van Prins Alexander.

1840 - hebben gehad voor degenen, die met hem die reizen meemaakten. De Vaynes van Brakell geeft ter zake een even welsprekend als dankbaar getuigenis.

Drie krantenberichten uit 1835

“The Dutch frigate, De Maas, Capt. Arriens, of 44 guns and 340 men, 17 days from Curaçao having on board his R. H. Prince Henry, son of his R.H. the Prince of Orange

- also the Dutch brig of war Sonnemeid, capt. Ferguson of 14 guns and 74 men, arrived on Monday at the Quarantain Ground - they saluted and it was returned by Port Lafayette. Wednesdaymorning, August 28, 1835”

New-York Daily Advertiser. Uit het “Handelsblad” van 1835

31 October 1835. De New-York Mercantile Advertiser van den 8sten September behelst het volgende: Een korrespondent van de Albany Daily Advertiser beschrijft het bezoek door hem afgelegd aan boord der beide

Hollandsche oorlogsschepen, thans ter reede liggende, volgenderwijze : Het gangboord der brik opgaande werden wij ontvangen door een bijzonder wel uitziend man, met twee epauletten en eene ridderorde. Hij sprak volmaakt Engelsch, en deed verscheiden vragen betreffende Albanië, hetwelk thans de

Hollanders volkomen bekend is. Na ons het zindelijke en fraaije schip te hebben rondgeleid, verzocht hij ons in zijne kajuit, diende ons een glas wijn toe, en stelde ons aan den eersten luitenant voor. Hij liet het hier niet bij blijven, maar gaf ons ook eene toegangskaart op het fregat, hetwelk tegenwoordig eenigszins moeijelijk te bezoeken is.

Hier werden wij op het dek door den officier ontvangen, een welgekleed man in uniform, die, na ons op de kampanje te hebben geleid, eenen adelborst riep, wien hij gelastte ons het schip te laten bezigtigen…

De manieren van onzen wegwijzer waren zeer beleefd en zijne aanmerkingen verstandig en wel gepast.

Het schip is nog slechts twee jaren oud en wordt beschouwd als een der besten zijner soort te zijn. De matrozen waren voor een gedeelte dezelfde manschappen, die zich tijdens de belegering van het Antwerpsch Kasteel, hebben onderscheiden. Wij werden in de kajuit van den jongen Prins binnengeleid.

Dezelve was volkomen wel gestoffeerd; kanapé’s met rood marokein leder overtrokken, kussens, spiegels, eene voortreffelijke boekerij in het Engelsch en in het Hollandsch, fraaije zeevaartkundige instrumenten, portretten der Koninklijke Familie van Holland en verscheiden aardige majonijhouten kistjes, die van binnen eenen voorraad van allerlei verkwikkingen deden vermoeden, waren de voorwerpen die ons snel door de kamer rondziend oog troffen. Een zijden behangsel hing over de vensters van de scheepspiegel, terwijl te wederzijde der kajuit de gewone geschuttoestel stond met kruisboren

en verder gereedschap om hetzelve ieder oogenblik te kunnen bedienen…

Uit het “Handelsblad” van 1835

19 September 1835. De Surinaamsche Couranten, loopende tot 18 Julij 11., melden dat Z.K.H. Prins Frederik Hendrik, den 10den dier maand aan boord van Zr. Ms. fregat van oorlog de Maas, Kolonel Arriens, van Paramaribo naar Curaçao is vertrokken. Die Couranten zijn tevens zeer uitvoerig in het verslag van de plegtigheden en eerbewijzingen, waarmede Z.K.H. in die

volksplanting was ontvangen. Nimmer te voren waren Suriname’s ingezetenen door een bezoek van een lid des Koninklijken gezins vereerd geworden, en gretig namen zij die gelegenheid te baat om op alle mogelijke wijze van hunne gehechtheid aan het regerende stamhuis te doen. blijken. Tijdens ’s Prinsen verblijf in Suriname, van 24 Junij tot 10 Julij, heeft Z.K.H., na eene menigte, zoo door den Heer Gouverneur als door den Kolonialen raad ter zijner

eere gegeven feesten bijgewoond en het merkwaardigste der stad bezigtigd te hebben, de voornaamste der omliggende plantaadjes bezocht en de meest mogelijke belangstelling in derzelver bloei aan den dag gelegd.

Bij eenen togt naar de plantaadjes aan de rivier beneden de Commewijne had Z.K.H. het bevel gevoerd over de koloniale oorlogsschoener Henriette Elizabeth, waarin zich het gezelschap bevond, hebbende de Prins bij den terugtogt zelf aan het roer gestaan tot dat het vaartuig aan de reede van Paramaribo ten anker was gekomen.

Een edele daad Onheilspellend waart een nevel Om des tweeden Willems hof Somber kleurt ze park en gevel

Kroon en luchter stralen dof

Ach! de wakkere Alexander `s Konings tweede huwelijksloot

’s Vaders beeld, kloekmoedig, schrander Kwijnt men vreest een teringdood

’t Oog straalt hel bij ’t koortsig blaken De adem kwelt de zieke long.

’t Kille vocht ontdauwt zijn kaken Dat verhit naar buiten drong

Maar de hoop ging niet verloren De onweerstaanbre levenszucht leder schepsel aangeboren Fluisterd zachter, zuiderlucht

Zwoeler, milder hemelstreken Was der vroede woord en raad ’t Gure Noorden dra ontweken

’t Lieflijk Zuiden geeft slechts baat

Zeilree naar Madera’s schoonen Zuiderhemel lag ’t fregat, Dat, van ’s Konings drietal zonen Twee aan ’t kostbaar scheepsboord had:

Alexander zwak en teder Door Prins Hendrik vergezeld Nevens Lap, de loods, thans weder Aller steun in ’t stormgeweld

Lap de kloekste van zijn makkers Stak zijn zuurverdiende goud In de Hendrikspolder, akkers Pas ontwoekerd aan het zout

Op zijn tochten langs de baren, Naar het Noord en Zuiderstrand Hield hij in de zeegevaren Met Prins Hendrik moedig stand

’t Rijksfregat ” Prins van Oranje” Licht het anker, spant het zeil Zet zijn koers naar ’t weeldrig Spanje En de schoten dondren: heil!

Wilde najaarsbuien vielen Maar het schip doorklieft het zout Als in wedloop met de kielen Hier en ginds op ’t meer aanschouwd

Dreigend naakt, met scherpe randen Weer een bui: de bries wordt storm Wakker reppen zich de handen

’t Golvenheir krijgt wilder vorm.

Bruisend kookt het golfgewemel ’t Vlokkig schuim jaagt spokend voort Langs de loodkleur van den hemel

Door een rossig licht ontgloord

leder vaartuig kort zijn vleuglen Maar de koene zeeloods viert De oorlogsbodem vrije teuglen Hoe de storm door ’t scheepswant giert

Vroolijk danst hij op de baren Stevent kiel na kiel voorbij ’t Scheen een lustig spelevaren Nu te loevert, dan te lij

Weer bedaard in ’t voorwaarts zweven Krult de schuim, met zilvren glans Om de koninklijke steven Als een overwinningskrans

’k Heb vaak van uw moed vernomen Onverzaagde trouwe Lap!

Weer zijn wij ’t gevaar ontkomen Door uw kloeke zeemanschap

Ook dees dag kan weder spreken Van uw kundig zeemansoog Sprak de kranke Prins. Ik reken, Hoogheid, slechts op God omhoog

Braaf zoo! antwoordt Alexander, Maar wat droeve somberheid Heeft uw blik, weleer zoo schrander Over uw gelaat verspreid?

Hoe is ’t vriendschap! met de gronden In de Hendrikspolder?… Ach!

’t Bruisend nat heeft ze verslonden Op een gure najaarsdag

Prins de huid hangt op het hekje!

’k Spaarde…… en nu ben’k alles kwijt!

’t Is noodlottig! En nu trek je Weer naar zee met dubble vlijt

Ja uw Hoogheid ’t is een zegen Dat ik toch mijn brood verdien Maar zijn goed zoo zuur verkregen In een stond vernield te zien

’t Mag niet, ’k wil de velden koopen Sprak de Prins na kort beraad Die de vloed deed onderloopen

’t Zij mijn schade ’t is uw baat

Hoogheid Dat ’s te veel Neen brave Gij een man van plicht en eer Krijgt de duurverworve have Uit de schoot der bare weer

De oorlogskiel wiegt op de golven Als een zeemeeuw telken keer Als in ’t waterbed bedolven Van het blauw Atlantisch meer

Langs de witgekuifde baren Zoekt men over ’t zwalpend zout Onder ongeduldig staren

’t Doel der reis Madara’s woud

Neevlig rijst het uit de stroomen ’t Land der hope, dat den Vorst Weer van frissche kracht doet droomen

In de saamgeprangde borst

’t Anker valt, de roeiboot nadert ’t Prinsenpaar verlaat het boord En het trotsche woudgebladert

Ruischt hun welkom in dit oord

Lap keert weer, de Prins bewogen Schenkt zijns woords hem ’t onderpand Tranen blinken in hun oogen Diepgeroerd trilt beider hand

’t Was zijn laatste weldaad plegen Luttel weken na dien stond Rouwde Neerland allerwegen Stond zijn lijk op Hollands grond

Telg der Nassaus, vroeg ontslapen Schooner hulde is u bereid Dan een lijkkrans op uw wapen Is de traan der dankbaarheid

Dit gedicht, waarvan de tekst ons ter beschikking werd gesteld door mevrouw H. E. Lap-Dijt te Den Burg (Texel), heeft betrekking op de volgende gebeurtenis. Op de reis van Zr. Ms.

“Prins van Oranje” naar Madeira in november december 1847 was aan boord de zeeloods Ary Cornelisz. Lap. Toen de Prinsen Alexander en Hendrik van deze vernamen dat hij al zijn spaargeld had gestoken in een indijking bij Texel (de huidige Prins Hendrik polder), die mislukt leek omdat de reeds uitgevoerde werken door storm waren vernield, haalden zij hem over om zijn aandeel op hun naam over te laten schrijven. Lap werd benoemd tot gemachtigde van Prins Hendrik ter zake van de inpolderingswerkzaamheden en is dat tot zijn dood (bij een schipbreuk, in de herfst van 1850) gebleven. Na het definitief slagen van de indijking werden op het bezit van Prins Hendrik in de polder de “Amaliahoeve” en de “Alexanderhoeve” gebouwd.

Zij zijn na zijn dood met de bijbehorende landerijen (ruim 62 ha.) verkocht.

“De Watersport-Prins” Zo noemt De Vries Feyens[1] Prins Hendrik in zijn feestrede, uitgesproken ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Koninklijke Nederlandsche Roeien Zeilvereeniging in 1922. En inderdaad, de prins heeft gedurende bijna zijn gehele leven een zeer actieve belangstelling aan de dag gelegd voor de vele roeien zeilverenigingen, die rond het midden van de vorige eeuw in Nederland ontstonden. Hij was daadwerkelijk betrokken bij de oprichting van een aantal van deze verenigingen, en stimuleerde hen, onder meer door het

uitloven van prijzen, tot het organiseren van wedstrijden, waarin de verworven vaardigheden onderling konden worden getoetst. Toch geeft de boven dit hoofdstuk geciteerde kernachtige omschrijving van Prins Hendrik’s bemoeienissen met de verschillende Nederlandse roeien zeilverenigingen geheel onnodig een 20e-eeuws karakter aan zijn werk. Natuurlijk zullen de wedstrijden een sportief element hebben bevat voor de “heeren liefhebbers”. En vanzelfsprekend hadden zij een aantal aspecten, die wij nu onder de noemer “passieve en actieve recreatie” vatten: de mensen kwamen in grote aantallen kijken naar deze 19e-eeuwse opvolgers van de waterfeesten, het admiraalzeilen uit vroeger eeuwen; en het roeien en zeilen in clubverband was een nieuwe vorm van maatschappelijk verkeer, die in de eerste helft van de 19e eeuw met name vanuit Engeland naar Nederland kwam overwaaien.

In de eerste plaats en voornamelijk hadden de verenigingen echter een opvoedend en praktisch doel. Het blijkt telkens weer uit de formulering van hun doelstellingen: animo wekken voor het beroep van zeeman; jongelui, die naar zee wensen te gaan, de basiskennis van hun beroep bijbrengen door hen te bekwamen in het roeien en zeilen; en de bouw van kwalitatief goede roeien zeilvaartuigen te bevorderen. Tijdens de Franse overheersing waren scheepsbouw en

scheepvaart in Nederland sterk achterop geraakt, vergeleken bij die van bijvoorbeeld Engeland en de Verenigde Staten.

De koopvaardijvloot was vrijwel geheel verloren gegaan. De praktijkervaring in de scheepsbouw was voor een aanzienlijk deel verdwenen, té lang waren de werven buiten bedrijf geweest; van nieuwe ontwikkelingen in het technische vlak was men in onvoldoende mate op de hoogte. Ná 1820 echter begonnen in een verbeterend economisch klimaat scheepsbouw en scheepvaart zich langzaamaan te herstellen; de in 1824 gestichte Nederlandsche Handel-Maatschappij droeg hier in niet geringe mate toe bij. Men bléef in Nederland echter de traditionele, vrij langzame typen koopvaardijschepen bouwen, of kocht de wat nieuwere typen elders;

---

[1] G. L. de Vries Feyens, Vijf-en-zeventig glorieuse jaren (K.N.Z.&R.V.) 1847-1922. Rede. Amsterdam, 1922 (blz. 13).

de behoefte aan een doorbraak op scheepsbouw-technisch terrein deed zich dan ook steeds sterker voelen. Daarnaast ontstond, bij de snelle groei van het aantal Nederlandse koopvaardijschepen van ruim 1000 in 1824 tot 2438 in 1859, toen Nederland de vierde plaats op de wereldranglijst innam 2 - een toenemende vraag naar vakkundige, ervaren zeelieden.

Prins Hendrik meende, dat de rond 1850 in oprichting zijnde roeien zeilverenigingen in de toekomst in de genoemde behoeften konden helpen voorzien. In 1838 reeds gaf de scheepsbouwkundige Van Loon een formulering-avant-lalettre van de ideeën van de prins op dit punt: “… Het kleine vaartuig, tot vermaak gebouwd,… kan den opmerkzamen Bouwmeester en Zeekapitein tot nuttig onderrigt strekken. Het is welligt voor ons Nederlanders, die zoo vele voordelen aan de zeevaart te danken hebben, eenigszins ongelukkig, dat door straatwegen, stoomboten, toonkunst en koffijhuisvermaken, de lust tot werkdadige beoefening van de kennis, om met kleine vaartuigen zich op het water te vermaken,

zeer is afgenomen; want deze beoefening in het kleine geeft de beste gelegenheid tot beoordeling en toepassing in het groote…“3

Tegen de achtergrond van dit soort overwegingen moet men naar mijn mening in de eerste plaats Prins Hendriks activiteiten ten aanzien van de roeien zeilverenigingen zien. Het meest direct was zijn bemoeienis met de oprichting van de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub te Rotterdam, de oudste van deze verenigingen. 4

Op 30 en 31 maart 1841 bracht koning Willem II zijn eerste officiële bezoek aan Rotterdam. De koning en zijn gezelschap, waaronder ook de 21-jarige Prins Hendrik, brachten onder andere een bezoek aan het op stroom liggende fregatschip “India” van de rederij A. van Hoboken & Zonen. Zij maakten daarbij gebruik van een staatsiesloep, geroeid

door een twintigtal Rotterdamse jongelui “van de eerste familiën, reeds sedert lang gewoon zich in uren van uitspanning met roeivaartuigen te oefenen”. Tijdens een officieel diner ten stadhuize op de avond van de 31e zaten Prins Hendrik en kapitein ter zee Q. M. R. Ver Huell, Directeur der Marine te Rotterdam, naast elkaar aan tafel. Op een gegeven moment stelde de prins de vraag of het niet mogelijk zou zijn de

“heeren eere-sloeproeiers”, die ’s morgens zo van hun kunde hadden blijk gegeven, de kern te laten vormen van een vereniging “ten doel hebbende den ijver en lust tot volmaking van den scheepsbouw, en alles, wat betrekking tot het zeewezen heeft, meer en meer op te wekken en aan te moedigen”. De suggestie van de prins bleef voorlopig zonder gevolg.

Hijzelf maakte in de volgende jaren grote, al zijn aandacht opeisende reizen naar de Oostzee en de Middellandse Zee.

Het enthousiasme in Rotterdam voor zijn plannen was blijkbaar niet van dien aard, dat men deze uit eigen beweging nader ging uitwerken. (In dit, in de aanvang blijkbaar al zo geringe enthousiasme van anderen dan de prins ligt.
De eerste wedstrijd van de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club op 10 juni 1846 in Rotterdam. Waarschijnlijk is hier afgebeeld de aankomst van de koninklijke gasten, die met een saluut worden begroet. Prins Hendrik nam zelf deel in de zesriemsgiek “Sylph”. De door de drie zonen van Koning Willem II “in eigen hoogen persoon” gebouwde “Schoener no. 1” nam deel aan de wedstrijd voor “Zeil-vaartuigen met dek”. Verder bezat Prins Hendrik

o.a.: de vierriemsgiek “De Eersteling”, de wherry “Amstel”, het schokkerjacht “Watergeus”, de kotter “Parel” en het schroefstoomjachtje “Ibis”.

Tekening in potlood en aquarel door F. A. Breuhaus de Groot.

schijnlijk een van de oorzaken, waarom de Yachtclub slechts zo’n kort en moeizaam bestaan heeft geleid.)

In december 1845 nam de prins zelf weer het initiatief. Op zijn verzoek kwam het groepje roeiers uit 1841 weer bijeen.

Tijdens die vergadering deelde luitenant-ter-zee James May, die namens de prins de bijeenkomst bijwoonde, mede “dat het in het plan (van) Z.K. Hoogheid Prins Hendrik der Nederlanden lag om te dezer stede eene Roey en Zeil Club op te kunne rigten…; …dat bereidwilligheid tot uitvoering zijns plans hem aangenaam was en tevens dat

Z.K. Hoogheid het voorzitterschap over de Club gaarne zoude willen aanvaarden…“5 Organisatorisch kwam de Yachtclub daarna snel van de grond, vooral dank zij het stuwen van de prins. Nog in december 1845 werd een voorlopig bestuur gekozen. Er werden conceptstatuten opgesteld; de prins werkte aan de formulering daarvan zeer intensief mee. In januari 1846 liet hij in een brief aan het voorlopig bestuur weten, dat het naar zijn mening aan te bevelen was

dat “door het bestuur agenten wierden benoemd in de voornaamste steden des Rijks ter uitbreiding van de Club…….”7; de prins zond zijn hierboven al genoemde marine-officier May naar de burgemeester van Amsterdam om diens medewerking te verkrijgen. Deze wervingsactie buiten Rotterdam vond echter, behalve in Amsterdam, maar weinig gehoor.

Het vanouds in de Nederlandse samenleving aanwezige particularisme speelde hierbij waarschijnlijk een doorslaggevende rol. (Dat was ook het geval toen de prins jaren later, in 1865, het initiatief nam tot de oprichting van een alle roeien zeilverenigingen overkoepelende, nationale organisatie, die zich ten doel stelde “het bevorderen, aanmoedigen, ondersteunen enz., van al datgene wat van nut kan zijn aan het Zeewezen en de Scheepvaart of

daarmede in verband staat…” Verder dan het op schrift stellen van de ontwerpstatuten voor deze organisatie, die eerst “Maatschappij voor

de Scheepvaart” en later “Koninklijke Nederlandsche Vereeniging voor Zeewezen en Scheepvaart” heette, is het nooit gekomen. 8

Op 21 februari 1846 vond de eerste algemene ledenvergadering van de Yachtclub plaats. Er waren 99 leden aanwezig, waaronder Prins Hendrik. De prins werd voor het leven tot voorzitter benoemd ” met den titel van Oprigter”; hij deelde mede, dat de koning het beschermheerschap van de vereniging had aanvaard. Er werd een uit zeven leden bestaande Raad gekozen, die het dagelijks bestuur zou vormen.

(In die Raad was slechts één Amsterdammer gekozen, A.

Huidekoper; daarmee werd de kiem gelegd voor de interne moeilijkheden binnen de Yachtclub, die in december 1847 zouden leiden tot het vertrek van de Amsterdamse leden en het oprichten van een nieuwe eigen vereniging in die stad.) Het door de leden bij officiële gelegenheden te dragen kostuum en het door de vereniging te voeren wapen werden vastgesteld. Zo ook de statuten. Artikel I daarvan ademt geheel de geest van de door Prins Hendrik gehuldigde ideeën: 10

“De Koninklijke Nederlandsche Yachtclub heeft ten doel: 1º. Den lust tot hetgeen in betrekking met het zeewezen staat, op te wekken en aan te moedigen.

2. Jonge lieden van hunne jeugd aan te gewennen, goed en handig met Roeien Zeilvaartuigen om te gaan, hetgeen bevorderlijk kan wezen tot het vormen van goede zeelieden, zoo voor oorlogsals koopvaardijschepen; en tevens ook, om in Nederland den bouw te bevorderen van goede roei-vaartuigen, zoo voor de rivieren en binnenwateren, als om in de open zee deugdelijk gebruikt te kunnen worden; welk een en ander in den tegenwoordigen tijd hoogst wenschelijk zoude zijn. Hetzelfde doel heeft de Club aangaande de zeilvaartuigen; t.w.: Kotters, Schoeners enz., ter grootte van 5 ton en daarboven, waarmede men, ten minste gedurende de zomermaanden, in de Noordzee en op de Engelsche kusten zouden kunnen varen.”

Artikel II van de statuten, het uitvoeringsartikel, luidt: “Om het hierboven vermelde doel te bereiken, zal de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub prijzen uitloven, hetzij in geld of eenig voorwerp van kunst, waarvoor ééns in het jaar, of zoo dikwijls de fondsen der Koninklijke Nederlandsche Yachtclub het toelaten, geroeid of gezeild zal worden.”

De vereniging verkreeg haar inkomsten via donaties en contributies; de donaties kwamen bijna uitsluitend in de vorm van geldprijzen voor de wedstrijden binnen; de contributies. werden vastgesteld op fl. 20,- per jaar voor gewone en buitengewone leden, de gewone leden dienden

daarenboven nog een entreegeld van fl. 30,- te betalen; (in de loop der jaren zijn de contributies wel eens verhoogd in 1853, voor één jaar, bijvoorbeeld tot fl. 35,-).

In de eerste maanden na de oprichting ontplooide de Yachtclub een grote activiteit. Op 13 maart hield zij haar tweede algemene ledenvergadering; er konden toen 20 nieuwe leden. worden ingeschreven, en dank zij de bemiddeling van Prins Hendrik had een aantal buitenlandse vorsten - waaronder

Wedstrijd van de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club, 2 oktober 1847, op de rede van Vlissingen. Rechts zijn vier gieken afgebeeld, waarvan in de meest rechtse Prins Hendrik als stuurman. Olieverf door J. F. Schütz.

bijvoorbeeld “Zijne Keizerlijke Hoogheid de grootvorst Constantijn van Rusland” - ermee ingestemd erelid van de Yachtclub te worden. De prins had ook bemiddeld tussen de Raad en de minister van Marine om “convocatie brieven bestemd voor Zee Officieren leden der Jagt-club, wier woonplaatsen aan den Raad onbekend zijn” ter bestemder plaatse

te doen bezorgen; de minister van Buitenlandse Zaken verklaarde zich tegenover de prins “volgaarne bereid de diploma’s aan de eereleden van de gezegde Yachtclub te doen depescheren”. 11

Op 10 juni 1846 hield de vereniging haar eerste wedstrijden op de Maas voor Rotterdam. 12 Prins Hendrik en zijn twee broers waren daarbij aanwezig. De prins had “twee voorwerpen in zilver” en een premie van fl. 100,- als prijzen beschikbaar gesteld. Als stuurman in de zesriems-giek “Sylph” nam hij zelf aan de wedstrijden deel. De door de drie zoons van koning Willem II “in eigen hoogen persoon” in de tuin achter het paleis aan de Haagse Kneuterdijk gebouwde

“Schoener no. 1” nam deel aan de wedstrijd voor “zeilvaartuigen met dek”, waarvoor een baan was uitgezet “van de boeyen bewesten de Leuvehaven tot rond de boeyen voor de haven van Schiedam”.

In een poging de Yachtclub het door de prins bedoelde nationale karakter te geven, werd de volgende wedstrijd op 10 september 1846 te Amsterdam gehouden; de prins, die niet aanwezig kon zijn, had een aantal prijzen beschikbaar gesteld voor de “best gebouwde vaartuigen”. Op 2 september 1846 kwam er binnen de Raad een plan ter tafel om “een roeicorps van jongens, uit de mindere en lagere volksklasse zamengesteld, opterigten en in stand

te houden; door het uitloven van kleine prijzen den lust onder hen tot het varen en roeijen aan te moedigen; door het handhaven van genoegzame orde hen vroeg aan ondergeschiktheid en ordelijkheid te gewennen, en door hulp of voorspraak te trachten hen te plaatsen op de schepen der Nederlandsche Koopvaardij-Vloot”. 13 Veel meer dan de andere activiteiten

van de Yachtclub, zoals de roeien zeilwedstrijden die toch bijna uitsluitend toegankelijk waren voor mensen uit de sociale bovenlaag van de maatschappij van die jaren, paste dit initiatief in de boven weergegeven en

door de prins herhaaldelijk onderstreepte doelstelling van de Yachtclub. Het plan kwam in de loop van de tijd ook goed van de grond; uit het Jaarboekje 1858 van de Yachtclub blijkt, dat de prins er in 1857 in is geslaagd “kwekelingen van het roeicorps” geplaatst te krijgen aan de opleiding voor

onderofficieren van de marine te Vlissingen. Eveneens op initiatief van Prins Hendrik werd in 1849 in Amsterdam opgericht het Matrozen-Instituut van de Koninklijke Nederlandsche Zeilen Roeivereeniging, die ook tot doel had om aan jongelui de voor de dienst bij koopvaardij of marine noodzakelijke zeevaartkundige basiskennis te verschaffen.

In de volgende jaren ging de Yachtclub regelmatig door met het organiseren van wedstrijden in Rotterdam en elders; ook gaven delegaties uit de Raad zo mogelijk acte de présence bij door anderen georganiseerde zeilof roeievenementen.

Daarmee werd beoogd, dat men overal in het land “het belang in alles, wat tot bevordering van het zeewezen strekt, meer op prijs (ging) stellen”. 14 In juli 1847 werd een prijs beschikbaar gesteld door de vereniging voor een die maand bij Vlaardingen te verzeilen wedstrijd voor kotters. 15 Op 18 augustus van datzelfde jaar woonden enige leden van de Raad de hardzeilwedstrijden te Sneek bij; de prins had een zilveren bokaal als prijs beschikbaar gesteld. Op 2 oktober 1847 werden er door de Yachtclub wedstrijden georganiseerd. Zeilwedstrijd, gehouden door de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club in Dordrecht op 10 juni 1848. Van de deelnemende jachten zijn twee kotters en een schoener zichtbaar, verder

een marinesloep en een giek, waarin vijf man. Olieverf door Ch. Rochussen.

seerd op de rede van Vlissingen; Prins Hendrik nam daaraan deel als stuurman van een vierriemsgiek. 16

Al spoedig na de oprichting van de Yachtclub gingen er onder de leden stemmen op om te komen tot de bouw van een “zogenaamd Clubgebouw”, zoals het enigszins voorzichtig werd genoemd. Het gezelligheidsleven binnen de vereniging zou van het bezit van zo’n gebouw zeker profiteren, men kon aan uitbreiding van de activiteiten gaan denken, terwijl een bijkomend voordeel was dat de kostbare opstelling van tijdelijke tribunes voor elke wedstrijd dan achterwege kon blijven. Na veel onderhandelen met het gemeentebestuur van Rotterdam kreeg men de beschikking over een terrein op de hoek van de Willemskade en de Veerkade, aan de Maas. Nadat de benodigde gelden door middel van

het uitschrijven van een lening bijeen waren gebracht, kon met de bouw worden gestart. Op 3 oktober 1850 legde kroonprins Willem de eerste steen voor het nieuwe Yachtclubgebouw. 17 Op 13 juni 1851, de verjaardag van Prins Hendrik, werd het hoogste punt bereikt - een toevalligheid, die de bouwers wellicht enig hoofdbreken zal hebben gekost, en op 30 juli daaropvolgend werd het gebouw, dat nog niet geheel gereed was, door de prins officieel geopend “tot het genoegen der Leeden en tot vermeerderde belangstelling in de Vereeniging”. De gemeente Rotterdam stelde bij die gelegenheid voor het eerst een bedrag, ter grootte van fl. 500,-, beschikbaar voor prijzen. 18

In juni 1852 organiseerde de Yachtclub in haar nieuwe onderkomen een tentoonstelling van “Scheepsmodellen en voorwerpen, die onder den algemeenen naam van scheepsbehoeften kunnen gesteld worden”. De organisatie van dit evenement lag geheel in de lijn van de doelstelling van de vereniging: het was “een soort beurs... op het gebied van scheepvaart en scheepsbouw, door de Yachtclub georganiseerd ter bevordering van de scheepsbouw en met toekenning van premies voor de beste inzendingen”. 19 In datzelfde jaar werd in het Yachtclub-gebouw de zogenaamde Modelkamer ingericht. In het Jaarboekje van de vereniging over 1852 staat

“dat het den Raad zeer aangenaam is mede te deelen, dat het Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden behaagd heeft, eene zeldzaam belangrijke verzameling Scheepsmodellen, eenige Schilderijen en Teekeningen en eenige hoogst belangrijke Boekwerken ten geschenke te geven...” In volgende jaren heeft de prins nog herhaaldelijk modellen aan de Yachtclub geschonken. Met de collectie van deze Modelkamer werd de solide basis gelegd voor de verzameling van het huidige

Maritiem Museum “Prins Hendrik”, dat rechtstreeks uit de Yachtclub ontstaan is. Vele van de toen aanwezige modellen behoren ook nu nog tot de zeer belangrijke stukken uit de museumverzameling: het werfmodel van het vooren achterschip van het tussen 1819-1825 op de Rijkswerf te Vlissingen gebouwde linieschip “De Zeeuw”, het fraaie model van een gewapende Franse logger van omstreeks 1800 en de met groot vakmanschap en veel gevoel voor details gemaakte modellen van het kuilkorvet “Prins Willem Frederik Hendrik” en van een marinebrik van omstreeks 1825

zijn daar voorbeelden van. Het Jaarboekje 1857 vermeldt dat de Modelkamer “behalve dat zij iederen bezoeker de gelegenheid aanbiedt, zich tot in de kleinste bijzonderheden bekend te maken met vele soorten van vaartuigen, van onderscheidene vorm en bestemming, waaronder er zijn van de verst verwijderde volken, strekt... tot onderrigt in het bouwen en tuigen van schepen, aan de leerlingen der Zeevaartkundige School”. (De “vaartuigen... van de verst verwijderde volken” zijn de modellen van Oostaziatische vaartuigen, die Prins Hendrik in grote aantallen ten geschenke ontving tijdens zijn reis naar Nederlands Oost-Indië in de jaren 1836/

1838 aan boord van het fregat “Bellona”. De meeste van deze modellen schonk de prins aan de Modelkamer; zij bevinden zich thans in de collectie van het Museum voor Landen Volkenkunde te Rotterdam.)

Behalve modellen schonk Prins Hendrik, zoals de Jaarboekjes van de Yachtclub sinds 1853 regelmatig vermelden, bijna elk jaar een aantal “hoogst belangrijke op het zeewezen betrekking hebbende boeken plaatwerken” aan de vereniging.

Bij de prins leefde het idee, dat de boekenverzameling van de Yachtclub op den duur zou kunnen uitgroeien tot een “handels-bibliotheek” voor de stad Rotterdam; de in de concept-statuten van deze bibliotheek voorziene staf zou er voor moeten ijveren “om in het belang van den handelsstad eene verzameling tot stand te brengen van boekwerken, platen, kaarten en handschriften betrekking hebbende tot zeevaart, handel, koloniën en nijverheid, of daaraan verwante

wetenschappen…“; behalve leden van de Yachtclub konden ook andere geïnteresseerden lid worden van deze bibliotheek, die men gaarne een plaats zou willen geven in de onmiddellijke nabijheid van de Rotterdamse beurs. 20 De prins spoorde de Raad aan om contact op te nemen met de Kamer van Koophandel van Rotterdam en met het Departement Rotterdam van de Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering van Nijverheid om hiervoor een plan uit te werken. Het

idee van de prins is nooit verwezenlijkt. Wél is de kleine bibliotheek, waarvan hij de grondslag legde, uitgegroeid tot een maritieme boekenverzameling met ruim 9000 titels aan boeken en tijdschriften.

Prins Hendrik heeft ook nooit geaarzeld een financiële bijdrage te leveren aan de instandhouding van de instelling, waarvan hij het algemeen belang zo duidelijk onderschreef. En er werd in dat opzicht vaak een beroep op hem gedaan.

De Jaarboekjes van de Yachtclub over 1854 en volgende jaren geven duidelijk blijk van de financiële zorgen, waarin de vereniging steeds meer kwam te verkeren. De Yachtclub leefde blijkbaar niet krachtig genoeg in de Rotterdamse samenleving, het ledental - en daarmede de belangrijkste bron van de jaarlijkse inkomsten - liep terug, en de lasten die onderhoud en exploitatie van het clubgebouw met zich brachten, gingen daardoor steeds zwaarder op de begroting

drukken. 21 Al eind 1854 deed zich de vraag voor, of de financiële toestand van de vereniging het organiseren van een wedstrijd in 1855 wel toeliet. Prins Hendrik verzette zich in de Raad krachtig tegen het eventueel niet-doorgaan van de wedstrijd; hijzelf stortte een bedrag van fl. 900,in de kas van de Yachtclub, zijn oom Prins Frederik nog eens fl. 2000,-. Ook deed Prins Hendrik het voorstel, dat de aandeelhouders in het verenigingsgebouw voor

een periode van vijf jaar afstand zouden doen van de rente op hun aandelen. Omdat “vele aandeelen in het bezit van particulieren zijn, van welke men geene opoffering ten behoeve van de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub kan verwachten”, vond het voorstel geen gehoor. De prins schonk toen zelf vijf van zijn aandelen in het verenigingsgebouw aan de Yachtclub, plus een niet nader gekwantificeerde som geld. 22

In 1871 was de financiële positie van de Yachtclub zo verslechterd, dat het gebouw aan de Willemskade verkocht zou moeten worden om de vereniging enigszins uit de schulden te helpen. Onder die omstandigheden ging een delegatie uit de Raad, blijkbaar op verzoek van Prins Hendrik, in november van dat jaar bij hem op bezoek in Luxemburg, waar hij toen verbleef. Gezamenlijk besloot men nog een poging te doen om de Yachtclub weer op de been te helpen. De

vereniging zou op naam van de prins het Yachtclubgebouw kopen voor fl. 103.000,-, het bedrag dat nodig was om tegemoet te kunnen komen aan de verlangens van de schuldeisers. Van de prins en via hem van enige andere geldschieters kreeg de vereniging op zeer gunstige voorwaarden de voor de aankoop benodigde fondsen te leen. De Yachtclub zou vervolgens het gebouw onder de daarvoor gebruikelijke voorwaarden van de prins in huur krijgen voor een periode van 47 jaar. Op 1 januari 1919 zou het gebouw dan automatisch eigendom van de vereniging worden, mits de lening was afgelost en ook anderszins aan de overeengekomen voorwaarden was voldaan. 23 Tevens leende de prins op dezelfde gunstige voorwaarden in 1872 aan de Yachtclub een bedrag van fl. 17.000,- om daarmede de restauratie van het gebouw

te bekostigen en de verbouwingen, die nodig waren om het gedeeltelijk geschikt te maken voor gebruik door huurders als de Staatsspoorwegen en de Rijkstelegraaf. Ondanks alle goede bedoelingen van de prins en anderen, en niettegenstaande de door hen verleende steun, bleven geldzorgen de Yachtclub achtervolgen. In 1873 besloot de Raad daarom, op voorstel van het lid van de vereniging C. M. C. Obreen, om de alleen voor leden van de Yachtclub toegankelijke Modelkamer te veranderen in een tegen betaling voor ieder te bezichtigen Maritiem Museum. Obreen legde de

Raad op 3 februari 1873 een memorie voor, waarin hij onder meer stelde “dat op dergelijke wijze wordt in de hand gewerkt

Eerste wedstrijd van de Nederlandsche Zeilen Roeivereeniging in Amsterdam op 13 september 1848. Hier is de aankomst van de klasse grote zeiljachten afgebeeld. De winnaar wordt begroet met een kanonschot. “Schoener no. I” ligt op de derde plaats. Prins Hendrik had ook ingeschreven met zijn vierriemsgiek “De Eersteling”.

Tekening in pen en penseel door J. Hilverdink.

het praktische doel dat de Vereeniging der K.N.Y.C. zich voorstelt in art. I harer Statuten, namelijk het bevorderen van alles wat betreft Koopvaardijen Oorlogsmarine". 24

Prins Hendrik kon zich geheel met dit plan verenigen en stelde wederom een "aanzienlijke geldelijke bijdrage" beschikbaar om het uit te voeren. Op 15 februari 1874 ging het Maritiem Museum van de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub voor het publiek open. In een brochure van maart 1873 werd medegedeeld, dat "... het nieuw opterigten Museum in de drie volgende hoofd-afdelingen zal verdeeld worden: 1°. de vorderingen op 't gebied der stoomvaart en van den hedendaagschen scheepsbouw, uitrusting van schepen en verdere maritieme nijverheid, aanschouwelijk voorgesteld

in modellen, fabriekaten en verdere voorwerpen; 2. als bijdrage tot de geschiedenis van ons roemrijk zeewezen - de modellen en voorwerpen betrekking hebbende op den scheepsbouw, uitrusting van schepen en verdere maritieme nijverheid van vroeger dagen, in chronologische orde gerangschikt; en 3°. de Bibliotheek der Yachtclub". 25

Op 13 januari 1879 overleed Prins Hendrik, de grote stimulator achter de Yachtclub " zowel de geest die haar bezielde als de materieele kracht die haar steunde". 26 Het voorzitterschap van de vereniging werd aangeboden aan Prins Alexander, de jongste van koning Willem III; deze deelde mede dat te zullen aanvaarden "als het tekort op de rekening zoude zijn vereffend". 27 Daar was echter geen enkele kans op, zeker niet met de snelle terugloop in het aantal leden die zich voordeed. Op 5 mei 1880 werd de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub opgeheven. De gemeente Rotterdam

kocht het Yachtclub-gebouw. Het Maritiem Museum bleef als particuliere instelling bestaan, het mocht kosteloos gebruik maken van de voor zijn werk nodige ruimten in het pand; koning Willem III stond toe, dat als hommage aan de grote stimulator van Yachtclub en museum de naam "Prins Hendrik" achter de aanduiding Maritiem Museum werd toegevoegd.

In het bovenstaande is uitvoerig stilgestaan bij de bemoeienissen van Prins Hendrik met de Rotterdamse Koninklijke Nederlandsche Yachtclub. Met die roeien zeilvereniging heeft hij ook steeds het meest intensieve contact onderhouden. Ook de andere verenigingen, die op dit terrein in den lande actief waren, hadden echter zijn warme belangstelling, 28

De prins was erelid van de in 1847 in Amsterdam opgerichte Koninklijke Nederlandsche Zeilen Roeivereniging. Tevoren had hij nog tevergeefs getracht de tussen de Amsterdamse leden van de Yachtclub en de Raad van die vereniging ontstane breuk te lijmen; deze was veroorzaakt door ongenoegen aan Amsterdamse kant over de over-vertegenwoordiging van Rotterdam in de Raad en door een aantal geschilpunten op financieel gebied. Aan de eerste wedstrijd van de K.N.Z.

& R.V. op het IJ op 30 september 1848 deden twee schepen van de prins mee; hijzelf was eveneens aanwezig.

Prins Hendrik werd lid van de in 1851 opgerichte “Koninklijke Roeien Zeilvereeniging,De Maas’”, waarvan de doelstelling bijna volslagen identiek was aan die van de K.N.Y.C.

(“De Maas” nam in 1880 al het materiaal van de Yachtclub over.)

In 1865 aanvaardde de prins het beschermheerschap van de Zeilvereeniging Sneek. Hij woonde herhaalde malen de jaarlijkse Sneeker hardzeildag bij, en nam met zijn schokkerjacht “Watergeus” ook een keer aan de wedstrijd deel. Verder wist de prins ook in Friesland diverse mensen enthousiast te maken voor zijn opvattingen over de rol, die zeilen

roeiverenigingen konden spelen bij het stimuleren van de belangstelling voor koopvaardij en marine. De zeilverenigingen “Oostergoo” en “Workum” stelden zich beide ten doel “de beoefening der scheepvaart op te wekken en aan te moedigen”; beide verenigingen kenden een fonds, waaruit de uitrusting werd gefinancierd van jongelui, die belangstelling hadden voor de zeedienst en aan wie werd toegestaan in

Harlingen of op Ameland zeevaartkundig onderwijs te gaan volgen. Van beide verenigingen aanvaardde Prins Hendrik het beschermheerschap.

(L. M. Akveld)

Gezicht op het door W. N. Rose ontworpen gebouw van de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club in Rotterdam, dat in 1851 in gebruik werd genomen.

Gravure door F. Hablitschek.

De aankomst van Koning Willem III bij het Jachtclubgebouw op 21 mei 1874.

Houtsnede (no. 8) door Henri Havard, uit het gedenkschrift van de jubileumfeesten in mei

Jaarboek 1968-1972, tevens jubileumuitgave 1847-1972 van de Koninklijke Nederlandsche Zeilen Roeivereeniging. Amsterdam, 1972.

Koninklijke Roeien Zeilvereeniging “De Maas” 1851 -

17 februari 1951. Rotterdam, z.j. H. Halbertsma, Sneeker hardzeildag. Een belangrijk hoofdstuk uit het Friese volksleven. Amsterdam, z.j.

- H. G. van Slooten. De geschiedenis van de Koninklijke Zeilvereniging “Oostergoo” 1848-1973. Leeuwarden, 1973.

Prins Hendrik en Luxemburg (1850-1879)

De persoon van Prins Hendrik is op natuurlijke wijze nauw verbonden met de geschiedenis van Luxemburg in de 19e eeuw. Hij staat op het kruispunt van de betrekkingen tussen het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom; hij is bovendien nauw betrokken bij de internationale crises voor zover deze de Luxemburgse kwestie doen rijzen. De oorzaak van de spanningen, zowel met Nederland als met de naaste buren, zijn in eerste instantie gelegen in de ingewikkelde internationale verhoudingen van het Groothertogdom; verder spelen, zij het in minder sterke mate, factoren van persoonlijke aard een rol: de karakters van de betrokken personen[1]. De voornaamste moeilijkheden komen voort uit het uiterst

ingewikkelde juridisch statuut van het Groothertogdom. Dit wordt uitdrukkelijk tot onafhankelijke staat verklaard op het Wener Congres. Artikel 67 stelt de voornaamste bepalingen van zijn statuut vast: Luxemburg wordt geschonken aan de Koning der Nederlanden “in altijddurend bezit aan hem en zijn opvolgers in volle eigendom en souvereiniteit’ 2.

Aangezien Luxemburg diende als vergoeding voor de vorstendommen Nassau-Dillenburg, Siegen, Hadamar en Dietz, die aan Pruisen waren afgestaan, zegt artikel 67 dat het Groothertogdom “een van de staten van de Duitse Bond zal vormen en de vorst, Koning der Nederlanden, lid zal zijn van die Bond als Groothertog van Luxemburg met alle

---

[1] La belle histoire contemporaine du Grand-Duché de Luxembourg van A. Calmes, Brussel-Luxemburg, 5 delen van 1939 tot 1971. gaat jammer genoeg niet verder dan het jaar 1848. Men kan het aanvullen met twee boeken van zijn zoon, Chr. Calmes, gewijd aan de crisis van 1867 tot 1872: L’affaire du Luxembourg 1867, Lux. 1967, en Le Luxembourg dans la guerre de 1870, Lux. 1970. Zeer waardevol is het werk van Pr. Müllendorff, Luxemburg unter Wilhelm II und Wilhelm III, 1840-1889, uitgegeven in 1940 door J. Mersch. Het gaat hier niet om een studie in eigenlijke zin, maar enkel om feitenmateriaal, verzameld met het oog op een studie die door de dood van de auteur onmogelijk is geworden. Men kan verder nog raadplegen V. Molitor, Histoire de l’idéologie politique dans le Grand-Duché de Luxembourg de 1841 à 1867, Lux. 1939. De beste studie betreffende de crisis van 1867 tot 1872 blijft die van K. A. Schierenberg: Die deutsch-französiche Auseinandersetzung und die Luxemburger Frage dargestellt vor allem an der Luxemburger Angelegenheit des Jahres 1867. In: Publications de la Section historique de l’Institut grand-ducal, deel 65 (1933), blz. 165–262. Hoewel verouderd, geeft het werk van J. Joris interessante uittreksels uit de kranten van die tijd: Une page d’histoire du Grand-Duché de Luxembourg, 1867-1872, Lux. 1888. Voor een recent overzicht van de hedendaagse geschiedenis zie men G. Trausch: Histoire contemporaine du Luxembourg de 1839 à nos jours, Lux. 1975.

aanspraken en voorrechten die de andere Duitse vorsten genieten’. De stad Luxemburg zal een Bonds-vesting worden.

Willem I besluit, met voorbijzien van het verdrag, om Luxemburg te behandelen als een provincie van Nederland.

De grondwet wordt uitgebreid tot Luxemburg, een groep Luxemburgse notabelen aanvaardt zonder tegenstand deze inlijving van hun land[2]. Nationale gevoelens bestaan nog niet in Luxemburg in 1815.

De aansluiting van Luxemburg bij het Koninkrijk der Nederlanden verklaart waarom in 1830 de Luxemburgers zich voor de overgrote meerderheid aansluiten bij de Belgen in hun revolutie, echter niet om dezelfde redenen; de politieke en

godsdienstige grieven spelen voor Luxemburg nauwelijks een rol; de klachten over fiscale uitbuiting en de overheersing van vreemden in het bestuur van hun land vormen de verklaring voor de ontevredenheid van de Luxemburgers[3].

Het verdrag van de Vierentwintig artikelen (1831), dat pas in 1839 wordt toegepast, zal de Belgisch-Nederlandse twist beslechten door de verdeling van Luxemburg. Voortaan heeft het Groothertogdom, nu uitsluitend beperkt tot de Duitstalige gebieden, geen directe geografische band meer met Nederland. Vanaf dat ogenblik gaat het erom de conclusie te trekken uit de nieuwe situatie. Willem I heeft tenslotte begrepen dat hij aan Luxemburg een afzonderlijk bestuur moest geven, maar hij begaat de ernstige fout dit toe te vertrouwen aan vreemden, met name aan Duitsers. Luxemburg, een klein staatje, dat voortaan is teruggebracht tot een oppervlakte van 2586 km² met een bevolking van 175000

inwoners in 1839, kan economisch niet op eigen benen staan en Willem I dwingt het dan ook op autoritaire wijze zich te richten op zijn oosterbuur, Duitsland. De afstand van Willem I (1840) betekent een keerpunt. Zijn opvolger Willem II zal ten opzichte van Luxemburg een nieuwe politiek voeren, hij heeft begrepen dat hij Luxemburg moest laten besturen en regeren door de Luxemburgers zelf. Met tegenzin ziet hij zich genoodzaakt de economische

---

[2] A. Calmes, Naissance et débuts du Grand-Duché 1814-1830, deel I van de Histoire contemporaine du Grand-Duché de Luxembourg, Lux. 1971, blz. 99-III.

[3] A. Calmes, Naissance et débuts du Grand-Duché 1814-1830, deel I van de Histoire contemporaine du Grand-Duché de Luxembourg, Lux. 1971, blz. 99-III.

onderhandelingen met Pruisen af te ronden, dat is tenslotte de enige aanvaardbare oplossing, de Luxemburgers zullen zich daar uiteindelijk van bewust worden. In 1842 wordt het Groothertogdom lid van de “Zollverein”.

De internationale verhoudingen van het land worden er nog ingewikkelder door: die autonome staat, verbonden met Nederland door een persoonlijke unie, is lid van de Duitse Bond met een Duits garnizoen in de hoofdstad - en van de Tol-unie. Schuilt hier niet het gevaar dat Nederland door zijn gebondenheid aan deze regeling vroeg of laat hierin

verstrikt zal raken en meegesleept worden in internationale verwikkelingen? De vrees is niet ongegrond en vanaf dat moment gaan er in Nederland stemmen op die het einde van de betrekkingen tussen beide landen wensen. Vooreerst vinden deze stemmen geen gehoor, want de nieuwe vorst, Willem II, toont een onverwachte belangstelling voor zijn

Luxemburgse bezitting. In 1841 verleent hij deze een statenwet, hij hoort de klachten van de Luxemburgers aan en

Kasteel Berg, in 1843 door Koning Willem II als particulier domein gekocht, later door Prins Hendrik bewoond, tegenwoordig zomerresidentie van de groothertogelijke familie.

Porseleinen borden, porseleinfabriek Senz in Echternach. houdt er ruimschoots rekening mee. Het is een veelbetekenend feit dat Willem II tijdens de revolutionaire beroering van 1848 de Luxemburgers de volleige vrijheid laat om een nieuwe grondwet uit te werken in liberale zin[4]. Het werk van de grondwetgevende vergadering zal uitlopen op de grondwet van 1848, die niet alleen de moderne vrijheden

vastlegt, maar tegelijkertijd binnen het parlementaire stelsel een zeker overwicht toekent aan de wetgevende macht op de uitvoerende macht, in die mate dat men heeft kunnen spreken van een “republikeins-getinte” grondwet. Willem II laat de vergadering begaan, wat niet wil zeggen dat hij met de, in zijn ogen té liberale, gerichtheid van de nieuwe grondwet instemt. Door tactvol optreden slaagt hij er zelfs in te beletten dat het beginsel van de souvereiniteit van de

natie uitdrukkelijk in de tekst wordt vastgelegd, ook al ligt dit beginsel dan ten grondslag aan de voornaamste bepalingen. De grondwet van 1848 en de verkiezingen die op grond daarvan worden gehouden betekenen voor Luxemburg de overwinning van de progressieve liberalen, geschaard rond de drie gebroeders Metz, de eigenlijke grondleggers van de moderne Luxemburgse ijzerindustrie, op de theoretische liberalen, die sinds 1839 aan de macht zijn en wier gedragslijn voornamelijk wordt bepaald door anti-klerikalisme en oranjegezindheid. Getrouw aan zijn belofte heeft Willem II de

[4] Zie A. Calmes, Le Grand-Duché de Luxembourg dans la Révolution belge (1830-1839), deel II van de Histoire contemporaine, Brussel 1939.

eed afgelegd op de nieuwe grondwet, hoewel deze in menig opzicht niet strookt met zijn eigen opvattingen. Daarin ligt stof voor toekomstige conflicten waarin Prins Hendrik nauw

betrokken zal zijn! Een andere haard van eventuele moeilijkheden is gelegen in het feit dat Luxemburg behoort tot de Duitse Bond, want, nadat hij tijdelijk op de achtergrond is getreden in 1848, zal de Bondsdag van Frankfort terugkeren tot meer reactionaire opvattingen en zeker de tegenstrijdigheid constateren tussen het liberale bewind van Luxemburg en de eisen van de Bond. De vroegtijdige dood van Willem II (1849) heeft ernstige

gevolgen: zonder dat hij de grondwet in alle opzichten had goedgekeurd, had Willem II deze toch aanvaard en besloten het spel mee te spelen. Dit zal met zijn opvolger niet het geval zijn. Autoritair en doordrongen van monarchistische beginselen, aanvaardt Willem III de liberale Luxemburgse grondwet slechts met tegenzin, in afwachting van een gelegenheid om zich ervan te ontdoen.

Ziedaar in grote trekken de moeilijke, om niet te zeggen netelige toestand waarin de jonge Prins Hendrik zijn weg moet vinden als plaatsvervanger van de Koning-Groothertog. Hij is dertig jaar in 1850 als de Koning hem de macht overdraagt. Niets, noch zijn voorafgaande opleiding, noch zijn ervaring, noch zijn karakter heeft hem voorbereid op zijn nieuwe taak. Sommige van de moeilijkheden die hij in Luxemburg zal ondervinden zijn daaruit te verklaren.

Wanneer Hendrik zich in Luxemburg komt vestigen, kiest hij als verblijfplaats het eenvoudige “kasteel” van Walferdange, waarin in 1826 een stoeterij gevestigd was. Walferdange is een klein dorpje op ongeveer 10 km afstand van de hoofdstad, maar buiten het gebied van de vesting waar altijd een Pruisisch garnizoen is gelegerd. De Prins verblijft trouwens slechts een gedeelte van het jaar in Luxemburg, meestal in de herfst, wanneer hij de debatten van de Kamer van Afgevaardigden komt openen. De betrekkingen van de Prins met Luxemburg, zijn autoriteiten en zijn inwoners, zijn vrij ingewikkeld en hebben verschillende fasen doorlopen. Ze zijn in de loop der jaren aanmerkelijk beter geworden. Men

kan grosso modo twee grote periodes onderscheiden: de eerste, die loopt van 1850 tot 1860, gedurende welke de betrekkingen in het algemeen gesproken gespannen zijn, in het beste geval gewoon onverschillig, in het ergste geval moeilijk, ja zelfs ronduit slecht. Vanaf 1860 ontstaan, doordat de politieke hartstochten langzamerhand tot bedaren komen en een ernstige internationale crisis (1866-1872) zich aftekent

- gedurende welke de Prins zonder zich in het minst te ontzien al zijn krachten inspant voor het voortbestaan van het land nieuwe betrekkingen tussen de Prins en de Luxemburgers, zodat Hendrik zelfs wordt beschouwd als de eigenlijke souverein van Luxemburg. Soms blijft de verhouding tussen de Prins en de Luxemburgse ministers

gespannen, maar de oorzaak daarvan ligt niet in de politiek, maar in het karakter en het temperament van de Prins.

Ten gevolge van de verkiezingen, gehouden in 1848 overeenkomstig de nieuwe grondwet, moet de regering-Lafontaine wijken voor de nieuwe combinatie, Willmar-Metz, die bezield is van hervormingsideeën. De oranjegezinden, nu uit de regering verdrongen, mokken en trekken zich geërgerd terug in de oppositie om zich voor te bereiden op revanche, naarstig spiedend naar elke eventuele zwakheid van de regering. In dit klimaat van spanningen en argwaan ziet de jonge

Prins-Stadhouder zich plotseling verplaatst. Hij zal al gauw

partij moeten kiezen en gezien zijn autoritaire aard en behoudende overtuiging is zijn keus gemakkelijk te voorzien. Gedurende zijn gehele verdere leven zal hij allergisch blijven voor de Metzen en hun leider Norbert (1811-1885). De regering-Willmar treft echter ook het verwijt dat zij haar toevlucht heeft genomen tot bepaalde hoogst betwistbare bestuurlijke praktijken. Ten opzichte van bepaalde verzoeken vanuit het buitenland bedrijft zij struisvogelpolitiek. Tegenover de militaire eisen van de Bondsdag van Frankfort en de financiële vorderingen van de Nederlandse regering stelt zij een volmaakt stilzwijgen. Prins Hendrik brengt verslag uit aan de Koning. Zonder daarom de liberale opvattingen van het kabinet-Willmar goed te keuren, blijft hij toch verbonden aan de personen.

Men vindt daarin een karaktertrek van de Prins: hoewel aanvankelijk wantrouwend, blijft hij trouw aan de regering wanneer hij eenmaal gewend is met de ministers samen te werken. Het is geenszins aan de Prins te wijten wanneer de Koning plotseling de beslissing neemt om de regering-Willmar naar huis te sturen (22 september 1852). Hendrik leent zich “met misnoegen” ertoe het ontslag van Willmar te tekenen en een nieuwe regering te vormen onder voorzitterschap van Mathias Simons (1802-1874)7. Voor Willem III

“was de tijd gekomen om korte metten te maken met alle traagheid, alle misbruiken en alle verwerpelijke beginselen waarmee het heengegane bestuur besmet was” 8. De wisseling van regering is dus niet zo maar een kwestie van personen of bestuurlijke doeltreffendheid; het is een kwestie van “verwerpelijke beginselen”, lees: de beginselen van 1848 die, zoals ze zijn neergelegd in de tekst van de grondwet van 1848, de voorrechten van de vorst beperken.

Het nieuwe kabinet-Simons zal een regering zijn van orde en gezag. Prins Hendrik zal daarin Emmanuel Servais (1811–1890) zien verschijnen, met wie hij tijdens de gehele duur van zijn Stadhouderschap geregeld verschil van mening zal hebben. Hendrik zal tijd nodig hebben om aan andere mensen te wennen, maar als er eenmaal vertrouwen is ontstaan, zal hij hen oprecht steunen. De betrekkingen tussen de nieuwe regering en de liberale

meerderheid van de Kamer zijn moeilijk en worden snel slechter. Willem III is vastbesloten om de grondwet van

1848 te wijzigen in autoritaire zin. Het na te streven doel is tweeledig: een beperking van de politieke vrijheden zou de grondwet in overeenstemming brengen met de eisen van de Bondsdag van Frankfort. Tegelijkertijd zouden de “bepalingen… die in strijd zijn met het beginsel van het Koningschap” geschrapt worden. In feite wordt dus een herziening van de grondwet beoogd. De Koning zelf stuurt aan op die herziening; in het begin denkt hij nog deze langs wettige weg te kunnen bereiken door een goede verstandhouding met de afgevaardigden. Om een volgzame meerderheid tot

stand te brengen grijpt hij naar het klassieke scenario: ontbinding gevolgd door nieuwe verkiezingen. Het resultaat is teleurstellend. De Koning-Groothertog besluit dan tot de directe weg: ontslag van de afgevaardigden en vergunning **tot een grondwetsherziening zonder mede-ondertekening door de ministers. Kortom, de weg van een staatsgreep.**

Zijn aard getrouw heeft Prins Hendrik geprobeerd een oplossing door overmacht te vermijden. Hij heeft zich veel moeite gegeven om de liberale meerderheid van de Kamer ertoe te bewegen in te stemmen met enkele wijzigingen in de grondwet. Het is vergeefse moeite. De Prins zal er bittere gevoelens aan overhouden. Norbert Metz is voor hem de onverzoenlijke vijand, voor wie hij zijn leven lang antipathie zal koesteren.

Wanneer Willem III definitief heeft besloten geweld toe te passen, is Prins Hendrik het met hem eens over de kern van het probleem, maar niet over de te volgen tactiek[5]. De Koning is van plan om het voor te stellen alsof de operatie - in de correspondentie wordt deze behoedzaam aangeduid als “de grote zaak”” de belangrijke taak” – onder verantwoordelijkheid van de Bondsdag van Frankfort staat. Van dat standpunt gaat hij uit wanneer de staatsgreep tenslotte op 27 november 1856 plaatsheeft. Deze voorstelling van zaken heeft het voordeel dat de Koning beschermd wordt,

want nu heeft zijn autoritaire aard vrij spel zonder direct gevaar voor een tegenzet in Nederland. De Pruisische gezant in Den Haag, Königmarck, denkt dat Luxemburg om zo te zeggen moest dienen als “proefballon”, om te zien hoe men zich van een liberaal regime kan ontdoen en kan terugkeren tot de monarchistische beginselen, dat wil zeggen tot de persoonlijke macht. Dat er met nadruk gewezen wordt op tussenkomst van de Bond is in dit verband slechts een

handig hulpmiddel om het eigenlijke spel voor de ogen van de Nederlandse natie te verbergen[6].

---

[5] Mersch, “Les Rois des Pays-Bas”, voornoemd, blz. 238–239.

[6] Mersch, “Les Rois des Pays-Bas”, voornoemd, blz. 238–239.

Wij kunnen over deze hypothese geen uitspraak doen. Het is echter waar dat de Bondsdag geen enkele druk heeft uitgeoefend in de Luxemburgse kwestie, dat de peilingen die De Scherff dienaangaande in Frankfort heeft gedaan bepaald niet in die richting wijzen. Als de Koning zich dus verschanst

achter druk van de zijde van de Bond, overdrijft hij schromelijk.

Prins Hendrik, die aardig de mentaliteit van de Luxemburgers begint te begrijpen, geeft blijk van helder inzicht. Sinds zijn aankomst in Luxemburg heeft hij kunnen merken dat onder de Luxemburgers een sterk nationaal bewustzijn aan het ontstaan is. Hij waarschuwt zijn broer dat zij “sterk aan hun nationaliteit hechten. Voorstellen, voortgekomen uit vrije wil en overtuiging van hun Vorst, zouden ze accepteren, terwijl ze deze zouden bestrijden als ze zagen dat ze

tot stand waren gekomen door een of andere buitenlandse inmenging.”

Men luistert niet naar Hendrik. In deze jaren zijn de betrekkingen tussen de twee broers niet altijd even goed. Het komt voor dat de Koning zich rechtstreeks met Simons, de voorzitter van de regering, in verbinding stelt, achter de rug van de Stadhouder om. In mei 1856 wordt de regering, als laatste voorbereidende maatregel, opnieuw bewerkt in autoritaire richting, en dan maakt de Prins, op 7 oktober, bij de openingszitting van de Kamer de plannen van de Koning bekend. Het adres van de Kamer, dat op 21 oktober wordt aangeboden, houdt een botte weigering van de liberale meerderheid in om zich voor een dergelijke handelwijze te lenen. Het adres vecht de troonrede punt voor punt aan en eindigt met de hoop uit te spreken “dat de vroegere politieke vrijheden, die in 1815, in 1841 en in 1848 aan het Luxemburgse volk zijn toegekend door het Doorluchtige Huis van Oranje-Nassau, ons niet zullen worden ontnomen om plaats te maken voor een regime dat geen rekening houdt met onze zeden en strijdig is met onze trap van beschaving”[7]

---

[7] La belle histoire contemporaine du Grand-Duché de Luxembourg van A. Calmes, Brussel-Luxemburg, 5 delen van 1939 tot 1971. gaat jammer genoeg niet verder dan het jaar 1848. Men kan het aanvullen met twee boeken van zijn zoon, Chr. Calmes, gewijd aan de crisis van 1867 tot 1872: L’affaire du Luxembourg 1867, Lux. 1967, en Le Luxembourg dans la guerre de 1870, Lux. 1970. Zeer waardevol is het werk van Pr. Müllendorff, Luxemburg unter Wilhelm II und Wilhelm III, 1840-1889, uitgegeven in 1940 door J. Mersch. Het gaat hier niet om een studie in eigenlijke zin, maar enkel om feitenmateriaal, verzameld met het oog op een studie die door de dood van de auteur onmogelijk is geworden. Men kan verder nog raadplegen V. Molitor, Histoire de l’idéologie politique dans le Grand-Duché de Luxembourg de 1841 à 1867, Lux. 1939. De beste studie betreffende de crisis van 1867 tot 1872 blijft die van K. A. Schierenberg: Die deutsch-französiche Auseinandersetzung und die Luxemburger Frage dargestellt vor allem an der Luxemburger Angelegenheit des Jahres 1867. In: Publications de la Section

Prins Hendrik is in zijn wiek geschoten; de 26e oktober deelt hij in zijn antwoord aan de afgevaardigden mee dat hij “pijnlijk getroffen” is door het adres van de afgevaardigden. Hij “prostesteert uitdrukkelijk tegen de bedrieglijke inhoud van hun antwoord, want nooit heeft het Huis van Oranje de bedoeling gehad om de vrijheden van de volken waarover het regeert af te schaffen…”12. Aangezien regering en Kamer het niet eens kunnen worden, verklaart de meerderheid van de afgevaardigden dat de regering niet meer het vertrouwen geniet van de Kamer. De

regering, die aanblijft, verklaart de zitting voor gesloten; op 27 november wordt er in de herziening toegestemd, de herziening heeft op onwettige wijze plaats, het is een “staatsgreep”. In deze kwestie is Prins Hendrik slechts een politiek

instrument van zijn broer, hij volgt diens orders op uit plichtsbesef, want zelfs al sympathiseert hij niet met de liberale opvattingen van de meerderheid der Luxemburgers, hij keurt de koninklijke handelwijze geenszins goed [13]. Hij zal deze echter trouw volgen en zijn uiterste best doen om het nieuwe regime toe te passen. Maar de sombere voorgevoelens van de Prins zullen door het vervolg van de gebeurtenissen bewaarheid worden. Het nieuwe regime slaagt er niet in om vaste voet te krijgen. Zeker, de Luxemburgers zullen zich van iedere vorm van geweld onthouden, maar de liefde voor

hun vrijheden ligt zozeer verankerd in hun zeden dat het voor de regering onmogelijk is om de nieuwe ideeën om te zetten in de praktijk. Gedurende een half jaar werkt de regering met wetsbesluiten; zij wijzigt de kieswet ten gunste van de conservatieven. Niets helpt, zij slaagt er niet in een meerderheid mee te krijgen in de Kamer van Afgevaardigden, nu omgedoopt tot Statenvergadering.

Het gesprek tussen de regering en de politici in het land is dus volledig vastgelopen. Luxemburg is echter geen land van laaiende hartstochten; gewoonlijk krijgt het verstand de overhand, op voorwaarde dat de beide strijdende partijen ieder hun bereidheid verklaren om water in hun wijn te doen.

De regering-Simons tracht de een of andere basis tot overeenstemming te vinden; de oppositie is bereid concessies te doen.

---

historique de l’Institut grand-ducal, deel 65 (1933), blz. 165–262. Hoewel verouderd, geeft het werk van J. Joris interessante uittreksels uit de kranten van die tijd: Une page d’histoire du Grand-Duché de Luxembourg, 1867-1872, Lux. 1888. Voor een recent overzicht van de hedendaagse geschiedenis zie men G. Trausch: Histoire contemporaine du Luxembourg de 1839 à nos jours, Lux. 1975.

Vanaf 1858 doen beide partijen de eerste voorzichtige stappen op de weg naar verzoening. Terwijl Simons en Metz het terrein verkennen, toont Prins Hendrik, merkwaardig genoeg, maar geheel in de lijn van zijn karakter, de grootst mogelijke terughoudendheid. Het valt hem moeilijk zijn wantrouwen te overwinnen. Hij noemt Metz “stellig de politieke vijand bij uitstek van de regering” 14. Langzamerhand wijzigt zich zijn mening, maar zoals altijd kost het hem veel tijd

om zijn mening ook ten aanzien van de mensen te veranderen. Willem III van zijn kant blijft op zijn hoede.

De verzoening komt echter tot stand en de regering grijpt de door de oppositie geschapen mogelijkheid aan om ook de weg der concessies op te gaan. In 1860 legt Simons vermoeid het voorzitterschap neer en de nieuwe regering, voorgezeten door Tornaco, verenigt in zich de tegenstanders van weleer.

Dat betekent het einde van de grote twisten over de interne organisatie van de jonge staat Luxemburg. Tenslotte hebben de voorstanders van de invloed van de Koning verloren.

Uit opportuniteitsoverwegingen beperkt men zich eerst tot het aanbrengen van praktische veranderingen, in afwachting van een goede gelegenheid om terug te keren tot het liberalisme van 1848. Dat gebeurt in 1868. Wanneer Prins Hendrik eenmaal de politiek van tegemoetkoming aanvaard heeft, zal hij met overtuiging bijdragen tot de verzoening. Bij de opening van de Spoorwegen (oktober 1859) verklaart de Prins aan het eind van een banket “dat hij alle onaangenaamheden uit het verleden is vergeten.” De verzoening komt precies op tijd, want buiten pakken

zich donkere wolken aan de hemel samen en de toekomst van Luxemburg wordt door ernstige gevaren bedreigd. Het probleem wordt veroorzaakt door twee factoren. Ten eerste het wankele internationale statuut van Luxemburg. Het is persoonlijk bezit van de Groothertog die er bijgevolg over kan beschikken; degene die het op dit moment in zijn bezit heeft, Willem III, is helemaal niet gehecht aan Luxemburg

- alle mooie gelegenheidswoorden kunnen dat feit niet verhullen[8]. Daar komt bij dat dat kleine staatje zo gering in omvang is dat het nauwelijks levensvatbaar schijnt. De drie buurstaten, Frankrijk, Duitsland en België, loeren op de buit, want elk van hen meent, op verschillende gronden, rechten op Luxemburg te kunnen doen gelden.

[8] Bij gelegenheid van een bezoek aan Luxemburg in 1883 roept Willem III uit: “Ik groet U, mijn dierbare en altijd getrouwe Luxemburgers. Het verheugt mij in uw midden te zijn.” A. Herchen, Manuel d’histoire nationale, Lux. 1918, blz. 145, een zinsnede die in de talrijke herdrukken die dit handboek heeft beleefd, steeds weer is overgenomen.

In deze samenhang is het dus niet verwonderlijk dat op gezette tijden geruchten opduiken over een wijziging in het statuut van

Luxemburg. Een opmerkelijk feit is dat Prins Hendrik, die toch bij alle lotswisselingen in de binnenlandse geschiedenis de nodige ontgoochelingen te incasseren had gekregen, zich een vurig verdediger van een onafhankelijk Luxemburg betoont, heel dikwijls natuurlijk tegen de opvattingen van zijn broer in.

In januari-februari 1859 verschijnt in bepaalde kranten het nieuws over geheime onderhandelingen tussen Nederland en België betreffende een eventueel afstaan van Luxemburg aan België, in ruil voor ander gebied wel te verstaan. Hendrik geeft toe dat dit nieuws hem met “grote zorg” heeft vervuld; hij stelt zich onmiddellijk met de Koning in verbinding om een uitdrukkelijk démenti te verkrijgen. Hij deelt de voorzitter van de Luxemburgse regering, M. Simons, mee “dat

de Koning te zeer waarde hecht aan zijn bezitting dan dat hij deze voor welke prijs dan ook zou afstaan” 16. De werkelijkheid is natuurlijk heel anders, de gebeurtenissen in de jaren zestig zullen dat laten zien.

Als de Luxemburgse kwestie in de 19e en 20e eeuw zo herhaaldelijk aan de orde komt, gebeurt dit volgens een fundamentele wet: zodra een Europees conflict dreigt en de vastgestelde grenzen in het geding zijn, duikt zij onmiddellijk en als het ware spontaan op. Dit zal tweemaal vlak na elkaar het geval zijn: 1866-1867 en 1870-1871. De bliksemoverwinning van Pruisen op Oostenrijk bij Sadowa in 1866 moest haar terugslag wel hebben op het Groothertogdom. De ontbinding van de Duitse Bond en de vorming van een nieuwe Noordduitse Bond (waar Luxemburg geen lid van wordt) zullen de kwestie van de toekomst van Luxemburg aan de orde stellen. Het handhaven van het Pruisisch garnizoen, waartoe geen wettige reden meer aanwezig is, en de door Napoleon III gevoerde compensatiepolitiek lopen tenslotte uit op de crisis van 1867.

De oorsprong hiervan is gelegen in het feit dat Willem III zich van het Groothertogdom wil ontdoen, terwijl Napoleon er juist zeer op gebrand is. Op 19 maart 1867 verklaart de Koning aan Baudin, de Franse gezant in Den Haag, dat hij in beginsel akkoord gaat, maar het moet geheim blijven.

Terzelfdertijd onderneemt Prins Hendrik, die in Den Haag verblijft, stappen om de onafhankelijkheid van Luxemburg te redden[9]. Hij is er zich van bewust dat men in Den Haag in een kritieke fase is gekomen, maar het is duidelijk dat hij niet in de onderhandelingen is betrokken. De Franse diplomaten

[9] Zie betreffende deze actie de brieven van Prins Hendrik in de Staatsarchieven te Luxemburg (A.E.L.), H, dossier 28.

wantrouwen hem: “Prins Hendrik is ons beslist vijandig gezind,” zal Baudin zeggen[10]. Prins Hendrik tracht, door contacten met de Luxemburgse

regering, die sinds 1860 geleid wordt door Victor de Tornaco, metterdaad een oplossing te vinden om Luxemburg te redden. Op 16 maart 1867 spoort hij de regering aan tot de grootst mogelijke activiteit op alle gebied: “niets zal beter het nationale bewustzijn en de zin voor onafhankelijkheid kunnen versterken”. Gedurende de gehele crisis van 1867 zal Prins Hendrik de Luxemburgse regering aanmoedigen om krachtiger op te treden, want hij is getroffen door de merkwaardig passieve houding van deze regering, in het bijzonder van haar leider. Niet alles is duidelijk in

de houding van Tornaco, maar men krijgt de indruk dat hij er zich al bij had neergelegd dat Luxemburg aan Frankrijk zou worden afgestaan. Dat zou in ieder geval de verbazingwekkende apathie van de regering kunnen verklaren ten opzichte van een belangwekkend initiatief van Prins Hendrik. Op 22 maart 1868 legt de Prins aan de regering een regeling van de Luxemburgse kwestie voor die gebaseerd is op de

Buste van Prins Hendrik als luitenant-admiraal, omstreeks 1870.

Anoniem, Duits.

volgende punten: de Pruisische troepen zullen de vesting Luxemburg moeten ontruimen en worden vervangen door Luxemburgse soldaten en Luxemburg wordt tot neutrale staat verklaard, waarvan de onafhankelijkheid zal worden erkend door de mogendheden die het verdrag van 1839 hebben ondertekend.

Dit is in feite reeds vijf weken tevoren de oplossing waartoe de Conferentie van Londen zal komen. Prins Hendrik besluit zijn brief van 22 maart met te zeggen: “als U van mening bent dat mijn plan te verwezenlijken is, dan is het aan U met een voorstel te komen om het te doen aannemen”. Welnu, de Luxemburgse regering reageert op geen enkele wijze op dit initiatief. Em. Servais, die deelneemt

aan de Londense Conferentie en in 1868 Tornaco zal opvolgen, geeft hiervoor de volgende verklaring: “aangezien zij (de regering) niet beschikte over voldoende invloed om haar standpunt kracht bij te zetten, heeft zij een politiek van afzijdigheid gevolgd, die naar het haar voorkwam het minst haar verantwoordelijkheid op het spel zou zetten”

Prins Hendrik, verre van deze houding goed te keuren, gaat nu met nog meer kracht tot de aanval over. In zijn brief van 27 maart 1867 valt hij uit: “Waarom zouden, nu Uw vaderland door het grootste gevaar wordt bedreigd, de regeringsbladen niet opwekken tot geestdriftige uiting van de wil der

[10] Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871, deel 15, Parijs 1924, blz. 79.

Luxemburgers om hun onafhankelijkheid te behouden?” En zich tot de ministers richtende, voegt hij eraan toe: “Nogmaals, komt in beweging voor de heilige en rechtvaardige zaak die gij voorstaat. Aarzel niet de volle waarheid te zeggen, ieder uur uitstel kan de toestand doen verergeren.”

Op hetzelfde ogenblik dat Napoleon III en Willem III zich opmaken om de overeenkomst te tekenen, machtigt Prins Hendrik per telegram (30 maart) de regering om categorisch de overdracht van Luxemburg - welk bericht “op duivelse wijze door de kranten is verspreid” te loochenen. Doet Prins Hendrik hier een uiterste poging om de operatie te

saboteren? Dit (tegen-)bericht zaait natuurlijk verwarring[11]. Op 1 april 1868 interpelleert Benningsen op de Rijksdag, verzet Bismarck zich tegen het afstaan van Luxemburg en wordt Napoleon III in het nauw gedreven. Gedurende enkele weken schijnt de oorlog onvermijdelijk. In Luxemburg, waar de bevolking door haar eigen regering lange tijd overal buiten is gehouden en in onwetendheid. is gelaten, begint men te reageren in deze aprilmaand. Spontaan vormt zich een beweging vanwaaruit verzoekschriften in verschillende toonaarden komen tot behoud van de onafhankelijkheid. Weer is er verschil in houding tussen de regering en Prins Hendrik. De regering tracht de beweging af te remmen, de Prins daarentegen moedigt deze aan. Van de verschillende soorten verzoekschriften “keurt de Prins

alleen die goed welke niets anders vragen dan zuiver en alleen de handhaving van onze autonomie” 21. Men krijgt de indruk dat de regering, dus de hoogste gezagsdragers van het regime, de Staat Luxemburg op den duur niet levensvatbaar acht. Op het allerlaatste moment zal de oorlog nog voorkomen kunnen worden. Op 7 mei 1868 komen de grote mogendheden te Londen bijeen om een compromis uit te werken aangaande de Luxemburgse kwestie; op 11 mei wordt een verdrag getekend waarbij het Groothertogdom een nieuw politiek statuut krijgt, plechtig erkend door de grote mogendheden: de onafhankelijkheid wordt gehandhaafd en het land

wordt tot neutrale staat verklaard; het Pruisisch garnizoen verlaat de stad Luxemburg, waarvan de vestingwerken zullen worden ontmanteld. Luxemburg blijft echter in de Tol-unie, dit trouwens overeenkomstig de wil van de meerderheid der Luxemburgers. Afgezien van de ontmanteling van de vesting is dit geheel en al de oplossing die Prins Hendrik op 22 maart aan de Luxemburgse regering heeft aanbevolen en waarop deze in het geheel niet was ingegaan.

Het voortbestaan van Luxemburg is in 1868 in feite verzekerd geworden dank zij de Frans-Duitse rivaliteit (evenals dit trouwens in 1918-1919 het geval zal zijn dank zij de Frans-Belgische rivaliteit). De neutralisering van een onafhankelijk en ontwapend Luxemburg is dan de enige mogelijkheid om de vrede te redden. Dat dit ook overeenkomt met de wens van de

[11] Zie Calmes, L’affaire du Luxembourg, voornoemd, blz. 230 en 237.

Luxemburgers, legt niet veel gewicht in de schaal. Maar als iemand zich verdienstelijk heeft gemaakt voor de redding van Luxemburg, dan is het wel Prins Hendrik[12]. Hij schijnt in die kritieke ogenblikken de enige geweest te zijn

die geloofd heeft in een onafhankelijk Luxemburg. Zijn broer, de Koning, toont pas belangstelling voor Luxemburg vanaf het moment dat afstaan aan Frankrijk niet meer mogelijk is. De houding van Tornaco, de leider van de Luxemburgse regering, is niet erg duidelijk geweest en weinig in overeenstemming met zijn functie.

Men kan nogmaals de diepgaande belangstelling van de Prins voor Luxemburg constateren wanneer hij, de dag na de ondertekening van het verdrag van Londen, de autoriteiten en de bevolking tracht gerust te stellen over de toekomst van het land. Aan het banket van de Kamer van Afgevaardig84 (zie afbeeldingen op volgende pagina's)

Prins Hendrik als luitenant-admiraal omstreeks 1878. Vermoedelijk draagt de Prins hier de Orde van de Zwarte Adelaar van Pruisen (halsketen met kruis).

Anonieme litho, S. Lankhout & Co.

Prinses Maria van Pruisen omstreeks 1878. Anonieme litho, S. Lankhout & Co.

11.M Uitgave van HC Susan CHzn HENDRIK

Pris Slankhout & Citage, der Neverlnden

Uitgave van H. C. Susan CHzn MARIA S Lankhout & C Hage Prinsentendrik Nederlanden.

den verklaart hij op 6 mei 1868: "Het verdrag van Londen is geen werkstuk van voorbijgaande aard, maar zeer zeker van duurzame betekenis, en degenen die niet zouden geloven aan de handhaving van onze politieke onafhankelijkheid, zouden een ernstige fout maken" 23. Hij weet heel goed welke materiële moeilijkheden Luxemburg wachten, maar hij wil

"dat men de moeilijkheden onversaagd tegemoet treedt". Nu Luxemburg een nieuwe richting is ingeslagen is verandering van regering een eerste vereiste. Op 3 december 1867 maakt Tornaco plaats voor Servais. Onmiddellijk daarna stort Luxemburg, bevrijd van de hinderlijke banden met de Duitse Bond, zich in een uitgebreide grondwetsherziening. Er was geen reden meer om zich te houden aan een grondwet die in 1856 door Willem III was opgelegd aan een volksvertegenwoordiging die deze niet wenste. De grondwet van 1868 keert terug tot de liberale beginselen van 1848.

[12] Calmes, voornoemd, blz. 353–355.

De grondwet van 1848 legt, zonder dit met zoveel woorden uit te drukken, de souvereiniteit bij het volk; die van 1856 legt haar met name bij de persoon van de vorst. De tekst van 1868 (art. 32) formuleert de kwestie niet al te duidelijk, ongetwijfeld om de gevoelens van de Koning te sparen. Deze tekst zegt dat de Groothertog de souvereine macht uitoefent overeenkomstig de grondwet en de wetten van het land. Servais antwoordt aan Prins Hendrik, die zich ongerust

maakt, dat de nieuwe versie “niets verandert aan de betekenis van artikel 32 van de grondwet van 1856”. Prins Hendrik waakt er nog steeds met zorg voor dat de koninklijke voorrechten in de breedst mogelijke zin gehandhaafd blijven; in dit opzicht heeft zijn mening zich nauwelijks gewijzigd. Hij heeft echter begrepen dat de wind definitief gedraaid was en hij zal zich weten aan te passen aan de nieuwe werkelijkheid, ook al is hij voor zichzelf niet van de juistheid

daarvan overtuigd. De strijd van de Prins voor de handhaving van de onafhankelijkheid van het land is echter nog lang niet afgelopen. Het statuut van Luxemburg, vastgesteld in 1867, zal zwaar op de proef worden gesteld gedurende de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871. In het begin verklaren Frankrijk en Duitsland de neutraliteit van Luxemburg te zullen eerbiedigen (16-17 juli 1870). Maar Duitsland toont zich al gauw geërgerd over de sympathie die de Luxemburgse bevolking voor Frankrijk aan de dag legt. Aan de grens hebben enige kleine incidenten plaats, Franse soldaten trekken terug door

Luxemburg en bereiken van daaruit, soms met de hulp van

de Luxemburgers, hun eenheden in Frankrijk. Dan, in de nacht van 24 op 25 september 1870, vertrekt een trein met levensmiddelen van het station Luxemburg en slaagt erin de blokkade te doorbreken en binnen te lopen in Thionville, een stad op 30 km afstand en omsingeld door de Duitse troepen. De actie is het werk van enige (Franse) beambten van de Oost-Compagnie, die het spoorwegnet Willem-Luxemburg exploiteert. De Luxemburgse regering is niet op

de hoogte geweest van de operatie. Bismarck zendt een protestnota op 4 oktober; Servais antwoordt op 15 oktober om hem te overtuigen van de goede trouw van de Luxemburgse regering. Daar had het bij kunnen blijven als de Duitse pers er zich niet mee had bemoeid en opnieuw de Luxemburgse kwestie opwierp. Sommige Duitse kranten eisen openlijk annexatie van Luxemburg bij Duitsland; de Duitse overwinningen bieden hier de gelegenheid om het verlies van 1867 goed te maken. Nu ontstaat er grote ongerustheid in Luxemburg en weer verschijnt Prins

Hendrik ten tonele. Sinds 1868 ligt het probleem echter anders. De regering-Servais is vastbesloten om te vechten voor haar onafhankelijkheid en de Voorzitter van de regering zal krachtig en behendig weten te leiden. De

openbare mening is eensgezind in de wens tot handhaving van de statusquo. Dat zijn twee punten waarop Prins Hendrik kan steunen. Op het moment dat de gebeurtenissen plaatsvinden bevindt hij zich in Den Haag. Wanneer het gevaar zich toespitst besluit hij naar Luxemburg te gaan. Zijn aankomst wordt op 21 oktober verwacht. De Prins had laten weten dat hij graag iedere spontane uiting van de bevolking zou aanvaarden. Zijn aankomst wordt een grote vaderlandslievende manifestatie: een groot défilé van de verenigingen van de hoofdstad, het overhandigen van een verzoekschrift. Prins Hendrik wil hen geruststellen, verzekert hen van zijn toewijding aan hun zaak, maar voegt er ook aan toe dat “de toekomst

van de volken dikwijls afhangt van gebeurtenissen die de mensen niet in de hand hebben”. Hij spoort de voorzitters van de verenigingen aan om “aan het buitenland voortdurend het bewijs te tonen van het vasthouden aan onze neutraliteit” en om “zonder versagen te werken aan de versterking van onze onafhankelijkheid” 26.

De toestand verergert wanneer Bismarck op 3 december 1870 opnieuw een nota zendt. Wijzend op enkele onbeduidende voorvallen verklaart hij, dat de Duitse regering “zich niet meer gehouden acht om rekening te houden met de neutraliteit van het Groothertogdom” 27. De ontsteltenis in Luxemburg is groot. Het vaderlandsgezinde comité dat zich in oktober heeft gevormd, brengt een grote verzoekschriften-actie op gang. Meer dan 44 000 handtekeningen worden verzameld. Dit aantal, gezien in verhouding tot een bevolking

van iets minder dan 200 000 zielen in 1870, getuigt van de eensgezindheid der bevolking. Servais antwoordt op 14 december met een nota en wijst de beschuldigingen van Bismarck van de hand.

De houding van de Luxemburgse bevolking laat geen twijfel, maar Duitsland is in een machtspositie en de vrees voor een aanval op het kleine Luxemburg blijft bestaan. Daarom gaat Prins Hendrik persoonlijk stappen ondernemen door zijn familiebetrekkingen uit te spelen. Hij doet een beroep op de Tsaar en schrijft twee keer aan de Koning van Pruisen om de belangen van Luxemburg te bepleiten. Hendrik handelt hier uit eigen beweging en voltooit zo op gelukkige

wijze het werk van Servais. Op 6 januari 1871 zal Bismarck nogmaals een dreigende nota zenden, de Koning van Pruisen zal Hendrik diezelfde dag antwoorden. Ondanks de harde toon treedt men in onderhandeling. Prins Hendrik zal nog een keer aan de Koning van Pruisen schrijven (14 januari) om de houding van de Luxemburgse autoriteiten te rechtvaardigen. Tenslotte drijft het gevaar voorbij. Het schijnt of Bismarck

nooit gestreefd heeft naar annexatie van Luxemburg. Het Duitse Keizerrijk zal echter gebruik maken van zijn machtspositie om zich de exploitatierechten van het spoorwegnet Willem-Luxemburg toe te eigenen

door de Oost-Compagnie over te nemen. De Duits-Luxemburgse onderhandelingen verlopen moeizaam en worden afgesloten door de spoorwegconventie van II juni 1872. In deze kwestie moet de zwakkere zwichten voor het “gelijk” van de sterkere. De openbare mening in Luxemburg windt zich op over de zaak. Een kleine groep notabelen is voor de oplossing die Duitsland voorstaat: degenen die belang hebben bij de ijzerindustrie, zoals N. Metz, vanwege de materiële belangen, anderen, zoals

Paul de Scherff, op dat moment voorzitter van de Kamer, vanwege hun Duitsgezindheid.

Prins Hendrik is er tegen dat Duitsland beslag legt op de Luxemburgse spoorwegen; hij had liever de totstandkoming van een nationaal net gezien. Het temperament van de Prins is de oorzaak van een pijnlijk incident. Aan een banket, door de afgevaardigde aan hun voorzitter aangeboden (14 januari 1872), laat Hendrik in een heftig meningsverschil met De Scherff het woord “verrader” vallen. De kranten

Het eskader onder bevel van Prins Hendrik in een storm in het Kanaal, oktober 1843. Men is bezig om de zeilen te bergen. Olieverf door P. J. Schotel.

Marmeren buste van Prins Hendrik in het plantsoen bij het Centraal Station te Amsterdam, ontworpen door F. Stracké in 1885 en geschonken door “Het Dankbaar Amsterdam”.

maken zich van het incident meester en Prins Hendrik moet een stap terug doen om het ontslag van De Scherff te voorkomen 28

Dit incident toont echter wel hoezeer de Prins zich in de loop van de jaren 1867-1872 met Luxemburg vereenzelvigd heeft, hoezeer hij tenslotte het standpunt van de “vaderlandsgezinden” tot het zijne heeft gemaakt. Hij is een echt Luxemburgse prins geworden, een ware souverein van het land. In de loop der jaren wint hij aan gezag: in 1870-1871 toont hij meer zelfverzekerdheid dan in 1868. Hij neemt initiatieven die hij enkele jaren tevoren niet zou hebben durven nemen zonder zich te hebben beroepen op zijn broer. Door de Luxemburgse crisis van 1867 tot 1872 heeft deze man zich kunnen ontplooien en zijn kwaliteiten als staatsman kunnen bewijzen. Tegelijkertijd is deze prins, wiens beginjaren – de

eerste tien - eerder ongelukkig waren, tot de populairste figuur in het Groothertogdom geworden.

De eerste vrouw van de Prins, Amalia van Saxen-Weimar, met wie hij in 1853 was gehuwd, heeft veel bijgedragen tot zijn populariteit[13]. Bij haar dood in 1872 besluiten de Luxemburgers een monument voor haar op te richten, dat

[13] Calmes, voornoemd, blz. 496-499.

in 1872 zal worden onthuld in tegenwoordigheid van Prins Hendrik. Willem II zal in 1884 zijn monument krijgen in het

De Prins als luitenant-admiraal omstreeks 1872.

Gravure door P. J. Arendzen. Ter gelegenheid van het 25-jarig Stadhouderschap in 1875 van

Prins Hendrik kon men dit portret in verschillende uitvoeringen in Luxemburg kopen.

De uitvaart van Prins Hendrik, 1879. Boven: Kasteel (voormalige stoeterij) van Walferdingen; in het midden: Chapel ardente in het kasteel met de lijkbaar van Prins Hendrik, en: Werkkamer van Prins Hendrik in het kasteel. Deze gravure door P. A. Schipperus werd “met vergunning van H.K.H. Prinses Hendrik op de plaats zelve geschetst en op hout geteekend”. hart van de stad, maar Prins Hendrik wacht nog steeds op

het zijne. Prins Hendrik zou plotseling sterven aan een embolie in de hersenen

ziekte, mazelen Walferdange. als gevolg van een op zichzelf niet ernstige

op 13 januari 1879 op het kasteel van Om een juist oordeel over het werk van Prins Hendrik mogelijk te maken moeten nog enige woorden worden toegevoegd over zijn activiteit ten gunste van de spoorwegen. Hendrik is diep overtuigd van het grote belang van de spoorwegen in een land als Luxemburg, dat in 1850 nog verstoken is van goede verbindingswegen. Servais merkt op dat “het vraagstuk van de spoorwegen… een voorwerp van voortdurende zorg voor Prins Hendrik is geworden” 30. Zodra het vraagstuk zich voordoet wordt de Prins enthousiast, hij wil alle delen van het land van lijnen voorzien, soms met voorbijgaan aan alle overwegingen van praktische aard, want “hij

duldde geen tegenspraak in dit opzicht”. Wanneer dan ook, na de oprichting van de Spoorwegmaatschappij Willem-Luxemburg (1857), in 1865 een tweede maatschappij wordt opgericht, geeft men deze de naam Maatschappij Prins Hendrik. De Prins heeft eveneens een levendige belangstelling gehad voor de landbouw. Hij woonde graag de bijeenkomsten van de landbouwverenigingen bij om er het woord te voeren. Hij heeft een belangrijk aandeel gehad in de oprichting van de internationale Bank (1856). Minister Thilges vindt dat hij “met de beste bedoelingen van de wereld erg hinderlijk was voor de leden van de regering” 31. Hij roept de ministers op elk willekeurig moment bijeen, houdt er helemaal geen rekening mee of het hun schikt, vraagt van hen eindeloze verslagen over alle mogelijke dingen. Prins Hendrik is niet altijd iemand geweest waarmee samenwerking gemakkelijk was. Door zijn temperament uit

hij zich in té heftige bewoordingen, die hij vervolgens betreurt, en zelfs als hij gelijk heeft veroorzaakt hij soms pijnlijke incidenten, zoals het geval was met de verwijten aan De Scherff. Door onvoorzichtige woorden zal hij later met Servais op gespannen voet komen te staan. Maar zijn verbondenheid met het Groothertogdom is een van de opvallendste dingen van de hedendaagse geschiedenis van Luxemburg.

“Prins Hendrik was vóór alles het Groothertogdom toegedaan; ik geloof wel dat men kan zeggen dat geen enkele Luxemburger een beter vaderlander was dan hij” zal Servais van hem zeggen[14].

..Genereuze dwaasheid?” Iets over de activiteiten van Prins Hendrik als financier Met dien verstande nogthans dat zoo mijne dogter[15] een huwelijk aangaa en zig buitenslands neerzet, dezelve den vollen eigendom van haar kapitalen zal hebben dog dezelve niet na elders zal kunnen overbrengen, en altoos moeten

blijven in de Rijksfondsen of strekken tot aanmoediging der Nederlandsche Nijverheid,[16] en dus geleend worden aan bestuuren, lichamen of particulieren die dezelve bevorderen en behoorlijke zekerheid voor Rente en Kapitaal

---

[14] Servais, “Autobiographie” voornoemd, blz. 195.

[15] La belle histoire contemporaine du Grand-Duché de Luxembourg van A. Calmes, Brussel-Luxemburg, 5 delen van 1939 tot 1971. gaat jammer genoeg niet verder dan het jaar 1848. Men kan het aanvullen met twee boeken van zijn zoon, Chr. Calmes, gewijd aan de crisis van 1867 tot 1872: L’affaire du Luxembourg 1867, Lux. 1967, en Le Luxembourg dans la guerre de 1870, Lux. 1970. Zeer waardevol is het werk van Pr. Müllendorff, Luxemburg unter Wilhelm II und Wilhelm III, 1840-1889, uitgegeven in 1940 door J. Mersch. Het gaat hier niet om een studie in eigenlijke zin, maar enkel om feitenmateriaal, verzameld met het oog op een studie die door de dood van de auteur onmogelijk is geworden. Men kan verder nog raadplegen V. Molitor, Histoire de l’idéologie politique dans le Grand-Duché de Luxembourg de 1841 à 1867, Lux. 1939. De beste studie betreffende de crisis van 1867 tot 1872 blijft die van K. A. Schierenberg: Die deutsch-französiche Auseinandersetzung und die Luxemburger Frage dargestellt vor allem an der Luxemburger Angelegenheit des Jahres 1867. In: Publications de la Section historique de l’Institut grand-ducal, deel 65 (1933), blz. 165–262. Hoewel verouderd, geeft het werk van J. Joris interessante uittreksels uit de kranten van die tijd: Une page d’histoire du Grand-Duché de Luxembourg, 1867-1872, Lux. 1888. Voor een recent overzicht van de hedendaagse geschiedenis zie men G. Trausch: Histoire contemporaine du Luxembourg de 1839 à nos jours, Lux. 1975.

[16] Dit woord had in 1821 een ruimere betekenis dan thans; men duidde er ongeveer het begrip mee aan, waarvoor wij nu de uitdrukking “economische activiteit” gebruiken.

geven” aldus gaf Koning Willem I in zijn testament[17] uiting aan het verlangen dat het door hem na te laten vermogen dienstbaar zou blijven aan het nationale belang. Zijn derde kleinzoon zou hem wat dit betreft niet teleurstellen. De eerste grote financiële transactie, waarin Prins Hendrik

partij was, betrof de garantie van een lening van fl. 500 000, opgenomen bij het Rotterdamse handelshuis Anthony van Hoboken & Zoonen. De Prins stelde zich in 1850 borg voor rente en aflossing van dat kapitaal, dat bestemd was ter financiering van de exploitatie der tinvoorkomens op Billiton. Hiervoor verkregen de Prins en V. G. baron van Tuyll

van Serooskerken in maart 1852 een concessie van het Indische Gouvernement. Deze werd in 1860 door de concessionarissen (waarbij zich inmiddels in 1857 John F. Loudon had gevoegd) overgedragen aan een naamloze vennootschap met een kapitaal van vijf miljoen gulden, voor de helft bestaande uit preferente aandelen, op een deel waarvan door het publiek kon worden ingeschreven, voor de andere helft uit gewone aandelen, die aan de concessionarissen werden toegewezen als vergoeding voor de inbreng van de concessie. In 1868

kon de Billitonmaatschappij voor het eerst dividend uitkeren, ultimo 1892 had zij 54 miljoen verdiend.

Toen Prins Hendrik de eerste dividenden van de Billitonmaatschappij kon incasseren was zijn fortuin door andere

Brief van Prins Hendrik aan L. graaf van Bylandı, President van de commissie tot liquidatie van de nalatenschap van Koning Willem II, 15 augustus 1849.
oorzaken sterk toegenomen. In 1850 was het vermogen, waarover hij vrij kon beschikken, nog maar van betrekkelijk bescheiden omvang geweest: het bedroeg toen waarschijnlijk minder dan het halve miljoen, voor de aflossing waarvan hij zich borg stelde. De liquidatie van de nalatenschap van zijn vader was nog maar pas begonnen zij zou tot 1874

voortduren! - en zijn moeder was nog in leven. Omstreeks het midden van de jaren 60 was echter het grootste deel

van de erfenis van Koning Willem II onder de rechthebbenden verdeeld en op 1 maart 1865 overleed Koningin-Weduwe Anna Paulowna. Als zijn vaderlijk erfdeel verwierf Prins Hendrik onder meer krachtens overeenkomst tussen de erfgenamen van 22 december 1863 - alle particuliere domeinen in Luxemburg, alsook de landgoederen Razot, Wyskoc

en Chmielnik in Silezië, die tezamen een oppervlakte hadden van bijna 3500 ha. Uit de erfenis van zijn moeder - waarvan

---

[17] Opgemaakt ten Paleize Laeken, 5 mei 1821 - dit testament is met de diverse later toegevoegde codicillen gepubliceerd door M. van Riel in: Jaarboek Amstelodamum, 48 (MCMLVI), p. 229–235.

Prins Hendrik brengt op 19 juli 1853 een bezoek aan een tentoonstelling over scheepvaart en scheepsbouw, georganiseerd door de Nederlandsche Zeilen Roeivereeniging, in de concertzaal van het Amsterdamse “Felix Meritis”.

Tekening door J. W. A. Hilverdink. de liquidatie aanmerkelijk vlotter in haar werk ging - viel hem onder andere toe Soestdijk (en het Tsaar-Peterhuisje, dat indertijd door Koning Willem I aan zijn schoondochter was geschonken). Behalve deze onroerende goederen erfde hij juwelen, zilverwerk etc. en een belangrijke effecten portefeuille. Deze rijkdom stelde Prins Hendrik in staat om zelf op een schaal, die men gerust vorstelijk mag noemen, te gaan optreden als financier ten behoeve van de “Nationale Nijverheid”.

Van zijn bereidheid om zulks te doen heeft vooral de Nederlandse koopvaardij geprofiteerd.

In de jaren 60 bestond de handelsvloot onder Nederlandse vlag, voorzover zij deelnam aan het transoceanische verkeer, nog vrijwel uitsluitend uit zeilschepen. Bijna de enige belangrijke uitzondering werd gevormd door drie clipperschepen met hulpstoomvermogen, 5 die als zodanig niet voldeden; na enkele reizen werd dan ook de stoommachine verwijderd.

Deze vloot vond in hoofdzaak emplooi in de vaart op Oost-Indië. Toen de aanleg van het Suezkanaal werd ondernomen voorzagen ook in Nederland althans een aantal reders en andere belanghebbenden bij de scheepvaart dat door de voltooiing van die vaarweg de concurrentiepositie van het zeilschip in het verkeer tussen Europa en Azië veel slechter zou worden. Een zeilschip, dat van het kanaal gebruik maakte, zou niet alleen kanaalrechten moeten betalen maar ook sleeploon - en dat terwijl het voordeel van het zeilschip boven het stoomschip juist in hoofdzaak lag in de goedkopere exploitatie. Dit was voor een aantal figuren uit Amsterdamse scheepvaartkringen aanleiding om een commissie te vormen

ter voorbereiding van de oprichting van een “rechtstreeksche stoombootlijn” op Oost-Indië. Op 31 augustus 1869 ging zij op Soestdijk ter audiëntie bij Prins Hendrik, die zich bereid verklaarde om het voorzitterschap op zich te nemen.

Drie maanden later vertrok Prins Hendrik met zijn vrouw “ten gevolge van een zeer vererend verzoek van Zijne Majesteit” van het kasteel Walferdingen - zijn gewoonlijke residentie in Luxemburg - om de opening van het Suezkanaal bij te wonen. Voor de reis van Brindisi naar Egypte en vervolgens terug naar Napels werd gebruik gemaakt van het Koninklijk stoomjacht “Valk”, dat het Prinselijk paar gratis

kon gebruiken; de overige kosten van de reis werden door Prins Hendrik persoonlijk gedragen.

Het volgend voorjaar werd een inschrijving geopend op aandelen in de nieuwe stoomvaartlijn van Amsterdam op Oost-Indië. De Prins tekende in

voor een belangrijk bedrag, dat hij later nog verdubbelde, maar toch was er bij de sluiting - op 26 maart 1870 nog maar twee derde bijeen van de som, die minimaal noodzakelijk werd geacht. Prins Hendrik heeft toen persoonlijk een beroep gedaan op de leiding van de Koninklijke Fabriek van Stoomen andere Werktuigen die tegen de plannen der commissie in verzet was gekomen omdat deze de benodigde schepen in het buitenland wilde

laten bouwen - om haar oppositie te staken. Dit had resultaat en mede daardoor gelukte het nu om voldoende kapitaal bij elkaar te krijgen om de Stoomvaartmaatschappij “Nederland”, met Prins Hendrik als “Eere-Voorzitter” 9, haar werkzaamheden te laten aanvangen. Op 18 mei 1871 vertrok haar eerste schip, de “Willem III”, uit Nieuwediep naar zee. Twee dagen later kwam echter het bericht dat de “Willem III” tot op de waterlijn was verbrand (gelukkig zonder dat er slachtoffers waren gevallen). Daarna volgden verscheidene andere teleurstellingen in de vorm van onder meer prijsstijgingen van in opdracht gegeven schepen en een verhoging van de Suezkanaalrechten. Zodoende kwam er, zoals De

“Blessing the Canal at Port Saïd in presence of the Imperial and Royal Visitors”, plechtigheid bij de opening van het Suezkanaal. Op de tribune rechts de vorstelijke gasten.

Illustratie uit Illustrated London News, 11 december 1869.

Boer[18] het uitdrukt ” om de maatschappij een onbehaaglijke stemming” en er ontstond zelfs een vertrouwenscrisis tussen de erevoorzitter en de overige bestuurderen van de S. M. N. Die crisis kon echter in het voorjaar van 1873 in een “openhartige bespreking” uit de wereld worden geholpen en de dag daarop stelde Prins Hendrik voor de bouw van een nieuw schip een crediet van 800 000 gulden beschikbaar; een rentevergoeding van vier percent moest hem bijna worden opgedrongen. Eén jaar later, toen de “Prins Hendrik” in de Rode Zee verloren was gegaan, zegde hij opnieuw

financiële steun toe voor het bouwen van een vervanger, waarbij hij voorstelde om het nieuwe schip de naam “Voorwaarts” te geven: “Deze maatschappij moet niet vertragen in hare ontwikkeling. Wij mogen ons voor deze nationale onderneming door geen enkele ramp laten ontmoedigen.” In ditzelfde jaar maakte de Stoomvaartmaatschappij “Nederland” voor het eerst winst en in 1877 waren de door de Prins aan haar verstrekte credieten geheel terugbetaald.

Wat Prins Hendrik deed om het handelsverkeer tussen

Nederland en Indië beter te outilleren bleef niet beperkt tot zijn bemoeienissen met de S. M. N. Toen in 1872 de Nederlandsch-Indische

[18] In die functie heeft hij 31 maal een commissarisvergadering en 4 maal een algemene vergadering van aandeelhouders geleid (M. G. de Boer, Honderd Jaar Nederlandsche Scheepvaart, p. 117).

Droogdok Maatschappij werd opgericht aanvaardde hij het beschermheerschap en nam hij een belangrijk pakket aandelen. 11 In 1873 begon hij met de voorbereiding van de stichting van een Nederlands Handelsetablissement te Port-Saïd. Geheel op zijn kosten werd daar tussen juni 1874 en november 1876 naar ontwerp van ingenieur A. Rouwenhorst Mulder een complex opgetrokken, bestaande uit pakhuizen, kolenloodsen en een hotel. Alles, wat voor de inrichting nodig was, werd in Nederland aangemaakt. Hier bleek hij echter te hoog gegrepen te hebben.

Het etablissement “voldeed niet aan de verwachtingen” en werd na zijn dood op last van Koning Willem III verkocht.

Het Rotterdamse consortium, dat in april 1873 de Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaartmaatschappij (later beter bekend als de Holland-Amerikalijn) oprichtte, vroeg Prins Hendrik eveneens als beschermheer op te willen treden. Ook

De vorstelijke jachten varen als eerste schepen door het Suezkanaal, 1869. Voorop “L’Aigle” van Keizerin Eugénie, daarachter de “Greif” van Keizer Franz Joseph, de “Preussischer Adler” van Kroonprins Friedrich van Pruisen en de “Valk” van Prins Hendrik.

Litho naar Riou door Ciceri & Morel Fatio.

NEDERLAND-ENGELAND DAG EN NACHTDIENST.

“LONDEN-FOLKESTONE-VLISSINGEN VIA VLISSINGEN”

“STAATSSPOORWEGEN EN STOOMVAART-MAATSCHAPPIJ ZEELAND. POSTROUTE VLISSINGEN-FOLKESTONE NACHTDIENST”

“FOLKESTONE is een der beste Badplaatsen van Engeland. Van af 1 Juli goedkoope vacantiekaarten naar en van Vlissingen en van daar verder met retourbiljetten Vlissingen-Folkestone.”

Affiche van de Stoomvaartmaatschappij “Zeeland”, die haar voortbestaan aan Prins Hendrik te danken heeft gehad, omstreeks 1880.

hier nam de Prins aandelen en deed hij méér. Toen het aanbod van Amerikaanse lading voor Europa zodanig opliep dat het gewenst werd geacht om een vijfde schip aan te schaffen, maar de rederij zelf daarvoor de middelen niet had, vormde hij met de Groninger fabrikant W. A. Scholten een syndicaat, dat in 1877 het s.s. “San Marcos” aankocht en onder de naam “Schiedam” aan de N. A. S. M. verhuurde. 12

De rederij, die het meest aan Prins Hendrik te danken heeft, is echter wel de Stoomvaart Maatschappij “Zeeland”. Het initiatief voor de oprichting van dit bedrijf is mede van hem uitgegaan en bij de eerste emissie van aandelen, in 1874-1875, nam hij deel voor niet minder dan fl. 320 000. Eind 1876 leek het

of de maatschappij, waaraan Prins Hendrik intussen al een groot bedrag had voorgeschoten, terwijl hij haar ook

had gesteund door de garantie van rente en aflossing van een deel van een lening op zich te nemen, zou moeten worden geliquideerd: “het kapitaal en meer dan dat was verloren” 13 en de schepen waren zo onzuinig in hun kolenverbruik gebleken dat zij beslist moesten worden vervangen. Prins Hendrik sloot toen op 26 november 1876 te Walferdingen een contract met het bestuur van de “Zeeland”, waarin hij zich onvoorwaardelijk garant stelde voor rente en aflossing van een lening van drie miljoen tweehonderdduizend gulden, bestemd

voor de aanschaf van twee stoomschepen, de exploitatie van het bedrijf en de aflossing van lopende schulden. In 1878 moest voor het eerst een beroep op hem worden gedaan. om zijn garantieverplichting te honoreren en zijn thesaurier, mr. J. H. van Wickevoort Crommelin, kreeg opdracht om 200 000 gulden naar de rekening van de “Zeeland” over te schrijven. Toen deze de transactie had uitgevoerd, schreef hij op 4 december 1878 aan de Prins: “Hoe ik te moede

was bij het vernemen van den wensch van U.K.H. en de uitvoering daarvan, behoef ik U.K.H. niet wijdloopig te schetsen, daar het U.K.H. reeds bekend is, hoe ik over (de) verleende garantie gedacht heb, en hoe mij dat vóór omstreeks twee jaren heeft aangedaan. Ik word helaas in mijne hoogstongunstige gevoelens omtrent die onvoorzigtige garantie meer en meer bevestigd, en nu het tot een eerste uitvoering daarvan reeds gekomen is, kan ik er naar de toekomst, helaas, niets anders in zien dan de vernietiging binnen weinige jaren, van het vermogen van U.K.H.”

Zijn angst was begrijpelijk, ook omdat hij wist dat Prins Hendrik reeds grote bedragen had opgenomen op onderpand van zijn effecten en van zijn Silezische goederen. Zij is echter

niet bewaarheid. De Hoge Erven[19], die op 5 september 1879 aan de vertegenwoordigers van obligatiehouders lieten mededelen dat zij hadden besloten “geheel te voldoen aan de verplichtingen voortvloeyende uit de garantie” en in augustus 1882 de nog uitstaande obligaties aflosten[20], konden toen de nalatenschap van Prins Hendrik was afgewikkeld beschikken over een voordelig saldo, dat in de miljoenen

[19] De Boer, t.a.p., p. 160.

[20] Dit waren Prinses Marie, Koning Willem III en Groothertogin Sophie.

liep (maar wel véél minder bedroeg dan de door Bouman genoemde[21] miljoen) 16.

Wat Prins Hendrik voor de Maatschappij “Zeeland” heeft gedaan gaf Tideman[22] de uitdrukking “genereuze dwaasheid” in de pen. “Genereus” is hij zeker tegenover haar geweest. Wij vragen ons echter af of men hem in dit verband “dwaas” mag noemen. De “Zeeland” is tenslotte een levensvatbaar bedrijf gebleken en zij bestaat nóg. Diverse andere bedrijven, die Prins Hendrik van de grond heeft geholpen, kwamen reeds tijdens zijn leven tot bloei. Er is daarom ons

inziens meer reden om hem, zoals het Rotterdamsch Nieuwsblad op 27 januari 1879 deed, te karakteriseren als een der stoomschepen “Prinses Amalia” en “Voorwaarts”, beide in de vaart gebracht door de Stoomvaart Maatschappij “Nederland”, in 1874 onder stoom in ruwe zee, omstreeks 1878.

Olieverf door L. Donker.

Foto van het Nederlands Handelsetablissement in Port Said, gebouwd 1874-1876 op kosten van Prins Hendrik. cator sapiens”. Vast staat in ieder geval dat zijn optreden als financier voor de Nederlandse economie van grote positieve betekenis is geweest. Hoe belangrijk het was, beseft men pas wanneer men bedenkt dat in de tijd van Prins Hendrik de Nederlandse belegger nog steeds een sterke voorkeur

placht te tonen voor buitenlandse stukken. 18 Het aantal van degenen, die door zijn toedoen toch een deel van hun vermogen ten goede deden komen aan de “Nationale Nijverheid”, zal niet gering zijn geweest.

Het vertrek van Prins Hendrik aan boord van Zr. Ms. fregat “Rijn” van de rede van Vlissingen voor zijn reis naar Schotland, IJsland, New Foundland en Canada op 2 juni 1845. Links op de voorgrond ligt de “Rijn”, links op de achtergrond een rader stoomschip en rechts een ander oorlogsfregat en het koninklijk jacht

** “De Leeuw”. Olieverf door A. Pleijsier.**

---

[21] Deze obligaties hadden een nominale waarde van fl. 2913000. Ter schadeloosstelling ontvingen de Hoge Erven tot de helft van die som aandelen in de Stoomvaart Maatschappij “Zeeland”, benevens een pakket bewijzen van deelgerechtigdheid. Zij leden op deze transactie een belangrijk verlies. Hetzelfde gold voor de regeling die getroffen werd ter liquidatie van de voorwaardelijke vordering, die de Hoge Erven nog op de Maatschappij hadden ter zake van gedane voorschotten.

[22] J. J. Bouman, Op en om Oranje’s Troon, p. 214.

PRINCIPI HENRICO FAVTORI MAGISTRI SOCIETATIS “NEDERLAND” NAVIBVS VAPORIS OPE IN INDIAM MITTENDIS. ITVR AD EXTREMOS INDOS; FERT FLAMMA CARINAS; AVSPICE TE BATAVVS; QVA FRETA FACTA RVIT

“Hulde der Stoomvaart Maatschappij ‘Nederland’ aan den eere-voorzitter Prins Hendrik der Nederlanden, 1874.” Bronzen penning door J. Elion.

De Prins Hendrikstichting te Egmond aan Zee

Een beknopt overzicht van haar geschiedenis

Van plaatselijke tot nationale instelling

Niet toevallig is het dat tot voor kort de woorden “visser” en “vissersplaats” heel dikwijls werden gebruikt in combinatie met het bijvoeglijke naamwoord “arm”. Ook Egmond aan Zee had honderd jaar geleden het karakter van een arme vissersplaats. “Het hoofdmiddel van bestaan lag in de uitoefening van de kustvisscherij met bomschuiten en de daaraan verwante bedrijven… De kustvisscherij was vooral in den winter zeer wisselvallig en slecht loonend.”[1]

De armenkassen van de Oud-Bisschoppelijke Clerezij en de Nederlands-Hervormde Gemeente, tot welke twee kerkgenootschappen bijna de gehele bevolking behoorde, beschikten slechts over zeer geringe middelen en konden dus weinig doen om ondersteuning te bieden in de werkelijke nood, waarin iedere winter weer een groot deel van de dorpsgemeenschap kwam te verkeren. Abnormaal groot was die nood in de winter van 1870 op 1871 omdat Egmond aan Zee toen getroffen werd door een tyfusepidemie, die veel slachtoffers maakte onder de jongere volwassenen, kostwinners vaak niet alleen voor hun gezin, maar ook voor hun ouders. Het was gedurende diezelfde

winter dat in de vergadering van de kerkeraad der Nederlands-Hervormde Gemeente van 13 december 1870 de diaken Albert Wijker als eerste het plan opperde om opnieuw een dergelijke instelling had reeds eerder te Egmond aan

Zee bestaan[2] - een tehuis voor ouden van dagen op te richten. Hierdoor zou voor althans een deel van de behoeftige bevolking meer kunnen worden gedaan dan het verstrekken van een uitkering van anderhalve gulden per persoon per week, die in de zomer moest worden teruggebracht tot vijftig cents. Dat het door Wijker geïnitieerde plan tot uitvoering is gekomen is in grote mate de verdienste van de toenmalige Egmondse predikant ds. A. van

---

[1] I. J. Brugmans, Paardenkracht en mensenmacht, p. 399–400.

[2] G. E. H. van Hall in het bij het vijftigjarig bestaan van de Stichting gepubliceerde gedenkboekje (J. Maas, Prins Hendrik Stichting te Egmond aan Zee 1875–1925, z. pl., z. j.), p. 7.

Laer jr. Van hem was het denkbeeld afkomstig een afzonderlijke commissie te vormen

Foto van het eerste gebouw van de Prins Hendrik Stichting aan de Voorstraat in Egmond aan Zee, geopend op 7 oktober 1875. voor de inzameling van gelden en hij schijnt ook degene te zijn geweest, die er in de eerste plaats voor heeft gezorgd dat tot dit doel ook ver buiten Egmond actie werd gevoerd.

O.a. werd een loterij georganiseerd, waarvoor niet minder dan 3000 prijzen beschikbaar werden gesteld (daarbij was een “kostbaar tafelkleed”, geschonken door Prinses Amalia, die ook een belangrijk bedrag aan geld beschikbaar stelde).

Een “letterkundige bundel” werd uitgegeven onder de titel “Voor visschers gevangen”, die met diens toestemming aan Prins Hendrik werd opgedragen en waaraan verschillende toentertijd zeer bekende literatoren - zoals Elise van Calcar, Jan ten Brink, Jan Pieter Heye en W. J. Hofdijk - meewerkten. Een aanzienlijk bedrag leverde ook een collectereis naar Amsterdam op, waarbij de organisatoren van de actie voor

het eerst in contact kwamen met de op commercieel (bv. bij de oprichting van de Stoomvaart Maatschappij “Nederland”) en filantropisch gebied bedrijvige A. C. Wertheim. Deze zegde onmiddellijk toe “om de commissie, waar mogelijk, behulpzaam te zijn”. Spoedig daarop trad hij tot haar

toe en hij zou daarna vele jaren de Prins Hendrikstichting dienen als regent en later als voorzitter van het college van regenten.

In februari 1873 achtte men het bijeengebrachte kapitaal voldoende om aan de architect van het Hoogheemraadschap van den Hondsbossche en Duinen tot Petten, die zich eerder bereid had verklaard om bouwplan en begroting op te maken, te vragen zijn toezegging te honoreren. In het najaar - inmiddels was overgegaan tot de oprichting van een stichting, waarvan de statuten op 22 maart 1874 door de Koning werden goedgekeurd – begon men met de bouwwerkzaamheden. Ds. van Laer, de Heer Wertheim en de secretaris van

het stichtingsbestuur, de Heer G. E. A. van Hall, gingen te Amsterdam op audiëntie bij Prins Hendrik om hem te vragen de eerste steen te leggen. Hiervoor kwam de Prins op 24 maart 1874 naar Egmond aan Zee. Nadat hij was begroet met het Wilhelmus en het Wien Neêrlands Bloed, gespeeld door het muziekkorps van de Alkmaarse schutterij, werd hij namens het bestuur ontvangen door de loodscommissaris E. Luitsz, een gewezen zee-officier, die indertijd

met hem op de “Bellona” de reis naar Nederlands Oost-Indië had meegemaakt, en verleende hij audiëntie aan enkele notabelen, waaronder de burgemeester van de drie Egmonden.

Omstreeks één uur “begaven allen zich naar het terrein, alwaar een tribune was opgericht. Door den voorzitter, ds.

A. van Laer, werd de feestrede gehouden, waar hij het verzoek invlocht, om de stichting voortaan Prins Hendrik Stichting te mogen noemen. In Zijn antwoord op die toespraak gaf Zijne Koninklijke Hoogheid de zoozeer gewenschte toestemming, en onder daverende toejuichingen werd daarop de plechtigheid der steenlegging verricht. Ingemetseld werd de oorkonde met de handteekeningen van Z.K. Hoogheid, de leden der commissie en aanwezige autoriteiten. In de woning van den heer Luitsz werd daarop een noenmaal gebruikt.” 3

Op 7 oktober 1875 kon de Stichting de eerste verpleegden opnemen. Dit waren er vijf, welk aantal in 1876 met drie werd uitgebreid. Het hadden er - gegeven de financiële omstandigheden van de Stichting - meer kunnen zijn; er waren echter maar drie sollicitanten. Over de oorzaak daarvan schrijft de toenmalige directeur in het bij het vijftigjarig bestaan verschenen gedenkboekje: “De Egmonders meenden, dat zij door opname in de P. H. S. hun vrijheid kwijt raakten; zij hadden een afkeer van het verblijf in een gesticht en dachten dat opname synoniem was met eenzame opsluiting,

minstens vrijheidsberoving. Natuurlijk geheel ten onrechte, want de verpleegden der P.H.S. waren zoo vrij als een vogel in de lucht! Slechts een klein deel der morgenuren werd in beslag genomen door het verrichten van huishoudelijke bezigheden, doch overigens konden zij gaan en staan waar zij wilden; alleen hij, die van zijn vrijheid een onbetamelijk gebruik maakte, werd met huisarrest gestraft, hetgeen echter slechts zelden voorkwam en dan nog het meest bij denzelfden

persoon.” Wel ontvingen de regenten geregeld van elders aanvragen om plaatsing.

In 1878 trokken zij hieruit de consequentie en werd middels een statutenwijziging de Prins Hendrikstichting getransformeerd tot een tehuis voor oude zeelieden boven de zestig jaar, die geen recht hadden op verpleging in een kerkelijke instelling voor bejaardenzorg. Voortdurende uitbreiding Door de doelstelling van de Stichting te wijzigen hadden haar bestuurderen een beslissing genomen, waaraan bepaalde risico’s waren verbonden. Spoedig bleek echter dat zij niet te optimistisch waren geweest. De belangstelling van het publiek, die aanmerkelijk was verflauwd (niet verwonderlijk waar het er een tijdlang op had geleken dat de Stichting

een doodgeboren kind zou blijken) nam weer toe. Een actie om geld bijeen te brengen voor uitbreiding van de accommodatie leverde zoveel op dat in 1882 kon worden begonnen met het optrekken van een nieuwe vleugel, waar twintig verpleegden konden worden ondergebracht. Drie jaar later maakten Prinses Maria en een aantal andere dames het financieel mogelijk dat het gehele gebouw werd voorzien van “centrale verwarming”. Toen werd

ook de accommodatie opnieuw uitgebreid door het betimmeren van een deel van de zolders. Het aantal sollicitanten bleef echter toenemen

- de latere directeur J. Maas schrijft dit o.a. toe aan de omstandigheid dat door het geleidelijk verdwijnen van het zeilschip uit de Nederlandse koopvaardij vloot de behoefte aan zeelieden verminderde en “de oud-gedienden verdrongen (werden) door jongere krachten” - en in 1888 werd het gebouw opnieuw uitgebreid, ditmaal met een eetzaal, die groot genoeg was voor negentig verpleegden. In 1889 volgde de bouw van een verdieping op het gehele gebouw. Om voor dit laatste doel de geldmiddelen bijeen te brengen was opnieuw een inzamelingsactie georganiseerd, waarvoor niemand minder dan Johan Braakensiek een knappe en pakkende reclameplaat had getekend. Behalve door giften werden.

al deze verbouwingen en uitbreidingen mogelijk gemaakt door een zeer zuinig beheer. Het terrein achter het gebouw werd grotendeels ingericht tot moestuin en leverde vrij spoedig een aanzienlijk deel van de voor de voeding van de verpleegden benodigde groenten en aardappelen. De post “naai-, verstelen werkloon” kon sterk omlaag worden gebracht doordat vrouwelijke verpleegden - men was er inmiddels toe overgegaan om ook echtparen op te nemen - bij het aanmaken en verstellen van kleding assisteerden. Een en ander had tot gevolg dat de verpleegkosten, die tussen 1875

en 1879 waren gestegen van 481 tot 55 cents per persoon per dag, aan het begin van de jaren negentig waren gedaald tot 33 cents.

De regenten waren intussen voor het probleem komen te staan dat, terwijl het aantal aspirant-verpleegden nog steeds toenam (ultimo 1893 waren er 76 sollicitanten), uitbreiding van het gebouw niet meer mogelijk was - zowel om hygiënische redenen als vanwege de grote kans dat bij een eventuele brand een groot deel van de bewoners niet tijdig in veiligheid

De gezelschapszaal van de Prins Hendrik Stichting in Egmond aan Zee, 1893.

Gravure naar de tekening door E. S. Witkamp.

Reclameplaat voor de geldinzameling die in 1889 voor de Prins Hendrik Stichting werd gehouden. Gravure door J. Braakensiek. zou kunnen worden gebracht.

Besloten werd om actie te gaan voeren voor de stichting van een geheel nieuw gebouw met plaats voor 200 personen.

Dit gebeurde “na veel wikken en wegen”: de benodigde kosten werden begroot op niet minder dan 100 000 gulden!

Eind 1893 was hiervan nog maar 20000 gulden bij elkaar gebracht. Op 8 juli 1894 schonk echter een ander bekend filantroop uit die dagen, de Heer P. W.

Janssen, 70 000 gulden en een week later werd al begonnen met de nieuwbouw op een terrein aan de Voorstraat ten Zuidoosten van het bestaande gebouw dat inmiddels door de familie Gülcher was geschonken. Op 8 juli 1895 kon de tweede Prins Hendrikstichting, welker inventaris voor een groot deel “in eigen

bedrijf” was vervaardigd, feestelijk in gebruik worden genomen. Enkele jaren later kreeg men de beschikking over een afzonderlijke afdeling voor zieken, waarvoor de bouwkosten voor een deel waren gefourneerd uit een fonds, dat na het overlijden van de Heer Wertheim als aandenken aan hem was gevormd. Dit ziekenkwartier kreeg de naam “Wertheimpaviljoen”. ” De derde Prins Hendrikstichting

Hoewel aan het in 1895 betrokken gebouw in de loop der jaren verschillende belangrijke voorzieningen waren getroffen (zo werd in 1904 een “door stoom gedreven waschinrichting” geïnstalleerd, in 1916 het ziekenpaviljoen ingrijpend verbeterd en in 1922 nieuwe centrale verwarming aangelegd) moest het omstreeks het midden van de jaren dertig als “volkomen uitgewoond” worden beschouwd. De toen heersende economische crisis was echter voor het college van regenten geen beletsel om opnieuw radicale consequenties te trekken. De architect Corn. Elffers kreeg opdracht tot het ontwerpen van een geheel nieuw complex, waarvan de bouw op 12

augustus 1935 begon. Opdat de verpleegden slechts één keer behoefden verhuisd te worden werd het achter en “om” de bestaande gebouwen “heen” opgetrokken. Op 15 februari 1937 kon het in gebruik worden genomen. Weinigen zullen het oneens zijn met de stelling dat het nu nog, bijna veertig jaar later, ruim en fris, comfortabel en geenszins “gedateerd” aandoet. Een groter compliment kan men ons inziens de bouwmeester - en diens opdrachtgevers - niet maken.

Oorlogstijd De eerste periode, waarin dit mooie gebouw met zijn accommodatie voor 191 verpleegden (in 145 eenpersoons- en 23 “Och! m’n ouwe maats zouden er ook zoo graag in willen, maar… de Heeren zeggen dáár is nog geen geld voor: Zou daar geen raad voor wezen?”

100 (zie afbeelding hiernaast) Foto uit het archief van de Prins Hendrik

Stichting.

1895. tweepersoonskamers) het doel heeft kunnen dienen, waarvoor het bestemd was, duurde tot eind 1942. In oktober 1942 gelastte de bezetter - die in het voorafgaande voorjaar in Nederland begonnen was met de bouw van de “Atlantikwall” - ontruiming. In eerste instantie werd als evacuatieverblijf aangewezen een kamp te Fochteloo in Friesland, waar eerder Joodse Nederlanders, zogenaamd in werkverschaffing, in feite als dwangarbeiders, ondergebracht waren

geweest. Op 16 november gingen de directeur, de adjunctdirecteur en de chef-kok naar Fochteloo op verkenning. Zij keerden verbijsterd terug. “Midden op de hei” hadden zij een complex aangetroffen ” bestaande uit twee rijen barakken, gescheiden door een modderpoel. Elke barak had acht afdelingen. Elke afdeling bestond uit een hok met een houten tafel en twee banken. Daarnaast bevond zich een tweede hok, waarin zich tegen elkaar acht bakken bevonden, klaarblijkelijk om in te slapen… De W.C.’s (een weidse naam, want water was er niet en closets ook niet, want het waren latrines) bevonden zich op ongeveer tachtig meter van het kamp.” Het gelukte de regenten om het Evacuatiebureau

te Den Haag ervan te overtuigen dat men hier de Stichting niet kon onderbrengen. Bovendien wisten zij veel betere, zelfs bepaald luxueuze, accommodatie te verkrijgen in het Oosterbeekse hotel “De Bilderberg”. De gedelegeerden uit het college kwamen op 28 november te Egmond om met de directie van de Stichting de details van de verhuizing te bespreken. Daarbij werd overeengekomen dat de order om het gebouw te Egmond te verlaten zo zou worden geïnterpreteerd dat alles, wat transportabel was, ook inderdaad mee zou verhuizen. Een groep kwartiermakers vertrok al

op 2 december naar Oosterbeek: men had haast, want de regenten hadden bij geruchte vernomen dat de Duitse autoriteiten bij nader inzien “De Bilderberg” toch liever als “Mutterheim” wilden gebruiken. Eén week later vertrokken de verpleegden, die per bus naar Alkmaar en vervolgens per trein naar Arnhem werden vervoerd. Daarheen waren inmiddels ook vier binnenschepen onderweg met alle meubelen, behalve de bedden, die met het beddegoed en de persoonlijke bezittingen van de verpleegden per trein werden vervoerd. Dank zij zorgvuldige voorbereiding en uitvoering werd déze verhuisoperatie een onderneming, die door de verpleegden goed werd doorstaan en waarvan de roerende eigendommen van de Stichting nauwelijks schade ondervonden. Men was zelfs binnen enkele weken te Oosterbeek zodanig “op zijn merk” dat men toen onder de verpleegden het denkbeeld kon horen opperen “de Stichting op wielen te zetten en in Oosterbeek maar weer voor anker te leggen”. Het verblijf in “De Bilderberg” zou echter maar enkele maanden duren.

Nadat reeds enkele malen een nieuwe verhuizing had gedreigd kwam op 10 april 1943 het officiële bericht dat men op korte termijn opnieuw zou moeten evacuëren. Op 16 april werden als nieuw verblijf aangewezen twee hotels op de Wageningse Berg ” De Wageningsche Berg” en “Belvédère”. Daar hebben verpleegden en personeel betrekkelijk ongestoord kunnen verblijven tot begin 1944.

In ander opzicht verliep gedurende deze periode het bestaan van de Stichting bepaald niet ongestoord. Op 23 juni 1943 werd zij “gelijkgeschakeld”: in het vervolg zou zij deel uitmaken van het

“Zeevaartfront”, onder een geheel nieuw bestuur, waarvan de leden bij hun eerste bezoek aan Wageningen allen getooid bleken met een N.S.B.-speldje. De directeur en de adjunct-directeur gaven gehoor aan het verzoek van de afgezette regenten om in het belang van de verpleegden in functie te blijven “zolang dit met hun eer in overeenstemming viel te brengen”. De directeur, de Heer H. Dollekamp,

heeft de bevrijding niet mogen beleven. Hij is op 16 maart 1944 overleden. De nieuwe bestuurderen benoemden zijn opvolger uit eigen midden. Zowel hij als zijn echtgenote bleken “felle N.S.B.-ers”. Hun pogingen om de “Nieuwe Orde” te populariseren vonden overigens weinig weerklank, behalve bij een kleine groep verpleegden, die al eerder blijk had gegeven van nationaal-socialistische sympathieën. Bevorderlijk voor het leefklimaat waren zij uiteraard niet. Evenmin was dat de omstandigheid dat de personeelsleden en verpleegden, die in hotel “De Wageningsche Berg” waren

ondergebracht, inmiddels op 20 januari 1944 hadden moeten verhuizen naar hotel “De Wereld”, dat veel minder ruimte bood: in sommige gevallen moesten niet minder dan vijf of zes verpleegden op één kamer worden ondergebracht.

Toen na de invasie van Normandie Britten, Amerikanen, Canadezen en Polen in snel tempo oprukten naar het Noordwesten bepleitte adjunct-directeur Van der Gaag bij de directeur het nemen van stappen om de Stichting uit Wageningen geëvacueerd te krijgen. Hij vreesde dat bij een eventuele poging van de geallieerden om de Rijn over te steken “Belvédère” en “De Wereld” in de vuurlijn zouden komen te liggen.

De directeur bleek echter niet bereid om in deze iets te ondernemen en mede hierdoor verbleef men nog steeds in de beide genoemde hotels toen op 17 september de slag om Arnhem begon. Reeds deze eerste dag lag hotel “Belvédère”, waar juist de oudste en de invalide verpleegden waren ondergebracht, praktisch aan het front. Op 27 september kwam het ’s avonds onder vuur te liggen van geallieerde artillerie, die vanuit de Betuwe de Wageningse Berg beschoot. De

bewoners vonden een schuilplaats in een garage achter het hotel en bleven ongedeerd, maar na het bombardement was “Belvédère” volkomen onbewoonbaar geworden. De volgende morgen werd het ontruimd, waarbij gelukkig veel hulp werd ondervonden van de leveranciers van de Stichting en andere vrijwilligers, die - ofschoon de Wageningse Berg nog

steeds onder vuur lag- “met rijwielen, handwagens, bakfietsen en alles wat maar kon rijden” de verpleegden hielpen transporteren naar hotel “De Wereld”. Daar was het overigens spoedig nauwelijks veiliger want op 29 september kwam Wageningen zelf onder vuur te liggen. De adjunct-directeur heeft toen weten door te zetten dat op 30 september en

I oktober verpleegden en personeel door het Rode. Kruis uit Wageningen werden geëvacueerd. Het transport werd grotendeels uitgevoerd met vrachtauto's, waarin ook de ernstig zieken werden vervoerd. Vrijwel de gehele inventaris moest in Wageningen achterblijven. Na een week de gast te zijn geweest van het Christelijk Blindeninstituut "Bartiméus" te Zeist betrok de Stichting vervolgens "Drakenburg" onder Baarn, een Rooms-katholiek vormingscentrum, waar het Nederlandsch Arbeidsfront zich had genesteld. Hier is de Stichting nauwelijks meer direct geconfronteerd met oorlogsgeweld. Wél met gebrek aan voedsel en brandstof. Het brandstofprobleem kon binnen - gegeven

de toen heersende omstandigheden redelijke proporties blijven omdat men vergunning kreeg in het bij "Drakenburg" behorende bos bomen te kappen. Dit waren echter wel grotendeels dennen, die zich vol hadden gezogen met water, zo gaven zij "veel gesis maar heel weinig warmte". De voedselsituatie werd tegen het einde van 1944 meer en meer nijpend. Tevoren was men al gestuit op tegenwerking van leveranciers, die weinig bereidheid toonden om zelfs legaal dus tegen inlevering van bonnen levensmiddelen aan de Stichting te verkopen, daar zij in de mening verkeerden met

een gezelschap landverraders te doen te hebben. Nadat de

adjunct-directeur hun duidelijk had gemaakt "dat zij bezig waren de verkeerden dood te laten hongeren" veranderde hun houding, maar toen ontstond spoedig de situatie dat er eenvoudig nauwelijks meer werkelijk voedsel - in stede van loutere "maagvulling" - te krijgen was. In december werd het broodrantsoen verlaagd tot 600 gram per week.

De eerste gevallen van hongeroedeem werden geconstateerd en sommige verpleegden trokken in hun wanhoop naar Hilversum om daar langs de huizen om brood te gaan bedelen. Toen men erin geslaagd was in de Zaanstreek een hoeveelheid levensmiddelen voor de Stichting bijeen te krijgen, mislukte het transport: de vier verpleegden, die het voedsel per paard en wagen hadden opgehaald, konden niet verhinderen dat zij bij de terugtocht door Amsterdam van alles werden beroofd, inclusief het voer voor het paard en de broodjes, die zij voor zich persoonlijk hadden meegekregen. Het gelukte echter om een nieuwe zending samen te stellen en deze per auto naar "Drakenburg" te vervoeren. Ongeveer terzelfdertijd medio maart - arriveerde het eerste voedsel, geschonken door het Zweedse Rode Kruis.

Op 9 april had de laatste verhuizing in oorlogstijd plaats.

"Drakenburg" was gevorderd ten behoeve van het N.S.K.K.

85 mensen - het aantal verpleegden was intussen aanmerkelijk verminderd door sterfgevallen en doordat er vele bij hun kinderen of andere familieleden waren ingetrokken werden op boerenwagens overgebracht naar twee villa's in Baarn; alleen beddegoed en dekens mochten worden meegenomen. In het

nieuwe verblijf moest dit op de grond worden neergelegd, voor acht of negen personen in één kamer. Gekookt werd wanneer er voedsel was in “oude blikken

en potten en pannetjes”, die men in de villa’s had aangetroffen. In deze situatie beleefde de Prins Hendrikstichting op 5 mei 1945 de bevrijding. Twee weken later kreeg zij bezoek van de secretaris-penningmeester van het in 1943 afgezette college van regenten, de Heer C. J. baron Schimmelpenninck van der Oye. “Hij was op iets wat op een fiets leek met

houten banden van Amsterdam naar Baarn komen rijden.” De Heer Schimmelpenninck beloofde zijn uiterste best te zullen doen om de Stichting zo spoedig mogelijk naar Egmond aan Zee te laten terugkeren. Het moet een grote voldoening voor hem zijn geweest dat hij op 2 juli verpleegden en personeel op de reis “naar huis” kon begeleiden. Ook wat er overgebleven was van de bij de eerste evacuatie meegenomen inventaris ging mee terug. Hiervoor was één auto genoeg: vrijwel alles, wat bij het vertrek uit Wageningen

daar was achtergebleven, bleek na de oorlog gestolen of onherstelbaar beschadigd. Zo was het achteraf nog een geluk bij een ongeluk dat de Duitsers de keukeninventaris hadden laten terugsturen naar Egmond; deze werd daar vrijwel onbeschadigd teruggevonden. Van het gebouw te Egmond kreeg de Stichting aanvankelijk alleen de rechtervleugel en de ziekenafdeling toegewezen. De rest was nog in gebruik als legeringsruimte voor geallieerde troepen en werd eerst later door hen ontruimd. Inmiddels was toen ook het college van regenten formeel in functie hersteld: op een algemene ledenvergadering, die op 16 november 1945 te Amsterdam werd gehouden, werden alle in

juni 1943 afgezette regenten herkozen. Zij vroegen de Heer van der Gaag om voorlopig als waarnemend directeur op te treden. Eind 1945 maakte deze de balans op betreffende de drie meest enerverende jaren uit de geschiedenis van de Prins Hendrikstichting. Daaruit citeren wij het volgende:

“Op 1 december 1942 had de Stichting 157 verpleegden, waarvan er II naar hun kinderen gingen en dus niet evacueerden… Ons ontvielen in de evacuatietijd 51 verpleegden. Over deze overledenen valt op te merken dat velen van hen een leeftijd hadden bereikt van ver over de tachtig, dus in normale omstandigheden waarschijnlijk ook gestorven zouden zijn.

Van een zeker aantal is echter bewezen dat zij van honger zijn omgekomen. 30 Verpleegden zijn in de loop der evacuatie vrijwillig vertrokken naar hun kinderen of familie, een gedeelte met het verzoek om na de oorlog weer in de stichting te worden opgenomen. Van degenen, die de gehele evacuatie zijn gebleven, hebben 65 het overleefd en met dit aantal zijn wij dan ook op 1 juli 1945 in Egmond teruggekeerd. De gezondheidstoestand was toen nog zo dat van deze 65

er 39 tekenen van hongeroedeem vertoonden. In overleg met de geneesheer der stichting werden op ruime schaal extra voedsel en versterkende middelen verstrekt. Elke week werden alle verpleegden gewogen en het gelukte hen zodanig in gewicht te doen toenemen dat dit aan het einde van het jaar 1945 weer normaal was. Alle verschijnselen van oedeem waren verdwenen. Tenslotte rest mij nu nog mijn bijzondere waardering uit

te spreken over de houding van het personeel dat ons van het begin tot het einde van de evacuatie is trouw gebleven.

Noch de moeilijkheden, die de verschillende evacuaties met zich meebrachten, noch levensgevaar, noch honger hebben hen kunnen afbrengen van hetgeen zij als hun plicht beschouwden. Zelfs niet dat ergste feit een lange tijd verdacht

Het bezoek van Koningin Anna Paulowna aan haar zoon op de rede van Genua, 27 september 1846. Op de voorgrond de sloep van de eskadercommandant met de Koningin aan boord. De

Koningin stapte uit de sloep over op een platform, waarop een stoel was geplaatst. Dit platform werd vervolgens aan de grote ra van de “Prins van Oranje” opgehesen, binnen boord gedraaid en weer neergelaten.

De Koningin was in Genua om de onthulling van het monument van Christoffel Columbus bij te wonen. Olieverf door J. H. L. Meyer.

Foto van het “museum”, of de grote zaal, van de tegenwoordige Prins Hendrik Stichting met vele modellen door bewoners gemaakt.

te zijn van te behoren tot een groep, die door de goede Nederlanders werd geschuwd als de pest. Ondanks alles zijn zij gebleven en het moet voor hen allen een grote voldoening zijn te kunnen zeggen: “Wij waren de Prins Hendrik Stichting trouw van Egmond tot Egmond”.

Heden en toekomst

Tegenwoordig trekt de Prins Hendrikstichting vooral in de zomer zeer vele bezoekers, die er het “museum” - met een voor Nederland misschien wel unieke verzameling “zeemansmodellen” - kunnen bewonderen en vaak ook een tijdelijke expositie, welke dan in de gangen en een deel van de zg. grote zaal is ingericht. Zij troffen weinig of niets meer aan dat herinnert aan de situatie van 1945, toen de Stichting terugkeerde in een uitgewoond gebouw, waarvan vrijwel de

gehele inventaris verloren is gegaan. Zij vinden een comfortabel bejaardenoord, dat – zoals wij hiervóór al schreven nu, bijna veertig jaar nadat het in gebruik werd genomen, allerminst ouderwets aandoet. Toch kan de bezoeker vernemen dat de Prins Hendrikstichting plaats kan bieden aan aanmerkelijk meer verpleegden dan zij thans huisvest. 10 Betekent dat dan

dat de Prins Hendrikstichting tóch “uit de tijd” is? Op die vraag mag ontkennend worden geantwoord.

Zoals de erevoorzitter van de Stichting in het voorwoord tot dit boek schreef is het “geheel in overeenstemming met de hedendaagse opvattingen omtrent bejaardenzorg om de zeevarende de mogelijkheid te bieden de slotperiode van zijn leven door te brengen in een milieu, dat hij als,eigen’ ervaart, omdat het nauw aansluit bij de omgeving, waarin hij tevoren leefde en werkte”. Ook zijn er nog steeds genoeg

oud-zeevarenden, die in de termen vallen om te worden opgenomen. In één opzicht voldoet echter het huidige gebouw niet meer aan de eisen, die anno 1975 aan een bejaardenoord moeten worden gesteld: de ruimte, die zowel de kamers voor echtparen als die voor alleenstaande verpleegden bieden, is te krap bemeten. Er zijn echter plannen in voorbereiding om dit te verhelpen. Het college van regenten rekent erop die plannen te kunnen uitvoeren.

Hierdoor is 1975 voor de Prins Hendrikstichting niet alleen een jaar van terugkijken, maar ook van vooruitzien naar een toekomst, die een duidelijke uitdaging inhoudt. Moge deze uitdaging op dezelfde wijze worden beantwoord als dat in het verleden van de Stichting is gebeurd, “tot heil van de Nederlandse zeeman”.

Chronologisch overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen in het leven van Willem Frederik Hendrik, Prins der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau

13 juni: geboren te Soestdijk als derde zoon uit het huwelijk van Willem Frederik George Lodewijk, Prins van Oranje, en Anna Paulowna, Prinses van Oranje, Grootvorstin van Rusland.

18 juli: gedoopt door ds. W. L. Krieger in de Dorpskerk te Baarn.

20 mei: Hertogin Amalia Maria da Gloria Augusta wordt te Gent geboren als achtste kind uit het huwelijk van generaal-majoor Bernhard, Hertog van Saksen-Weimar-Eisenach, en Ida, Hertogin van Saksen-Weimar-Eisenach, Hertogin van Saksen-Meiningen.

13 juni: benoemd tot adelborst der eerste klasse, begiftigd met het Grootkruis van de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Tot mentor van Prins Hendrik wordt aangewezen kapiteinluitenant ter zee P. Arriëns.

29 september: bezoekt met zijn vader de citadel van Antwerpen.

5 mei: woont de opening bij van de Oosterdoksluis te Amsterdam.

Medio december: brengt met zijn broers Willem en Alexander een bezoek aan het fort Bath, waarheen zij een brief van hun vader brengen, die bestemd is voor generaal baron Chassé, de verdediger van de Citadel van Antwerpen.

3 juni-19 juli: reis met Zr. Ms. korvet “Nehalennia” (commandant kapitein ter zee W. A. Geesteranus) van Den Helder naar El Ferrol en La Corunha en vervolgens terug naar Den Helder.

21 mei-28 september: reis met Zr. Ms. linieschip “Zeeuw”

(commandant kapitein ter zee J. C. Rijk) begeleid door Zr. Ms. brik “Snelheid”, van Den Helder via Elseneur, Kopenhagen, Kronstadt, Stockholm, Karlskrona, Kopenhagen en Portsmouth terug naar Den Helder.

16 mei-16 oktober: reis met Zr. Ms. fregat “Maas” (commandant kapitein ter zee tit. P. Arriëns) begeleid door de “Snelheid”, van Den Helder, via Paramaribo, St.-Maarten, Curaçao en New York terug naar Den Helder.

16 januari: bevorderd tot luitenant ter zee der tweede klasse. mei: brengt een tweedaags bezoek aan het eskader, dat onder commando van schout-bij-nacht P. Ziervogel in de Noordzee oefent.

29 september: doet ten Paleize Noordeinde bij ds. D. Delprat plechtige belijdenis van zijn geloof.

15 oktober: vertrekt met Zr. Ms. fregat “Bellona” (commandant kapitein ter zee tit. P. Arriëns) voor een reis naar Azië, waarbij na het vertrek uit Den Helder Rio de Janeiro, Batavia, Celebes, de Molukken, Soerabaja, opnieuw Batavia, Singapore, Calcutta, Madras, Kaapstad en St.-Helena worden aangedaan. Java wordt over land van Oost naar West doorreisd en ook wordt een lange tocht in Brits-Indië gemaakt, waarbij o.a. Lucknow, Agra en Delhi worden bezocht.

II maart: bevorderd tot luitenant ter zee der eerste klasse.

17 juli: terugkeer te Den Helder.

mei: bezoek aan Engeland, tezamen met de Russische troonopvolger, Grootvorst Alexander.

13 juni: bevorderd tot kapitein-luitenant ter zee.

28 september: vertrekt als eerste officier van Zr. Ms. fregat “Rijn” (commandant kapitein ter zee tit. P. Arriëns) voor een reis naar de Middellandse Zee, waarbij na het vertrek uit Vlissingen Genua, La Spezia, Livorno, Napels, Syracuse, Malta, Piraeus, Smyrna, Constantinopel, Alexandrië, Tunis,

wederom Malta, Algiers, Port Mahon, Toulon, Marseille, Malaga, Cadiz en Brest worden aangedaan.

26 oktober: terugkeer te Vlissingen.

28 november (dag der inhuldiging van Koning Willem II): bevorderd tot kapitein ter zee.

22 december: commandant van Zr. Ms. fregat “Rijn”.

Voorjaar: treedt op als gastheer van de Prins van Joinville,

bij diens bezoek aan Vlissingen.

30 en 31 maart: is aanwezig bij het eerste officiële bezoek van Koning Willem II aan Rotterdam.

17 juni-14 augustus: commandeert Zr. Ms. “Rijn” op een oefenreis in de Atlantische Oceaan, waarbij na het vertrek uit Vlissingen Lissabon en Funchal worden aangedaan en die te Den Helder eindigt. De “Rijn” fungeert hierbij als vlaggeschip van een exercitie-eskader, onder commando van schout-bij-nacht tit. P. Arriëns, bestaande verder uit Zr. Ms. fregat “Palembang”, korvet “Juno”, brik “Zwaluw” en kaderstoomschip “Hekla”.

31 mei 28 augustus: commandeert Zr. Ms. “Rijn” in een divisie verenigd met Zr. Ms. fregat “Jason”, standaard van de divisiecommandant kapitein ter zee E. G. van der Plaat op een reis naar Kroonstad ter bijwoning van het zilveren huwelijksfeest van zijn oom en tante Tsaar Nicolaas en Tsarina Alexandra Fjodorowna van Rusland. Wordt door de

Tsaar benoemd tot bevelhebber van de 12e “équipage de haut bord” en van het linieschip “Asow”. Vertreken eindpunt van deze reis is Vlissingen.

2 november: vertrekt met dezelfde schepen uit Vlissingen voor een reis naar de Middellandse Zee, waarbij Piraeus, Smyrna, Malta, Napels, Toulon en Port Mahon worden aangedaan.

13 mei: terugkeer te Vlissingen.

3 augustus 14 oktober: commandeert op de “Rijn” een exercitie-eskader, verder bestaande uit Zr. Ms. fregatten “Sambre” en “Jason”, korvetten “Boreas” en “Castor”, brikken “Lynx”, “Haai” en “Pijl” en raderstoomschip “Bromo”, uit Vlissingen naar de Middellandse Zee en terug. Onderweg worden alleen Gibraltar en Port Mahon aangedaan.

12 december: Koning Willem I overlijdt in het “niederländische Palais” te Berlijn.

5 juni-11 november: commandeert op de “Rijn” een exercitie-eskader, verder bestaande uit Zr. Ms. fregat “Jason”, brik “Snelheid” en schoenerbrik “Dolphijn” op een reis uit Vlissingen naar de Middellandse Zee en terug.

Hierbij worden Gibraltar, Tunis, Malta, Napels en opnieuw Gibraltar aangedaan.

Koopt uit de boedel van wijlen mr. J. G. baron Verstolk van Soelen voor eigen bewoning het zg. “Huis van Hope”

aan het Lange Voorhout te ’s-Gravenhage.

2 juni-16 september: maakt met Zr. Ms. “Rijn” vanuit Vlissingen een reis naar Leith, Reykjavik, Halifax en St. Johns en vervolgens terug naar Vlissingen.

’s Prinsen kok Godefroy bereidt tijdens het bezoek aan IJsland voor hem op een geyser een warme maaltijd. december: neemt het initiatief tot oprichting van de Koninklijke Nederlandsche Yacht Club.

21 februari: eerste vergadering van de Koninklijke Nederlandsche Yacht Club.

4 juli: vertrekt uit Vlissingen als commandant van een exercitie-eskader, bestaande uit Zr. Ms. fregat “Prins van Oranje” als vlaggeschip, Zr. Ms. fregat “Sambre” en korvet “Juno”. Hierbij worden aangedaan Gibraltar, Malta, Genua (onthulling van het Columbusmonument, bezoek van Koningin Anna Paulowna), wederom Malta en Cadiz.

25 december: episode van “het gebed in den storm”.

26 december: de “Juno” bergt het merendeel van de opvarenden van de Spaanse brik “La Bella Antonia”.

29 december: Prins Hendrik onderscheidt zich persoonlijk bij het verlenen van assistentie aan het brandende Spaanse stoomschip “Villa de Madrid” ter rede van Cadiz.

28 januari: terugkeer te Vlissingen.

10 augustus 10 september: commandeert op de “Prins van Oranje” een exercitie-eskader in de Noordzee en het Kanaal.

Dit eskader bestaat behalve uit het vlaggeschip uit Zr. Ms. fregatten “Rijn” en “Sambre”, korvet “Juno” en schoenerbrik “Saparoea”. Vertreken eindpunt van deze reis is Vlissingen, onderweg wordt alleen Leith aangedaan.

I november-15 december: commandeert Zr. Ms. “Prins van Oranje” op een reis van Vlissingen naar Madeira en terug, die wordt ondernomen om Prins Alexander over te brengen naar een klimaat, waar hij misschien genezing kan vinden van de tuberculose, waaraan hij lijdt.

31 december: legt het bevel over Zr. Ms. “Prins van Oranje” neer, waarmee zijn actieve marineloopbaan ten einde is.

I januari: bevorderd tot schout-bij-nacht “om in zijn nieuwen rang beschikbaar te blijven voor nadere door Zijne Majesteit aan te wijzen diensten”.

20 februari: Prins Alexander overlijdt op Madeira.

18 maart: Koning Willem II overlijdt te Tilburg.

16 april: oprichting van het Matrozeninstituut van de Nederlandsche Zeilen Roei-Vereeniging te Amsterdam; hiermee wordt een vurige wens van Prins Hendrik vervuld.

19 mei-11 juni: verblijf te Londen; hierna bezoek aan de domeinen der Oranjes in Silezië.

4 oktober: benoemd tot Stadhouder van Luxemburg.

22 oktober: aankomst in Luxemburg.

6 november: aanvaardt het ambt van Stadhouder.

I januari: bevorderd tot vice-admiraal.

27 april-9 juni: verblijf te Londen, o.a. voor de “Great Exhibition”.

30 juli: opening van het gebouw der Koninklijke Nederlandsche Yacht Club te Rotterdam.

14 februari: benoemd tot voorzitter van de commissie ter beantwoording van “Vraagpunten omtrent het Zeewezen van den Staat”.

18 februari: bevorderd tot luitenant-admiraal; Opperbevelhebber der Vloot.

15 maart: verkrijgt met V. G. baron van Tuyll van Serooskerken een concessie voor de exploitatie der tinvoorkomens op Billiton.

19 mei: treedt te Weimar in het huwelijk met Amalia Maria da Gloria Augusta, Hertogin van Saksen-Weimar-Eisenach.

Herziening van de Luxemburgse grondwet in conservatieve zin.

29 september: oprichting van de Billitonmaatschappij.

Geeft belangrijke steun bij de oprichting van de Luxemburgse “Ackerbauund Garten-Verein”.

22 december: verkrijgt door ruiling met de overige erfgenamen van Koning Willem II alle particuliere domeinen in Luxemburg.

I maart: Koningin Anna Paulowna overlijdt op het Paleis Buitenrust te ’s-Gravenhage.

19 juni: Prins Hendrik en Prinses Amalia nemen voor het eerst hun intrek op Paleis Soestdijk.

februari: het wordt bekend dat Koning Willem III en Keizer

Napoleon III onderhandelen over de eventuele verkoop van Luxemburg aan laatstgenoemde. Daar Bismarck zich fel tegen deze transactie verzet ontstaat de “Luxemburgse kwestie”. Prinses Amalia reist naar Rusland om de bemiddeling van Tsaar Alexander II in te roepen.

22 maart: geeft in een telegram aan de Regering van Luxemburg een methode aan om de “Luxemburgse kwestie” op te lossen en verklaart: “Je suis prêt à faire les sacrifices que la situation réclamerait.”

II mei: door het verdrag van Londen wordt de “Luxemburgse kwestie” vrijwel geheel conform de denkbeelden van Prins Hendrik opgelost.

Oprichting van “das Königlich-Grossherzögliche Institut” te Luxemburg met Prins Hendrik als “Ehren-Präsident”.

Herziening van de Luxemburgse grondwet in liberale zin.

Verlening van de concessie voor de aanleg van de eerste lijnen van de Prins Hendrik-buurtspoorweg in Luxemburg. oktober-januari 1870: reis naar Egypte ter bijwoning van de opening van het Suezkanaal. Vanaf Brindisi wordt gereisd met het als Koninklijk jacht ingerichte raderstoomschip

“Valk” via Constantinopel, Port Saïd, Suez, wederom Port Saïd, Alexandrië en vervolgens terug naar Napels (vertrek uit Brindisi 2 november, aankomst te Napels 5 januari).

13 mei: oprichting van de Stoomvaart Maatschappij “Nederland”.

19 juni: begin van de Frans-Duitse oorlog.

20 juli: aangewezen om in geval van oorlog op te treden als commandant van de Stelling Den Helder en de zeestrijdkrachten in het Noorderfrontier.

Koopt het landgoed “Ewijckshoeve” onder de Lage Vuursche.

10 mei: einde van de Frans-Duitse oorlog.

I mei: Prinses Amalia overlijdt op het Kasteel Wolferdingen.

Opening van het net van de Prins Hendrikspoorweg.

22 maart: goedkeuring van de statuten van de stichting tot oprichting van een oudeliedenhuis te Egmond aan Zee.

24 maart: eerste-steenlegging van de Prins Hendrik Stichting. juni: begin van de bouw van het Nederlandse Handelsetablissement te Port Saïd.

22 juni: oprichting van de Stoomvaart Maatschappij “Zeeland”.

5-7 oktober: feestelijkheden te Luxemburg ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van Prins Hendrik als Stadhouder.

26 november: garandeert onvoorwaardelijk rente en aflossing van een lening van fl. 3200 000 ten behoeve van de Stoomvaart Maatschappij “Zeeland”.

14 december: aanvaardt het voorzitterschap van het Nederlandsch-Afrikaansch Comité.

24 augustus: treedt te Potsdam in het huwelijk met Maria Elisabeth Frederika, Prinses van Pruisen.

7 januari: bevorderd tot admiraal der Vloot met het recht om de maarschalksstaf van Koning Willem II te dragen.

13 januari: overlijdt op het Kasteel Wolferdingen aan de gevolgen van een besmetting, opgedaan bij een bezoek aan een hospitaal te Luxemburg.

25 januari: begraven in de Nieuwe Kerk te Delft.

20 juni: Prinses Maria overlijdt. n.b.

De data betreffende de marinecarrière van Prins Hendrik zijn die, waarop de benoeming, c.q. bevordering in de betreffende rang daadwerkelijk inging. Het besluit van benoeming, c.q. bevordering, viel soms eerder.

Fragmenten uit: Zestien Zeereizen Herinneringen uit een veertigjarige loopbaan bij de Nederlandsche Marine door H. J. L. T. de Vaynes van Brakell ZESDE ZEEREIS, KRUISTOGT MET EEN ESKADER. In het voorjaar van 1841 werd onze waardige kommandant door koning Willem II benoemd tot schout bij nacht en kommandant van het eskader, terwijl Z. K. H. Prins Hendrik

gepromoveerd werd tot den rang van kapitein ter zee en het kommando over het fregat de Rhijn overnam. Tot eersten officier werd benoemd de kapitein luitenant Bijl de Vroe. Toen de Rhijn op de reede lag, kwam de hertog van Joinville, de zoon van koning Lodewijk Philips, met het koninklijk jacht de Leeuw een bezoek aan Vlissingen brengen. Hij werd ontvangen met al de eerbewijzen aan zijn hoogen rang verschuldigd. Ik had de eer hem met de sloep naar wal te brengen

en was daardoor in de gelegenheid den Prins ook in den omgang te leeren waarderen, terwijl zijn mannelijk aangenaam voorkomen terstond reeds ieder voor hem innam. Hij nam alleen de maritime etablissementen in oogenschouw en vertrok daarop weder met het stoomjacht, waarmede hij gekomen was.

Eerst in de maand Junij was het eskader bij elkander. Het bestond uit de fregatten de Rhijn en Palembang, met Prins Hendrik en kapitein Rietveldt

respectievelijk tot kommandanten, de korvet Juno, kommandant de kapitein luitenant ter zee Klein, de brik de Zwaluw onder den luitenant ter zee iste klasse Enslie, en het stoomschip Etna onder den

luitenant ter zee Iste klasse Coertsen. Den 17den bragt de gentleman-loods Verheul ons naar zee.

Wij gingen nu een bedrijvig leven te gemoet, want een eskader geeft altijd veel drukte met manoeuvreren en exerceren. Van de hoogsten tot de laagsten zijn allen bezield met een geest 103 (zie afbeeldingen op volgende pagina's)

Vooren achterschip van het linieschip "De Zeeuw". Het linieschip "De Zeeuw" werd in 1819 op de Rijksmarinewerf in Vlissingen op stapel gezet en in 1825 te water gelaten. Het werd gebouwd onder toezicht van Cornelis Soetermeer, die op de onder zijn leiding gebouwde

schepen een aantal constructieve vernieuwingen toepaste: een enigszins gewijzigd "Seppings" diagonaalverband (waarbij zowel tussen de spanten als tussen de dekdelen onderling diagonale verbindingsstukken werden aangebracht om de stijfheid van het schip te bevorderen), een rond achterschip, waardoor de traditionele zwakte van de achterzijde van een linieschip in het gevecht werd verminderd, en meer geschut kon worden geplaatst. Tenslotte introduceerde hij weer de open galerij op het achterschip. Het schip was ruim 57 m lang, iets meer dan 15 m breed en 7,3 m hol. Het voerde een bewapening van 92 stukken.

In 1834 voer "De Zeeuw" onder commando van kapitein-ter-zee J. C. Rijk naar Denemarken, Zweden, Rusland en Engeland met Prins Hendrik aan boord. In 1860 werd "De Zeeuw" omgebouwd tot een drijvende batterij en herdoopt in "Jupiter"; in 1873 werd het schip van de sterkte afgevoerd. Dit volmodel, waarschijnlijk vervaardigd door modelmakers van een rijkswerf, is afkomstig uit de collectie van Prins Hendrik.

van activiteit, want het oog van den chef gaat over alles, en de minste afwijking in dienst of manoeuvre valt terstond in het oog. De kijkers van officieren en kadets zijn dan ook onophoudelijk op het admiraalschip gerigt, vanwaar zij door seinvlaggen gedurig goedof afkeuring te wachten hebben. Te regt had mijn vader mij, bij het afscheid, toegevoegd, dat de admiraal ons den slaap wel uit de oogen zou houden. Maar hoe lastig het ook is voortdurend onder hooger toezigt te staan, zijne goede zijde heeft het ongetwijfeld. Ik ben een der weinige officieren, die vele eskaders hebben

bijgewoond, en ik durf gerust zeggen, dat er geen beter middel bestaat om knappe, vlugge en ambitieuse officieren te vormen, dan hen van tijd tot tijd met een eskader naar zee te zenden. Zelfs voor de kommandanten der schepen is het eene uitmuntende oefenschool, al heeft ook voor hen de onafgebroken controle hare onaangename zijde.

Onafgebroken ook is de onderlinge wedijver der schepen. Wanneer een kommandant ziet dat zijn schip achterlijk is bij een ander, wat hem menige afkeuring berokkent, heeft hij geen rust vóór hij met dezen gelijk staat. Het gevolg er van is, dat aan de officieren de strengste eischen worden gesteld en evenzoo aan de kadets en de equipage, waarbij natuurlijk de discipline zeer wint. Zoo al de schepen zelven onderling verschillen, het meeste komt toch aan op de bekwaamheid en activiteiten van den kommandant en de officieren, en op de geoefendheid der equipage. Niet het minst

echter komt alles aan op den eersten officier. Het verschil tusschen officieren viel terstond in het oog, wanneer men de Palembang en de Juno vergeleek. De kommandant van de Palembang was reeds een man op jaren, die zich in den laatsten tijd weinig met het vak had bemoeid. Ook thans liet hij de zaken bijna geheel aan den eersten officier, den kundigen Freudenberg, over. Alle manoeuvres van dit schip werden uitnemend uitgevoerd; de Palembang was altijd het

eerste gereed, terwijl de Juno, die tot kommandant een bekwaam zeeman had, maar een man van den ouden stempel, die in den laatsten tijd meest op transportschepen had gevaren, altijd ten achteren was. Althans in den eersten tijd was dit gedurig het geval en het ongelukkige schip kreeg de eene afkeuring na de andere.

Den 3den Junij waren wij voor den mond van de Taag. De schout bij nacht deed de vlag hijschen van het stoomschip, waarmede Zijne Hoogheid een bezoek bragt aan de hoofdstad van Portugal. Den 7den reeds keerde de Prins terug en wendden wij den steven naar Madera, waar wij, na het CARING Kattest

Prins Hendrik als voorzitter van de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club in 1879, voorgesteld met het vaandel van de vereniging naast zich, waarop het devies: Standvastigheid en Volharding; op de achtergrond tekeningen van het Suezkanaal. Bij zijn linkerhand verslagen van het Maritiem Museum Prins Hendrik. In dit portret, dat na zijn dood werd geschilderd,

zijn de economische, culturele en sociale facetten van de loopbaan van de Prins verenigd.

Olieverf door C. Bisschop.

uitvoeren van een aantal manoeuvres en exercitien, den 14den aankwamen. Wij lieten het anker vallen op de schoone, maar gevaarlijke reede van Funschal in een moddergrond van 22 vademen.

Mijne ambitie was op deze reis veel grooter dan op de vorige. Ik mogt dan ook herhaaldelijk de goedkeuring verwerven van den schout-bij-nacht en den Prins, en in plaats van te pruttelen schreef ik een opgeruimden brief aan mijne vrouw, waarvan ik dezer dagen nog de volgende regelen herlas:

“Ik ben vrolijk en tevreden; de reis zal niet langer dan twee maanden duren; ik ben op het beste schip ter wereld en in het aangenaamste gezelschap dat zich denken laat. Bovendien komt het mij voor dat de Prins en de schout-bij-nacht mij niet ongenegen zijn, wat mijne ambitie prikkelt. Eindelijk geeft mijn vriend, de philosoof Weis, mij dag aan dag gelegenheid om hartelijk te lagchen over allerlei kleine tegenspoeden en onaangenaamheden die ik mij vroeger aantrok.” Zijn wijsgeerige levensopvatting had zich eenigszins aan mij meegedeeld. De doorgezaagde “Rijn” op de helling van de constructiewerf voor de Marine in Vlissingen,

1826. Zr. Ms. fregat “Rijn” werd oorspronkelijk onder de naam “La Vestale” gebouwd in 1813 te Rotterdam en in oktober 1816 te water gelaten. Na in 1818 gekoperd te zijn, werd het op 1 februari 1819 in Hellevoetsluis in dienst gesteld. De eerste reis werd in 1821 naar

de Middellandse Zee gemaakt. In 1828 werd het schip op de werf in Vlissingen middendoor gezaagd en werd er een stuk tussen gevoegd, waarna het omgedoopt werd tot “Rijn”. Het werd bestemd om te worden ingericht tot stoomschip, maar het schip werd in 1830 in

Amsterdam omgebouwd tot een fregat van 54 stukken. De “Rijn” was 53,25 m lang. Na in 1851 buiten dienst gesteld te zijn, werd het wachtschip in Hellevoetsluis, daarna in Nieuwendiep en tenslotte werd het in 1874 van de sterkte afgevoerd. Aquarel door H. Speeleveldi.

Zr. Ms. korvet “Jason”, 1843. Potloodtekening (blad 8) door A. van Beest, uit zijn schetsboek van 1843. degedeeld; bovendien hadden wij een zeer goed korps muzikanten aan boord, dat ons menig aangenaam oogenblik bezorgde, vooral na stormweder. De dienst evenwel was zeer druk. Zoo ik het vergeten mogt hebben, het volgende uittreksel uit een brief aan mijne vrouw herinnert er mij nog geheel aan:

“Met den besten wil der wereld heb ik van dag tot dag het voortzetten van mijn brief moeten uitstellen, omdat ik zóó bezet ben, dat ik waarlijk geen half uur kan vinden. om aan mijn voornemen te voldoen. Aan wal kan men zich niet voorstellen, dat daartoe de tijd ontbreekt; maar oordeel zelf, en gij zult tevens erkennen, dat een zeeman het zoo gemakkelijk niet heeft.

“Om half acht sta ik op: om acht ure ontbijt ik; ten negen ure moeten alle officieren in uniform op het dek zijn. Dan wordt er parade gehouden. Ieder maakt dan zijn rapport aan den eersten officier. De equipage wordt geinspecteerd en ieder officier ziet of zijne ondergeschikten rein zijn en hunne kleeding in orde is. In dien tusschentijd inspecteert de eerste officier het fregat in al zijne onderdeelen. Ten half tien beginnen de exercitien met het geschut van de twee

batterijen; dit duurt tot half twaalf. Dan moet ieder op het dek wezen om de zonshoogte waar te nemen, dat tot twaalf ure duurt. Dan vangt de wacht aan

die ik kommandeer en eerst ten vier ure is afgeloopen. Nadat de onderofficier, die bij het schaften der equipage tegenwoordig is, van den adelborst heeft vernomen, dat de officier van het piket zijne toestemming heeft gegeven om laag water te maken, geeft hij zulks met luide stem met de gewone formule te kennen,

door uit te roepen: Bootsman en schieman, zeuntjes enter op met bakken achter en voor laag water! Dan worden evoluties gemaakt met het eskader en oefeningen met de zeilen, het geweer, de sabel, enz. Ten vier ure dineer ik, en het is vijf ure eer ik in het scheepsjournaal de bijzonderheden van mijne wacht heb ingeschreven. Dan zou ik vrij zijn, maar daar ik vier uren van den nacht wacht heb, neem ik een uur rust. Ten zes ure, half zeven ben ik present aan

de theetafel, en daar dan op dit uur de muziek zich doet hooren, wandel ik tot half acht op het dek. Dan heb ik anderhalf uur ter mijner vrije beschikking. In die uren zijn de officieren bijna allen vereenigd in den longroom om in gezellig samenzijn door te brengen. Als ik wat lezen wil of plan heb te schrijven, moet ik van dien tijd profiteren.

Ten negen ure begeef ik mij te rust, maar gewoonlijk slaap ik niet vóór tien ure, half elf, door het aanhoudend gepraat

van de heeren “passagiers” zoo als ik hen noem, die nooit wachtdienst hebben: Van Rappard, de adjudant Baers, de luitenant der mariniers Koelman, de officier van administratie en de eerste geneesheer Schellet met zijne twee adjuncten, die allen twaalf uur in hun bed kunnen blijven, en zich een gedeelte van den tijd korten door allerlei discussies, die overluid worden gevoerd. Ten kwart voor twaalven word ik gewekt, en te middernacht ben ik op het dek, tot vier ure des morgens. In de “hondenwacht”, die ik al de vier jaren waarnam, welke ik aan boord van de Rhijn diende, zorg

ik altijd volkomen op mijn gemak te wezen, want in die uren ben ik de kommandant van het schip, daar het geheele État Major slaapt. Met de halve equipage en bijgestaan door een officier en drie of vier kadets, rust de verantwoordelijkheid voor allen en alles op mij en ben ik ontslagen van alle toezigt of inmenging van hoogeren. Ten vier ure moet ik alles in het journaal schrijven wat er aan boord heeft plaats gehad. Ten kwart over vieren leg ik mij voor goed

te ruste om ten half acht weder mijne dienst te beginnen. Zoo gaat het dag aan dag, en ik heb dus geen tijd om mij te vervelen.

“De dienst, ofschoon zwaar en moeijelijk, verveelt niet, maar wel nu en dan de wijze waarop zij moet worden gedaan, want als de schout-bij-nacht niet in zijn humeur is, krijgt men al zeer spoedig eene berisping, die ons de dienst naar de maan zou doen wenschen. Maar niets gaat zonder moeite op deze wereld.”

REIS NAAR DE OOSTZEE. AANKOMST TE SINT-PETERSBURG. In het voorjaar van 1842 werd ons fregat weder voor eene zomerreis gereed gemaakt. Daar ik den geheelen winter te Vlissingen vrouw en kinderen bij mij gehad had, was de lust om een nieuwen togt te ondernemen weder in mij ontwaakt, te meer daar de nu voorgenomen reis van geheel bijzonderen aard zou wezen. De Prins zou zich namelijk met een paar fregatten naar Rusland begeven, ten einde

tegenwoordig te zijn bij de zilveren bruiloft van zijn oom den keizer van Rusland, terwijl vele vorsten, waaronder ook Prins Frederik met zijne gemalin, zich over land naar Sint Petersburg zouden begeven.

Ik had thans alle reden dankbaar te zijn dat ik het plan om de zeedienst te verlaten uit het hoofd had gesteld en nog altijd tot de officieren van de Rhijn behoorde, want

het denkbeeld om naar de prachtige hoofdstad van Rusland te gaan en wel tot bijwoning van dit vorstelijke feest, moest iedereen begeerig maken om in mijn plaats te zijn. Het was nu 23 jaar geleden, dat ik als een knaap van 16 jaren mijne loopbaan op deze zelfde Rhijn was begonnen: thans was de nieuwheid wel van mijn carrière af, maar ik had toch denzelfden lust er voor behouden en met dezelfde ambitie maakte ik mij voor iederen nieuwen togt gereed; nu vooral

lachte mij de reis bijzonder aan. De Rhijn werd van alles ruim voorzien, ten einde met eere de hollandsche marine in den vreemde te handhaven. De schout-bij-nacht Arriens ging niet mede; de Prins zou dus geheel op zich zelf staan, en te regt stelden wij ons dus eene aangename reis voor. Den 30sten Mei kwam Zijne

Hoogheid met het stoomjacht Prinses Marianne ter reede en betuigde zijne ingenomenheid dat hij weder het bevel over de oude Rhijn zou aanvaarden. Alle officieren verwelkomde de Prins met een handdruk, waarna hij zich terstond installeerde. Zijn eenig gevolg bestond uit een adjudant, den luitenant van Rappard, een kamerdienaar, twee lakeijen en een franschen kok. Den volgenden dag was de wind gunstig en na een saluut van 17 schoten aan den eerbiedwaardigen

grijsaard, den doyen van ons korps, den meer dan tachtigjarigen luitenant admiraal Gobius, bragt Verheul ons weder in zee. Des nachts passeerden wij de schoone vuurbaak van Westkapelle, wier licht waarschuwt voor de talrijke gevaarlijke banken op deze kust, en in den morgen ontmoetten wij op de hoogte van Kamperduin onzen medgezel op dezen togt, het fregat Jason, kommandant kapitein ter zee van der Plaat, die van de reede van Texel kwam. De Jason salueerde den Prins met 21 schoten; wij zetten den loods aan wal en vervolgden nu gezamenlijk den togt naar het noorden. Weder passeerden wij Doggersbank en ook ditmaal werden de netten

uitgeworpen, waarmede wij een groot aantal visschen vingen, zooals tarbot, schol, griet, tong, en zelfs kabeljauw en schelvisch. Dit was eene groote uitspanning en versnapering voor de equipage. De overste Bijl de Vroe was een bijzonder liefhebber van die vischpartijen, en zelden zag ik dan ook iemand meer eer doen aan den vischschotel. Dat geregt was hem nooit onwelkom. Bij de vuurbaak van Skagen namen wij een loods aan voor de Sond en het Kattengat, dat wij met N. W. wind en fraai weder doorliepen. In deze streken kwamen ons de lange

zomerdagen goed te stade en konden wij met gemak de

Het linieschip “Asow” ten anker bij Elsenör. Aquarel door C. W. Eckersberg.

vele gevaren vermijden. Daar ons fregat een goede zeiler was, liepen wij een honderdtal koopvaarders voorbij, maar onze snelheid was ook oorzaak, dat wij onzen togtgenoot Jason verloren.

In dit jaargetijde is de zee hier zoo stil en effen en het weder zoo zacht en liefelijk, dat men zich in het zuiden van Europa zou wanen. Tusschen kaap Kullen op de Zweedsche, en Nackenhoven op de Deensche kust moest er geankerd worden wegens tegenwind en uit de Sond komenden stroom, zoodat wij eerst den 12den Elseneur bereikten, te gelijk met een paar honderd koopvaarders, die vooral hun tol van één pct aldaar

voldoen moesten. Men zegt dat er jaarlijks 16000 schepen de Sond passeren, wat geene onaanzienlijke opbrengst uitmaakt. Te Elseneur bleven wij een dag, en allen die geen dienst hadden, maakten dus van de gelegenheid gebruik om naar wal te gaan. De tijd ontbrak ons om het fort Kroonberg te bezoeken, waarvan het geschut de geheele passage bestrijkt tot Helsingborg, dat hier tegenover op de zweedsche kust ligt. Wij haastten ons maar om iets van het land te zien. In twee groote char-à-bancs namen dertien van ons plaats

en reden een eind het schiereiland op, waarvan dit gedeelte vrij dor en onvruchtbaar is.

De deensche kapitein Hansen ging als loods met ons mede en bragt ons in de Finsche golf. Des nachts ten twaalf ure waren wij onder zeil gegaan en reeds des morgens ten zes ure passeerden wij de droogte van Dragör vóór Kopenhagen, waarover een linieschip niet heen kan zonder te ligten. Denemarkens hoofdstad met hare 13 torens doet zich hier allerbekoorlijkst aan het oog voor, maar wij zagen haar slechts op een afstand. Den volgenden morgen liepen wij met liefelijk schoon weder en kalme zee de Oostzee binnen, met alle vlaggen ten top, ter eere van het geboortefeest van onzen

kommandant Prins Hendrik der Nederlanden. De Jason, die ons voor Elseneur weder had ingehaald, deed een saluut van 21 schoten, die door de Rhijn

beantwoord werden. De Prins was dien dag bijzonder minzaam en opgeruimd en sprak van den verjaardag, dien hij negen jaar geleden aan boord van de Nehalennia vierde, onder een geweldigen storm in het kanaal, op de hoogte van Wight. Die storm maakte aan alle etiquette een einde door de officieren tegen en over elkander te werpen, juist op het oogenblik dat het État Major in de kajuit bijeen was om Zijne Hoogheid te komplimenteren. De goede kolonel Geesteranus zondigde

al even hard tegen de etiquette als wij, en kon zich ook moeijelijk ernstig houden. De dertienjarige Prins evenwel merkte dit niet eens op, daar hij door de zeeziekte zoodanig was aangegrepen, dat hij aan den heer Arriens maar moest overlaten om den gelukwensch van den kommandant te beantwoorden.

Thans was het geheel anders; de Prins was een geoefend zeeman, voor wien de zeeziekte tot de herinneringen behoorde, maar bovendien was de Oostzee als een spiegel zoo effen. Er was bijna geen beweging te bemerken, en toch schoot de Rhijn met eene vaart tusschen de 7 en 11½ mijl, dat is tusschen de 2 en 3 uur gaans in het uur over de golven voort. Het was een ware pleiziertogt; zelfs de nacht stoorde het genot niet, daar de zon slechts 9° onder de kim dook, zoodat men zelfs te middernacht nog zeer goed kon lezen. Onder deze gunstige omstandigheden werd de 110 mijlen

lange zee tot aan de Finsche golf bij het eiland Dago in twee dagen afgelegd. Hier werd het water brak, ten gevolge van de vele rivieren, die zich in de Oostzee storten. In de Finsche golf zelve is het bijna zoet, en voor Kroonstad aan de monding der Newa bij oostenwind zelfs drinkbaar. Bij Dago ontmoetten wij een russisch eskader, waaronder een driedekker en verscheidene linieschepen, gekommandeerd door een vice-admiraal, dien wij met 15 schoten salueerden. Den volgenden dag verscheen het fregat Aurora, aan boord waarvan zich de 15-jarige grootvorst Constantin

als adelborst bevond. Wij salueerden den schout-bij-nacht Lutke, des prinsen gouverneur, met 15 schoten. Het fregat liep ons op zijde en de grootvorst praaide: “Bonjour mon cousin, comment vous portez vous?” ’t welk door den Prins met eene dankbetuiging en wederkeerige informatie werd beantwoord. Toen de grootvorst later aan boord van de

Rhijn kwam, was ieder met den vluggen jongeling ingenomen. Den 18den kwamen wij voor de reede van Kroonstad, en vonden daar eene magtige vloot ten anker. De vice-admiraal, gouverneur der vesting, Bellinghoff, bekend door zijn reis rondom de wereld, kwam aan boord en kort daarop naderden verscheidene keizerlijke stoomjagten, op een waarvan zich bevonden prins Menzikoff, groot admiraal, de vice admiraal graaf van Heiden, een landgenoot en telg van het

bekende drentsche geslacht, de gouverneur van Reval enz., die den Prins kwamen verwelkomen en hem naar wal geleidden. Zijne Hoogheid was in

groot uniform, alleen met het grootkruis der Andreas-orde versierd. Beide fregatten paradeerden met het volk in het want; salueerden, en toen de

boot de koninklijke nederlandsche vlag aan top voerde, salueerde de geheele russische vloot.

Het meest interesseerde ons de vloot. De Russen verdeelen haar op dezelfde wijze als de Franschen onder Napoleon I, in équipages de haut bord. In de Oostzee hebben zij 23 van die equipages en 2 van de garde du corps. Met eene equipage wordt bemand een linieschip, een fregat en een

brik. De keizer benoemde Prins Hendrik tot kommandant van de 12de equipage en Zijne Hoogheid heeft nu het bevel over het linieschip Azof van 84 stukken, dat onder graaf van Heiden den slag van Navarino in 1828 had bijgewoond, ter gedachtenis waarvan zijne vlag met St. Joris is gedecoreerd. Hun grootste driedekker, een prachtig schip, telde

130 kanonnen. Daar de Keizer zijn zwager, den Koning van Pruissen, die met een gevolg van 52 personen met twee stoombooten uit Stettin verwacht werd, zelf op de reede wenschte te ontvangen, moesten wij ijlings naar boord terugkeeren. Den Isten Julij kwam de keizerlijke stoet met vijf stoombooten van Petershoff ter reede. Aan boord van de fraaije in Amerika gebouwde Kamschatka, bevond zich de Keizer, de Keizerin en een twaalftal prinsen en hooggeplaatste personen. Op de reede gekomen, werd de keizerlijke standaard geheschen,

waaraan terstond door saluutschoten van de geheele vloot verschuldigde eer werd gebragt.

De Kamschatka liep de vloot langs, en stoomde den Koning van Pruissen te gemoet. Het eerste schot van het keizerlijk vaartuig was het sein voor het algemeen saluut voor den Koning. In minder dan een uur tijds werden er 2600 schoten gelost, wat matig berekend eene som van ƒ 5000 vertegenwoordigt.

Den 5den Julij vereerde Zijne Majesteit den Prins met een bezoek. Eerst werd Prins Hendrik geïnstalleerd als kommandant van de Azof. Toen van diens top de koninklijke nederlandsche vlag werd geheschen, salueerde de geheele vloot, die met het uit zee komende eskader bestond uit 2 driedekkers, 15 linieschepen, 12 fregatten, 4 korvetten, 8 brikken en een aantal stoomschepen. De opperbevelhebber was, gelijk ik reeds gezegd heb, de vice-admiraal Bellinghouse, onder wiens bevelen nog 2 vice-admiraals en 5 schout-bij-nachts stonden. Nadat de hollandsche vlag van de Azof was neêrgehaald, kwam de Keizer bij ons aan boord. De Prins, die zich inmiddels in de nederlandsche montering had gekleed,

sprong het eerst uit de sloep om den doorluchtigen bezoeker op zijn eigen schip te ontvangen, die hartelijk en bij herhaling

zijn neef omhelsde. De Keizer maakte op ons allen een diepen indruk. Hij verdiende ten volle den naam van een schoon man. Zijn gelaat was open en zeer regelmatig, en door zijn lengte stak hij bijna boven allen uit. Toen zijne Majesteit zag, dat wij allen met den hoed in de hand stonden, zeide hij op minzamen toon: “Messieurs, couvrez vous s’il vous plait, une fois pour toutes.”

” Prins Frederik, de Aartshertog van Oostenrijk, prins Menzikoff en verscheidene andere prinsen vergezelden den Keizer. Zoodra hij weder van de reede was, keerden wij naar Sint Petersburg terug, ten einde ons plan te volvoeren en per spoortrein een uitstapje te maken naar Sarskoe Selo, dat op 25 wersten van de hoofdstad ligt, en waar de Keizer een paar prachtige paleizen heeft.

FEESTEN TE PETERHOFF. Eindelijk brak de groote feestdag, 13 Julij, aan. Het was de geboortedag der Keizerin en tevens de herinneringsdag van des keizers vijf-en-twintigjarig huwelijk.

Ten 9 ure kwam een keizerlijk stoomjacht de nederlandsche officieren afhalen; van beide fregatten maakten een dertigtal officieren en kadets van de gelegenheid gebruik om deze geheel eenige feesten bij te wonen. Wij stoomden regt op Peterhoff aan. Reeds bij het landen kregen wij een voorproefje van de drukte, die daar heerschen zou. Een aantal stoombooten, opgepropt met menschen en eene ontelbare menigte sloepen en bootjes, vulden de kleine haven. Dames, kinderen, militairen, allen waren door elkander in de booten geladen. Onze goede vriend von Freygang stond ons op de kade te

wachten en deelde ons mede, dat alle officieren, die epauletten droegen, ten hove waren genoodigd. Doctors, schrijvers en adelborsten waren dus van de uitnoodiging uitgesloten. Het buitenverblijf Mon Plaisir, het huisje van Czaar Peter in het Park, was voor ons in gereedheid gebragt. De menigte die door het park stroomde was onbeschrijfelijk groot. De meesten kwamen van de parade terug, die, tot ons leedwezen, ook weder was afgeloopen. Maar de handkus

bij de Keizerin moest nog plaats hebben. Van onze officieren ontvingen bij deze gelegenheid de kommandant van de Jason, kolonel van der Plaat, en onze lste officier, de overste Bijl de Vroe, de Stanislas-orde 2de klasse; de adjudant van Zijne Hoogheid, de heer van Rappard, de Wladimir 4de klasse.

Van het gevolg van Prins Frederik werd aan den adjudant van Zijne Hoogheid, den kapitein ter zee van den Bosch, die reeds russische ordes had, de Sint Anna met juweelen, en aan den kamerheer van der Goes de Wladimir 4de klasse geschonken. Wij wandelden door het prachtig aangelegde Park naar het lustslot Mon Plaisir, dat door Czaar Peter geheel in Hollandschen smaak ingerigt en gemeubeld is. Overal vonden wij

Hollandsche schilderstukken, porceleinen huisraad, tigchelsteen enz. In de slaapkamer van den Czaar zagen wij diens bed met kussens en lakens en zelfs de slaapmuts van Ruslands grooten hervormer, maar het viel terstond in het oog, dat de tand des tijds duchtig aan die historische herinneringen had geknaagd.

Aan de kadets werd hier een rijk dejeuné voorgediend. De officieren begaven zich naar het keizerlijk paleis, waar zij ten kwart vóór drie uren aankwamen. De zalen wemelden reeds van prachtige uniformen en rijke toiletten; goud en diamanten en decoratiën schitterden ons van alle zijden tegen. Ook verscheidene dames waren daarmede versierd, onder anderen met de Sint Catharina orde; sommigen hadden het grootkruis met diamanten, dat haar zeer goed stond.

Weldra ving de keizerlijke tafel aan. Wij kregen onze plaats aan de zevende maarschalkstafel. In onze zaal waren ongeveer een paar honderd personen bijeen, voor het meerendeel hoofdofficieren. Onder de burgers was ook het hoofd van het koopmansgild, van wien men ons verhaalde dat zijn vermogen op vijftien millioen werd geschat. In het geheel waren er meer dan duizend personen genoodigd, en daaronder uit de meest verwijderde deelen des lands. Zoo was mijn overbuurman kolonel in den Kaukasus. Alle spijzen waren uitmuntend. Onder de meest bekende geregten was de sterling, de zalm uit de Wolga; voorts ingelegde vruchten en champagne frappé. Twintig lakeijen bedienden elke tafel.

De eenige toast, die er werd ingesteld, was aan de Keizerin gewijd. Hij werd staande gedronken.

Na het diné begaven wij ons naar Mon Plaisir, om een sigaar te rooken, tot dat de tijd daar was, waarop het bal zou beginnen. Ook de keizerlijke familie maakte van de pauze gebruik om in open calèches een rijtoer door het park te doen. Ten acht ure in het paleis teruggekeerd, waren de salons reeds gevuld met heeren en dames. Het hof echter verscheen eerst ten 9 ure. Maar toen werd het paleis bijna ingenomen

door het russische volk, dat in digte drommen naar binnen

drong. In een oogenblik was het tot stikkens toe benaauwd in de zalen, niettegenstaande de ramen openstonden. De menigte rukte in een zamengepakten hoop voorwaarts en wij hadden het alleen aan onze uniformen te danken, dat men ons niet op het lijf viel, want een uniform aan te raken is strafbaar in Rusland. Tot welken stand deze personen ook behoorden, allen waren eenvoudig, maar netjes gekleed en zagen er zeer zindelijk uit. De meeste droegen blaauwe

jassen en alle mannen hadden lange baarden. Plotseling ontstond er eene groote beweging in den drom; hij stoof naar alle zijden uit elkander om ruimte te maken voor de Polonaise, den eenigen dans, die in Rusland

gedanst wordt en uitsluitend bestaat in het rondwandelen der paren. Eerbiedig schaarde zich het volk ter zijde, en dit schouwspel van een vorst, die in zijn eigen paleis zich te midden van zijn volk beweegt, waarover hij eene onbeperkte heerschappij voert, maakte op ons een diepen indruk. Hoe stil en ordentelijk allen zich ook gedroegen, men kon toch zien, dat zij er

prijs op stelden hun Keizer te zien, want ieder beijverde zich om in de zaal te komen waar deze zich bevond. De stoet werd geopend door den Keizer met prinses Frederik. Zijne Majesteit kende ik vroeger slechts uit zijn portret, maar de werkelijkheid overtrof verre de nabootsing; vooral in zijn uniform kwam zijn mannelijke schoonheid nog meer uit. Zeer minzaam maakte hij als het ware excuses, wanneer een of ander genoodzaakt was voor hem te wijken. De prinses

was in ’t rood satijn en droeg een diadeem uit drie rijen diamanten bestaande. Op hen volgde de Keizerin in het wit satijn, eveneens met diamanten als omhangen. Zij werd geleid door den Koning van Pruissen. De Keizerin geleek op hare zuster, maar zij zag er kwijnend en zwak uit; daarentegen was haar broeder, Koning Frederik Willem IV, de gezondheid zelve. Deze had tevens een zeer goedig voorkomen. Grootvorst Alexander was een flink jong mensch van vier en twintig jaar, blond en een weinig bleek. Hij geleidde zijne zuster Maria, Prinses van Leuchtenberg, die, even als hare

zuster, de blonde Olga en de jeugdige Alexandra, met hare lieve kleine kopjes er zeer bevallig uitzagen. Prins Hendrik geleidde, zoo ik mij niet vergis, de oudste dochter van des Keizers broeder Michael. Ook zij verdiende eene plaats onder de beautés. Het voorkomen van vorst Michael was eenigszins woest en op verre na zoo aangenaam niet als dat van Keizer

Nikolaas. Tot ons leedwezen kon de schoone Prinses van Hessen, gemalin van grootvorst Alexander, niet tegenwoordig zijn; ook miste men den Prins van Leuchtenberg. Men

zeide dat hij ziek was, maar anderen wilden weten, dat er tusschen den Keizer en hem eene woordenwisseling had plaats gehad op de parade, en wel naar aanleiding van het open dragen zijner uniform, ten gevolge waarvan hij thans in zijn paleis was gebleven. De Keizer was onvermoeid; hij wandelde al de zalen wel tienmaal door met verscheidene prinsessen en andere dames. Ook aan de freules van Stirum en van Zuylen viel die eer te beurt. Beide dames hadden

dien dag eene prachtige shawl van de Keizerin ten geschenke gekregen.

Het bal op des Keizers landgoed beviel ons bijzonder. Wel hadden Baert en ik, die met bestoven laarzen onze entré maakten, ons aanvankelijk niet zeer te huis gevoeld te midden van die schitterende toiletten, maar wij hadden er ons al spoedig overheen gezet, beseffende, dat hier geen scrupules te pas

kwamen. Met klokslag van tien ure werd het sein gegeven tot het ontsteken der lampions; de vuurpijl, die toen oprees, was tevens het teeken, dat alle ongenoode gasten

het paleis verlaten moesten. Twee duizend matrozen, in de verschillende staketsels voor het paleis verborgen, staken bij den tweeden vuurpijl 600,000 lampions aan. Het effect van deze plotselinge illuminatie was onbeschrijfelijk; zoowel het groote dubbele Andreas kruis tegenover het balkon, als de zestig voet hooge straal van de Hercules fontein, die te midden van dezen vuurgloed verrees, maakten een zeldzaam effect. Die indruk was verrassend, maar hij werd nog overtroffen door hetgeen wij op onzen togt door het park zagen. Dit was inderdaad eenig in zijne soort. De Keizer had voor

deze gelegenheid twee en dertig rijtuigen laten maken van een bijzonder model, Lignes genaamd. Deze lignes, die door groote paarden getrokken werden, hadden zulke kleine wielen, dat de zittingen niet veel hooger waren dan gewone stoelen. Deze zittingen waren gevormd door kanapé’s elk voor vier personen, met de ruggen tegen elkander geplaatst.

In deze rijtuigen gezeten, die zich langzaam voort bewogen en op de schoonste punten halt maakten, kon men de voorbijgangers aanspreken. Dat ieder kennissen aantrof, sprak wel van zelf, wanneer men in aanmerking neemt, dat er 180,000 à 200,000 menschen dien dag in het park vereenigd waren. Wij troffen het zeer goed; ik althans haastte mij de uitnoodiging aan te nemen van onzen gezant, den heer Gevers, om mij op de zesde ligne te zetten die voor diplomatie bestemd was. Daar de vijf heeren allen tot de hooge aristocratie behoorden, maakte ik menige interessante kennis, zoowel met heeren als met dames, en die rid was voor mij even aangenaam als belangrijk. De eerste van de dertig à veertig lignes was die van den

Keizer. Al de anderen volgden langzaam het keizerlijk rijtuig, bedaard rijdende of stilstaande, waar dit zijn gang vertraagde of halt hield. Aan weêrszijden van den weg stond eene digte menigte van allerlei stand geschaard, herwaarts gekomen in rijtuigen wier aantal ik op vijfduizend schatte, alsmede in booten en vaartuigen. Het fraaiste punt was dat waar de pruisische adelaar was aangebragt. Vandaar had men een betooverend gezigt op het paleis, dat met zijne cascades

en waterwerken en fonteinen deed denken dat men een sprookje uit den duizend en één nacht beleefde. Die indruk werd nog verhoogd door het besef, dat de optogt anderhalf uur duurde en voor een groot deel bestond uit de aanzienlijksten van alle natiën. Het soupé, dat aan den optogt voorafging, had mij de gelegenheid gegeven om aan de maarschalkstafel kennis te maken met de dochter van een russischen generaal, die uitstekend fransch sprak. De adjudanten hadden ons gewaarschuwd dat wij, bij het openen der deuren, zorgen moesten zoo spoedig mogelijk binnen te komen, daar op verre na niet voor alle gasten plaats was. Het gedrang was dan ook

ontzaggelijk en het werd zoo benaauwd, dat ik gaarne het uitzigt op het soupé gegeven had voor een togtje uit een open raam.

Er was evenwel niet aan terugkeeren te denken. Goed of kwaadschiks, ik moest verder, ik werd de zaal ingedrongen, en bij die gelegenheid was het, dat een generaalsdochtertje met haar gelaat op mijn epaulet kwam, zóó zelfs dat zij zich eenigszins bezeerde. Van zelf gaf dit aanleiding tot conversatie en aan die omstandigheid had ik het aangenaam gezelschap aan het soupé te danken. Tegen middernacht waren wij op Mon Plaisir teruggekeerd

en den anderen morgen ten 5 ure waren wij weder aan boord van de Rhijn.

VERTREK VAN DEN KONING VAN PRUISSEN. MANOEUVRES DER VLOOT IN DE GOLF VAN FINLAND.

Den 15den vertrok de koning van Pruissen. Hij passeerde des nachts ten 12 ure per stoomjacht. Alle schepen staken. achtervolgens blikvuren af. Op een signaal van de keizersboot, het afsteken van een vuurpijl, werden de hamers der duizenden kanonnen van de geheele vloot gespannen en op eene tweede vuurpijl knalden alle kanonnen gelijktijdig af.

De knal was oorverdoovend en hield zeker wel eene minuut aan.

Den 21sten gingen wij met de geheele vloot onder zeil naar de golf van Finland. Hier werden allerlei manoeuvres uitgevoerd; daar de Russen alleen katoenen zeilen hadden en bij het verwisselen van marszeilen deze eenvoudig van de ra’s afsneden, konden wij, met onze zware linnen zeilen, de verwisseling onmogelijk, gelijk zij, in 8 á 10 minuten doen plaats hebben. Minstens hadden wij II minuten noodig. De Prins was intusschen op zijn linieschip de Azof overgegaan, op welk schip, gedurende des Prinsen verblijf, dagelijks een diné van veertig couverts gereed werd gehouden.

Bij het onder zeil gaan verloor de Jason een zijner beste matrozen. Op het anker staande om de kat te hoeken slipte de ketting, en de arme drommel ging met het anker in de diepte. Dadelijk sprongen twee rappe maats over boord, doken op den bodem, 29 voet diep, en vonden daar hun kameraad verpletterd tusschen het anker en den ketting liggen en zoo werd hij met den ketting boven water gedraaid. Zulke voorvallen hebben helaas! maar al te dikwijls op schepen plaats. Gelukkig hij, die het niet aan eigene achteloosheid heeft te wijten.

De vloot bestond uit twee eskaders. Het eskader onder de blaauwe vlag werd gekommandeerd door den vice admiraal Lazoreff. Het admiraalschip was de driedekker Peter I met 116 stukken. Onder zijne bevelen stonden de schout-bijnachts Tschernikoff, Epontschin en Kasalkoff. Het eskader telde 8 linieschepen en 5 fregatten. Het tweede of witte eskader, onder den vice

admiraal Dornasoff, op den Alexander I voerende 110 stukken, had ook drie schout-bij-nachts, 8

linieschepen, 4 fregatten en de beide Nederlandsche fregatten onder zich. De geheele vloot stond onder Bellingshausen, die van het fregat Diana zijne bevelen uitzond. Voor een hollandsch officier, die in den tegenwoordigen tijd zelden een voet op een linieschip zet, veel minder met vloten manoeuvreert, was het eene geheel vreemde zaak om met zulk eene geduchte vloot in zee te zijn en de taktiek der Russen te kunnen waarnemen. Op 14 mijlen afstand van

Kroonstad in de zuiver besloten kom, die begrensd wordt door de eilanden Hoogland, Lavensari, Sommeroe en Storentype, bestond de schoonste gelegenheid voor manoeuvres. De eerste twee dagen hadden wij prachtig weder. In twee kolonnes met de fregatten buitenwaarts zeilende, werd door den contramarsch voor en bij den wind over en ook allen te gelijk gewend, wat zeer netjes in zijn werk ging. De Keizer

zou den 22sten de vloot komen inspecteren, wat echter tot den 25sten werd uitgesteld.

Prins Hendrik verliet de Azof en keerde met het stoomjagt naar Peterhoff terug, terwijl de hollandsche fregatten bij de vloot bleven. Ter goeder ure had de Prins de vloot verlaten, want plotseling sloeg het weder om; zware regens en veel wind vervingen het fraaije weder, zoodat wij met drie reven in de marszeilen moesten, en er met dat weder des nachts scherp moest worden uitgezien. Maar juist den 25sten, toen wij de stoomjachten, waarop de Keizer en de Prins zich.

bevonden, in het gezigt kregen, werd het fraai weder, zoodat het spiegelgevecht onder gunstige omstandigheden kon geleverd worden. Nadat de Keizer eenige manoeuvres had laten verrigten, werd ten 4 ure het sein gegeven, dat het blaauwe eskader het witte zou attaqueren. Dit lag in slagorde; de blaauwen kwamen boven ’s winds ongeregeld afzetten en wierpen zich op de achterhoede. Daar er weinig wind was, kon admiraal

Lazowoff met de Peter I in zijne divisie niet spoedig genoeg opkomen. De voorhoede der witten maakte hiervan gebruik om te wenden en won daardoor den slag, daar de Peter I in het geheel geen deel aan het gevecht konde nemen.

Met onze fregatten op eenigen afstand geposteerd, hadden wij het voordeel dit trotsche schouwspel gade te slaan en in alle bijzonderheden te kunnen volgen, wat men op schilderijen van zeegevechten ziet; dat slechts de admiraalsvlag boven de wolken kruiddamp uitsteekt, zagen wij nu verwezenlijkt. Ten 5 ure ging het sein op, om het gevecht te eindigen en verliet de Keizer met den Prins den vloot. Wij stevenden terstond naar Kroonstad, waar in den loop van den nacht het grootste gedeelte van het

eskader binnenkwam. Terstond begon men de schepen binnen het dok te halen om hen

af te tuigen. De russische matroos doet slechts eenige maanden dienst op zee; nu kwam hij in garnizoen in Kroonstad, waar hij als soldaat dient. Toch maakt de Keizer veel werk van de vloot; hij komt dikwijls op de reede en hij is dan ook zeer bemind bij de marine. Onze vriend von Freygang verhaalde ons, dat het joelen, hetwelk wij hoorden, een heilwensch was voor den Keizer.

Zoodra het schip, hetwelk hij passeert, binnen het bereik zijner stem is, vraagt de keizer: Kinderen, hoe gaat het?

Daarop antwoordt men Bogé Tjarja Grani (God beware den Czaar!). Bij het leger heeft hetzelfde plaats. Dan wordt het russische volkslied aangeheven, hetwelk eveneens met die

woorden aanvangt. Dat lied is zeker een der meest melodieuse volksliederen, die er bestaan. Het werd vervaardigd door een russischen luitenant, Lwoff, die tot erkenning van zijne muzikale talenten terstond tot kolonel werd bevorderd. De woorden zijn van Josekoffsky.

Lijkrede bij de begrafenis in de Nieuwe Kerk te Delft op 25 januari 1879 door Ds. C. E. van Koetsveld, Hofprediker.

“Het is een heilige grond, broeders! waarop wij staan, de heiligste in Nederland. Want hier onder onze voeten spreekt het stof der dooden. Het fluistert ons de geschiedenis toe van Nederland, van Nederland en Oranje. Van den edelen Zwijger af, rusten zijne vorsten hier. Twee slechts in den vreemde, de een als Koning, de ander als balling, de een als getuige van Neêrlands grootheid, de ander van zijn val en zijne opstanding. En gansch die Vaderlandsche Geschiedenis in doodsbeenderen predikt ’t ons:”Zoo gaat de wereld voorbij. God alleen is groot!”

“Juist een halve eeuw lang bleven deze kelders gesloten. Zij openden zich opnieuw voor zestig jaren. En nu weder, helaas! ’t Is voor de zestiende maal in die jaren staan zij alweder open, om een der edelste zonen van Oranje te ontvangen.

Wie hij was, weten wij allen. Zijn vroeger zeemansleven, de getuigen er van staan hier in het rond. Van den lateren stedehouder getuigt het weenend Luxemburg. Kloek en kalm, altoos zorgzaam en werkzaam, voor allen goed en vroom, was hij een voorbeeld, hoe de rijkdom van het leven niet in de lengte, maar in de breedte, en vooral in de diepte ligt.

“Maar in de eerste plaats was hij ‘s Konings trouwe broeder, en tevens zijn eerste en beste onderdaan. Het heugt mij nog, hoe in een moeielijk tijdsgewricht, het jaar 1853, ik hem gelukwenschte met zijn eerste huwelijk, en hij mij antwoordde: ’Nu vooral gevoel ik mijne roeping om getrouw naast den troon te staan.’ En toen hij onlangs zijne tweede gade herwaarts bracht, sprak hij aan de grens tot haar: ‘Gij zult straks een klein land zien, dat gezegend en groot is door de vrijheid.’

“En wat hij als mensch en Christen is geweest, o! al ware het de armste der armen, dien wij hier ten grave brengen, het zou eene meer dan vorstelijke kroon wezen, zóó, na

De begrafenis van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden, 25 januari 1879. Aan het hoofd van de stoet de Stafmuziek van de Koninklijke Marine.

Anonieme gekleurde litho, Emrik & Binger. Een onvermoeid en onberispelijk leven, heen te gaan, zonder een enkelen vijand achter te laten.

“Ach waarom, waarom toch, onverbiddelijke dood! hem nog zoo vroeg, zoo plotseling ons ontrukt? Zouden niet duizenden en duizenden in Nederland en Luxemburg hem een uur van hun leven hebben willen overdoen; en hoe lang was hij dan nog bij ons en onze kinderen gebleven! Maar de dood legt ons de kille hand op den mond, en wijst ons naar zijnen meester, dien God, dien de ontslapene aanbad in den storm, onder wiens machtige hand hij het hoofd boog

bij het verlies zijner Amalia, in wiens genade zijn ootmoed sterk was.

“Ook wij buigen het hoofd en zwijgen.

“Vaarwel dan, Hendrik de Goede, trouwe zoon van Oranje, sieraad en vreugde van uw Huis, zegenende engel voor de armen en voor gansch Nederland! Toen in ’t midden van den nacht de dood zoo stil en onverwacht over uwe sponde nederdaalde, was het alsof hij ’t ontroerde Vaderland

fluisterde: Zalig de dooden, die in den Heer sterven; zij rusten van hunnen arbeid, en hunne werken volgen met hen”.

“Treuren wij dan niet als zij, die geene hope hebben. De gedachtenis der dooden is de kracht der levenden, en de tranen van rouw zijn een vruchtbare dauw op hunnen akker. Daardoor sterke de Almachtige in de eerste plaats u, onzen geëerbiedigden Koning, thans met uwe geliefde zuster, die in den vreemde hem betreurt, alléén overgebleven van het drietal broeders. Ook deze steun moest u ontvallen, maar de liefde bleef u bij, buiten en binnen uw paleis, en de liefde

Gods, wij bidden dat die u sterke, u heilige, tot gij eerst in hoogen ouderdom tot uwe vaderen wordt verzameld.

“Grijze vorst, die reeds zoo veel hebt overleefd! vrede zij uw levensavond, te midden uwer dooden, en waarvan eerst het vierde geslacht u ten grave brenge!

“Jeugdige Prins! Gij beweent hier uw voorbeeld, een edele naast den troon. Wees en blijf dat nog lang.

Vorsten en gezanten van verre! Brengt daar heden de getuigenis over, dat het kleine Nederland nog groot is, waar het zulke edele zonen heeft, en de liefde van een trouw volk de eenige, maar ook onoverwinnelijke lijfwacht is rondom den troon van Oranje-Nassau.

“En terwijl wij, bij het scheiden van dit graf, gesticht door zulk eene nagedachtenis, ons als zondige stervelingen ootmoedig nederbuigen voor u, den Heer van leven en dood! Bidt aller harte, dat gij zelf de arme, arme weduwe troost, die wij niet troosten kunnen. Zoo diep in rouw, na zoo korten en zaligen droom! Leer Haar en leer ons allen, door Christus te leven in uwe genade, en te sterven op uwe trouw. Amen.”

Na ’t uitspreken dezer woorden en inachtneming van nog enkele vormen, verkondigt de heraut van wapenen “dat de plechtige teraardebestelling van het stoffelijk overblijfsel van Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden volbracht is.” Bij de bloemen en kransen, waaronder ’t lijk begraven ligt, is er een door de Prinses-weduwe met eigen hand gevlochten.

Menige traan, haar edel oog ontweld, heeft zich daar als een reine parel aan vastgehecht. Zwaarbeproefde Vrouw, heel ’t Vaderland deelt in uwe smart, maar ook - o, moge het u ten troost zijn! - in uwe hulde voor den Vorst, wiens kroon haar schoonsten glans ontleende aan burgerdeugd.

Uit het dagboek van P. E. Tegelberg in leven directeur der Stoomvaart Mij. “Nederland”

13 Januari 1879 overleed Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Hendrik der Nederlanden, na een kortstondige ziekte.

Onvergetelijk zal voor de Stoomvaart Maatschappij “Nederland” haar Voorzitter blijven. Hij was het die haar te voorschijn riep, die de richting aangaf waarin zij zich had te ontwikkelen.

Toen bij de eerste inschrijving het kapitaal niet volteekend werd, was Hij de eerste om het voorbeeld te geven en aan te sporen tot een nieuwe poging, ditmaal met uitnemend gevolg bekroond. Een jaar later, toen een groote ramp de jeugdige onderneming trof en alleen krachtig vooruitstreven vergoeding kon geven aan de aandeelhouders voor de ernstige verliezen, opende Hij Zijn beurs met een vorstelijke mildheid, die wij niet hebben

vergeten al hadden wij het voorrecht die gelden nog bij Zijn leven, uit de overschotten der Maatschappij terug te betalen.

Maar meer nog dan Zijn materieele hulp, hoe groot die ook zijn mocht, was het Zijn moreele steun waaraan de Stoomvaart Maatschappij “Nederland” zoo oneindig veel verplicht is.

Hij doordrong haar van Zijn geest van nauwgezette plichtsbetrachting, van Zijn deugdelijke zeemanseigenschappen, van Zijn belangstelling in het lot der zeevarenden. Steeds gebruikte Hij Zijnen invloed tot verkrijging van uitstekend materiaal, van een corps geoefende scheepsofficieren en van een vaste aan de Maatschappij verbonden bemanning.

Hij kende de schepen en volgde ze op hunnen weg. Hij schonk ze meerendeels de namen van wie Hij vereerde en lief had, of schreef in den naamvlag Zijn levensleuze “Voorwaarts”.

Moge de Maatschappij “Nederland” getrouw blijven aan die leuze van haren stichter en in voorof tegenspoed iets van den geest toonen te bezitten van haren diepbetreurden Eere-Voorzitter “Prins Hendrik der Nederlanden”.

Geldelijke verplichtingen door wijlen Prins Hendrik op zich genomen ten behoeve van de “Zeeland” 1. 24 Juni 1875 neemt Z.K.H. mèt de andere Commissarissen de garantie op zich tegenover de London, Chatham and Dover Railway Company tot betaling der contractuëel bepaalde bijdrage (ten laste van de toen nog op te richten N.V. “Zeeland”) in de kosten van verbetering der pier te

Queenborough, bijaldien de dienst der (op te richten) “Zeeland” binnen 3 jaren mocht opgeheven worden.

Ook neemt de Prins met de andere Commissarissen op zich, de wissels te betalen, welke op de Directie der Koninklijke Nederlandsche Stoombootmaatschappij, als belast met de directie van de “Zeeland”, getrokken zouden worden voor betaling der koopsom van de “Stad Breda”.

2. 22 April 1876 verklaart Z.K.H. zich bereid, de rente te waarborgen van ƒ 200.000, welk bedrag men zal trachten alsnog te plaatsen van de geldleening van 1875.

3. 30 September 1876 zegt de Prins in een vergadering van Commissarissen “op nieuw” een voorschot toe van ƒ 50.000, in afwachting dat de toen voorgenomen (eerste) reorganisatie zal tot standkomen.
4. 29 November 1876 waarborgt Z.K.H. bij notarieele akte “onvoorwaardelijk en rechtstreeks aan de houders van obligatiën de rigtige betaling van rente en aflossing” der leening ad ƒ 3.200.000 van 1876. Aan deze borgstelling ging vooraf een overeenkomst tusschen Z.K.H. en de “Zeeland” van 26 November 1876: het renteloos verstrekte moest worden terugbetaald uit der

winst en, bij gebreke daarvan, in aandeelen à pari.

Genealogische tabellen

VORSTENHUIS ORANJE-NASSAU (vanaf Prins Willem V) Willem II 1792-1849

Willem V 1748-1806 tr. 1767

Wilhelmina v. Pruisen 1751-1820

Louise 1770-1819 tr. 1790

Karl Georg v. Brunswijk-Wolfenbüttel 1766-1807

Willem I 1772-1843 tr. Ie 1791

Wilhelmina v. Pruisen 1774-1837 tr. 2e Henriëtte d’Oultremont, 1841

1792-1864

Frederik 1797-1881 tr. 1816

Anna Paulowna v. Rusland 1795-1865 tr. 1825

Louise v. Pruisen 1808-1870

Paulina 1800-1806

Frederik 1774-1799

Marianne 1810-1883 tr. 1830 (gesch. 1849) Albrecht v. Pruisen 1809-1872

Willem III 1817-1890 tr. Ie 1839

Sophie v. Wurtemberg 1818-1877 tr. 2e 1879

Emma v. Waldeck-Piermont 1858-1934

Wilhelmina 1880-1962 tr. 1901

Hendrik v. Mecklenburg-Schwerin Juliana 1909 tr. 1937

Bernhard v. Lippe-Bisterfeld 1911

Beatrix 1938 tr. 1966

Claus v. Amsberg

Alexander 1818-1848

HENDRIK 1820-1879 tr. ie 1853

Amalia v. Saksen-Weimar 1830-1872 tr. 2e 1878

Marie v. Pruisen Sophie 1824-1897

tr. 1842

Karl Alexander v. Saksen-Weimar 1818-1901

1855-1888

PRUISEN (Hohenzollern) Friedrich Wilhelm (de Grote Keurvorst)

1620-1688 tr. le 1646

LOUISE HENRIËTTE v. ORANJE-NASSAU 1627-1667

Friedrich III 1657-1713 tr. 2e 1684

Sofie Charlotte v. Hannover 1668-1705

Friedrich Wilhelm I 1688-1740 tr. 1706

Sofie Dorothea v. Groot-Brittannië

1687-1757

August Wilhelm 1722-1758 tr. 1742

Luise v. Brunswijk-Wolfenbüttel 1722 1780

Friedrich Wilhelm II 1744-1797 tr. ie 1765

Elizabeth v. Brunswijk-Wolfenbüttel 1746-1840 tr. 2e 1769

Friederike v. Hessen-Darmstadt Wilhelmine 1751-1820

tr. 1767

WILLEM V v. ORANJE-NASSAU 1748-1806

1751-1805

Friedrich Wilhelm III 1770-1840 tr. le 1793

Luise v. Mecklenburg-Strelitz 1776-1810

Wilhelmine 1774-1837 tr. 1791

WILLEM I d. NEDERLANDEN 1772-1843

Friedrich Wilhelm IV Wilhelm I 1795-1861

1797-1888 tr. 1823 tr. 1829

Elizabeth v. Beieren 1801-1873

1811-1890

Charlotte 1798-1860 tr. 1817

Karl 1801-1883 tr. 1827

Auguste v. Saksen-Weimar Nicolaas I v. Rusland Marie v. Saksen-Weimar 1796-1855

1808-1877

Friedrich Karl Luise 1808-1870

tr. 1825

Albrecht 1809-1872 tr. 1e 1830

FREDERIK d. NEDERLANDEN MARIANNE d. NEDERLANDEN 1797-1881

1810-1883

1828-1885 tr. 1854

Marie v. Anhalt 1837-1906

Marie 1855-1888 tr. ie 1878

HENDRIK d. NEDERLANDEN 1820-1879

SAKSEN-WEIMAR-EISENACH Karl Friedrich 1783-1853

tr. 1804

Maria v. Rusland 1786-1859

Karl August 1757-1828 tr. 1775

Luise v. Hessen-Darmstadt 1757-1830

Bernhard 1792-1862 tr. 1816

Ida v. Saksen-Meiningen 1794-1852

Marie 1808-1877

KAEK-E tr. 1827

Karl v. Pruisen 1801-1883

Auguste 1811-1890 tr. 1829

Karl Alexander 1818-1901 tr. 1842

Wilhelm I v. Pruisen SOPHIE d. NEDERLANDEN 1797-1888

1824-1897

Herman 1825-1901 tr. 1851

Auguste v. Wurtemberg 1826-1898

Amalia 1830-1872 tr. 1853

HENDRIK d. NEDERLANDEN 1820-1879

RUSLAND (Romanov) Maria Paulowna 1786-1859

tr. 1804

Karl Friedrich v. Saksen-Weimar 1783-1853

Katharina Paulowna 1788-1819 tr. Ie 1809

Georg v. Oldenburg 1784-1812 tr. 2e 1816

Wilhelm I v. Wurtemberg 1781-1864

Anna Paulowna 1795-1865 tr. 1816

Paul I 1754-1801 tr. Ie 1773

Natalie (Wilhelmine) v. Hessen-Darmstadt 1755-1776 tr. 2e 1776

Maria Feodorowna, geb. Sophie v. Wurtemberg 1759-1828

Nicolaas I 1796-1855 tr. 1817

WILLEM II d. NEDERLANDEN Alexandra (Charlotte) v. Pruisen 1792-1849

1798-1860

Karl Alexander 1818-1901 tr. 1842

SOPHIE d. NEDERLANDEN 1824-1897

Sophie 1818-1877 tr. 1839

WILLEM III d. NEDERLANDEN HENDRIK d. NEDERLANDEN 1817-1890

1820-1879

Verantwoording afbeeldingen Bij de keuze van de afbeeldingen ben ik uitgegaan van de fantastische hoeveelheid materiaal, die door L. J. van der Klooster en J. J. Bouman bijeen is gebracht in hun boek: Oranje in beeld, een familie-album uit de 19e eeuw. Dit boek vormde een rijke bron voor de documentatie van het leven van Prins Hendrik en zijn familie, waarbij ik tegelijkertijd heb geprobeerd zoveel mogelijk nieuwe afbeeldingen

te vinden. De periode van het Stadhouderschap van Luxemburg van Prins Hendrik is relatief weinig geïllustreerd, gedeeltelijk omdat dit onderwerp uitvoerig ter sprake is gekomen in de tentoonstelling: Luxemburg onder Oranje-Nassau 1815–1890, Haags Gemeentemuseum, 15 november 1974 tot en

met 12 januari 1975, gedeeltelijk omdat over deze periode weinig aanwezig is.

De meeste verrassingen bood de marinetijd van de Prins, omdat op vele van zijn reizen kunstenaars zijn mee geweest, op verzoek van Prins Hendrik zelf, zoals bekend is bijvoorbeeld van P. J. Schotel en A. van Beest in 1843.

Van andere reizen zijn er weer tekeningen door Prins Hendrik zelf of door een van zijn officieren, zodat er een vrij compleet beeld ontstaat van de periode 1833-1848. Aangezien van de vroege reizen niet zoveel materiaal bekend is, is het bijzonder jammer, dat het schilderij, dat P. J. Schotel gemaakt moet hebben van de reis van 1834 naar de Oostzee, niet te achterhalen was. Het is getiteld: “Z.M. schip de Zeeuw, aan boord hebbende

Zijne Kon. Hoogheid Prins Hendrik begeleid door Z.M. brik de Snelheid, in de Noordzee, op reis naar Rusland voorgesteld op het oogenblik dat bij stormweder (27 Mei 1834) van de Zeeuw een man was over boord gevallen en de Snelheid afhield, om hem zoo mogelijk te redden. Deze schilderij was op de tentoonstelling te ’s Hage 1839 gezien, en werd het eigendom van de prinses van Oranje” (Koningin

Anna Paulowna), schrijft Dr. G. D. J. Schotel in zijn boek over zijn broer, de zeeschilder P. J. Schotel (p. 15).

Schotel was al eerder in contact gekomen met de Prins van Oranje, de latere Koning Willem II, in 1830: “Nog vierde hij met zijne vrienden en kunstbroeders het feest, dat Dordrecht den 25 April van dat jaar aan Z.K.H. den Prins van Oranje gaf, toen deze de schutterij aldaar kwam inspecteren. Op de tentoonstelling van schilderijen van levende Dordtse meesters, waarop men de kunstlievenden vorst vergastte, was ook een der zijne, en hij behoorde tot de eerewacht

van jongelingen uit den deftigen stand, die, op eigen kosten, in net zeemansgewaad den prins met een fraai versierde sloep van Zwijndrecht afhaalden en derwaarts terug bragten…

…doch de koning had reeds over hem beschikt, en hem het onderwijs in de teekenkunst aan het Marine-Instituut te Medemblik opgedragen (p. 9).” Op het marine-instituut gaf hij tekenlessen, omdat elke officier op zijn reizen landverkenningen moest kunnen maken. Deze hadden een hydrografische functie; ze werden verzameld en gepubliceerd om gebruikt te worden bij navigatie op latere reizen.

Het is niet verwonderlijk, dat een zeeschilder, zo nauw met de marine verbonden, ook later de opdracht kreeg om een verslag te maken van een van de reizen van Prins Hendrik. De Prins was zo tevreden over het resultaat hiervan, dat Schotel aan het hof in Den Haag werd uitgenodigd om aan de koninklijke familie zijn studies te laten zien (zie afbeelding kleur vii). Later werd hij door de Prins in zijn atelier te Medemblik bezocht.

Behalve de schilderijen zijn ook de fraaie en gedetailleerde aquarellen in het schetsboek, dat door de kunstenaar aan

Prins Hendrik werd opgedragen, een prachtig reisverslag (afbeeldingen 57-63). Nog een passage wil ik uit het boek aanhalen, omdat deze een duidelijk licht werpt op een groep van Nederlandse zeeschilders in de 19e eeuw, waarbij niet uit het oog verloren

moet worden, dat deze tekst uit 1866 dateert, toen langzamerhand de eerste uitingen van wat later het “Haags Impressionisme” genoemd zou worden bekendheid kregen. In 1827 reisde Schotel naar Parijs met zijn vader om “aldaar de tentoonstelling van schilderijen te zien en van nabij de toen zoo hoog geroemde romantische en sentimentele rigting in de kunst, die het rationalisme der school van David in Frankrijk vervangen had, bekend te worden. Zes weken mogt hij in deze wereldstad met de beschouwing, zoo van andere

merkwaardigheden, als inzonderheid van de rijke kunstgalerijen, en het bezoeken der ateliers van Gerard, Gudin, Scheffer en meerdere groote meesters doorbrengen… en vergenoegen ons thans met de opmerking, dat het voor den jeugdigen kunstenaar allerheilzaamst was, want hij werd overtuigd, dat de romantische school de grondslagen legde tot een volkomen bederf van den goeden smaak, en der ware kunst veel nadeel berokkende; en toen het romantische ook in het zeeschilderen veld begon te winnen, L. Meijer in Frankrijk tot een hollandschen Gudin gevormd werd en meest alle jongere zeeschilders diens rigting volgden, stond hij, die in den geest van zijn vader voortging, alleen tegen die

allen.” (p. 7) Zo werd Schotel in zijn eigen tijd dus niet als romanticus, maar als realist gezien, in tegenstelling tot Gudin en Meijer. Albertus van Beest

werd ook een realist genoemd. Hoewel men in hem de geniale tekenaar zag, is hij artistiek gezien van kleiner kaliber. Wel heeft hij een vlotte pen of potlood bij het noteren van allerlei details, situaties, personen, het karakteristieke van buitenlandse vaartuigen.

Schotel kwam uit Dordrecht, Van Beest was een Rotterdammer, die aan de kaden van de stad opgroeide (A. J. Barnouw: Albertus van Beest, Rotterdamsch Jaarboekje 1919, p. 91). Deze als drankzuchtig bekend staande kunstenaar kwam op voorspraak van “den heer Ver Huell bij den Minister van Marine Const. Rijk” aan boord: “Ik heb de teekening

van uwen protégé aan Prins Hendrik ter bezichtiging gezonden, en zal zien of Z.K.H. lust heeft de veelbelovenden jongeling aan boord te nemen. Anders zal ik wel een plaatsje voor hem vinden op een ander schip. Gisteren was Gudin bij mij, dien ik ze heb laten zien en die er grooten lof aan gaf. C’est un juge compétent. ’s Hage, 26 Junij 1843.”

Gudin was toen in Nederland, vermoedelijk om zijn opdracht van Koning Willem II, het eskader te Vlissingen te schilderen, uit te voeren (zie kleurafbeelding IV). Op deze eerste reis, die Van Beest meemaakte, kreeg hij de rang van adelborst der Iste klasse. Volgens Barnouw

(die de kunst van Van Beest als veelzijdiger omschrijft dan die van Schotel, en deze laatste angstvallig vindt, maar als colorist wel beter), moet Albertus van Beest drie achtereenvolgende reizen van de Prins zijn meegeweest: in 1844 naar de Middellandse Zee, in 1845 naar het Noorden. De auctiecatalogus van de verzameling G. H. Moll van 20 april 1891 vermeldt onder veel ander werk zes schetsen van gezichten in Noorwegen en een schilderij op doek (44 × 59 cm) van

een gezicht op de IJslandse kust. Volgens Auguste Demmin (Le Peintre de Marine réaliste Albertus van Beest, Paris 1863) zou Van Beest Prins Hendrik op een driejarige reis naar het Oosten hebben vergezeld.

De enige reis van een dergelijke duur was die naar Oost-Indië. Ik heb niet kunnen nagaan of er enig werk van Van Beest is, dat deze bewering zou kunnen bevestigen. Vermoedelijk is hij wel meegeweest op de “Rijn” in 1839, wanneer het opschrift in het schetsboek van het Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum” juist is: “Dit boek gekregen van Van Beest, na de reis die hij met ons medemaakte op de Rijn naar de Middellandsche Zee in 1839”, en

verderop: “gegeven aan Smissaert, 2e luit. aan boord van de ….”. Het schetsboek is gesigneerd met A. van Beest 1837. Nog een kunstenaar moet in 1844 met Prins Hendrik zijn meegevaren: W. A. van Deventer, die een schilderij van Zr. Ms. fregat “Rijn” en brik “Snelheid” onder commando

van Prins Hendrik ter rede van Gibraltar maakte (afb. 64), en een groot aantal tekeningen (Rijksprentenkabinet) van deze reis. Hieronder zijn:

meerdere gezichten op Gibraltar, waarvan er een gedateerd is met 3 juli, de Vesuvius, Pantelaria (eilandje voor de Italiaanse kust), Malta, gedateerd 12 augustus, de baai van Tunis, 4 augustus, en verdere landverkenningen. (Deze gegevens zijn afkomstig van Drs. Robert

Vorstman van het Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”.)

Louis Meyer maakte een reisverslag van de veel bewogen tocht naar de Middellandse Zee in 1846-1847, waarvan het uit negen doekjes bestaande schilderij in Paleis Noordeinde een goed document is (afbeelding 65-67). Ook de schilder J. H. Koekoek (zie afb. kleur v) moet de Prins op een van zijn reizen hebben vergezeld.

Tenslotte niet een kunstenaar, maar een goede amateur: P. A. J. Blois van Treslong Prins, die Prins Hendrik vergezelde op zijn belangrijke opleidingsreis naar Oost-Indië. Deze luitenant-ter-zee 2e klasse maakte o.a. de drie aquarellen: 1. Z.M. fregat ” Bellona” te Calcutta, October 1837 (zie Historia, 13e jrg. 1948, p. 176: Fred. Oudschans Dentz: Het bezoek van den Prins van Oranje aan de Kaapkolonie); 2. Aankomst van het eskader te Ternate, 11 april 1837;

3. Het vertrek van Prins Hendrik van Banda, mei 1837. De aquarellen waren te zien op de tentoonstelling over Prins

Hendrik van 23 december 1930 tot en met 11 januari 1931 in het “Oranje-Nassau Museum” toen nog gevestigd aan

de Prinsengracht in Den Haag, onder no. 47, 48 en 49. Zij bevonden zich toen in de collectie van Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins in Batavia; de tegenwoordige eigenaar is onbekend.

Ik heb met het wat uitgebreider ingaan op de kunstenaars willen aantonen, dat van bijna elke reis een document in de vorm van tekening of schilderij aanwezig is of nog ergens aanwezig moet zijn.

Bij een dieper onderzoek van de schilders Van Beest, Van Deventer, J. H. Koekoek, Meyer en Schotel zullen vermoedelijk meer afbeeldingen van reizen van Prins Hendrik worden gevonden.

Voor het boek is een keuze gemaakt van de belangrijkste vindbare werken.

Pauline Mörzer Bruyns-de Haan

Lijst van afbeeldingen kleur: I. Pasquier (19e eeuw) De drie zonen van de Prins van Oranje (de latere Koning Willem

II) in 1825. miniatuur olieverf op wit leder: 13,5 × 18,5 cm gesigneerd: rechts onder Pasquier Mars, 1825

KHA 115A collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau II. J. B. van der Hulst (1790-1862)

Het gezin van de Prins van Oranje, 1832 doek, olie: 46 × 70 cm gesigneerd: J. B. v. d. Hulst, 1832

P.S. 239 collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau III. C. J. L. Portman (1799-1868) Het bezoek van de tsarewitsj aan het tsaar-Peterhuisje in Zaandam op 17 april 1839 doek, olie: 120 × 143 cm gesigneerd: C. J. L. Portman, 1839

P.A. 282 collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau Een tweede schilderij met dezelfde voorstelling van de hand van Portman, in opdracht van A. van der Hoop in 1840 geschilderd, bevindt zich in het Rijksmuseum te Amsterdam IV. Th. Gudin (1802-1880)

Koning Willem II bezoekt op 13 juni 1843 met het koninklijke jacht “De Leeuw” het eskader van zijn zoon in Vlissingen doek, olie: 202 × 128 cm gesigneerd: links onder T. Gudin, 1844

P 1180 collectie: Rotterdam, Maritiem Museum “Prins Hendrik”

(bruikleen Museum Boymans-van Beuningen) V. J. H. Koekoek (1778–1851)

Zr. Ms. fregat “Rijn” ten anker in Grand Harbour, Malta doek, olie: 65,5 × 43,5 cm gesigneerd: rechts onder onduidelijk J. Koekoek A 4324 collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”

VI. N. Pieneman (1809-1860) Prins Hendrik aan het einde van zijn actieve marine-carrière, 1848, afgebeeld in het klein tenue van schout-bij-nacht paneel, olie: 280 x 200 cm gesigneerd: links onder N. Pieneman, 1848

P.S. 162 collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau Het Rijksmuseum te Amsterdam heeft een voorstudie (paneel, olie: 15 x 11,5 cm) door Pieneman in zijn bezit, terwijl zich in het Oranje-Nassau Museum in Delft een wat grotere voorstudie (paneel, olie: 42 × 32,5 cm) bevindt

VII. P. J. Schotel (1808–1865) Het eskader onder bevel van Prins Hendrik in een storm in het Kanaal, oktober 1843 doek, olie: 117 × 151 cm gesigneerd: rechts onder P. J. Schotel

S 984 (2) collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum” Dit schilderij heeft Schotel op verzoek van Prins Hendrik gemaakt, samen met het schilderij, eveneens uit 1843, van: “De komst van Z.M. den Koning aan boord van het stoomjacht de Leeuw” ter inspektie van het eskader: “welke beide schilderijen het eigendom werden van Prins Hendrik, die zijn tevredenheid over dit laatste kunststuk betuigde, door den kunstenaar met een prachtige doekspeld te vereeren.”

(Dr. G. D. J. Schotel over zijn broer): Na het overlijden van Prins Hendrik staan deze schilderijen vermeld als bruiklenen van de erfgenamen van de Groothertogin van Saksen-Weimar, Prinses Sophie van de Nederlanden, in 1896 in de catalogus van het Rijksmuseum van 1905 onder de nummers 2174 en 2175.

De Koninklijke Nederlandsche Vereeniging “Onze Vloot” koopt deze schilderijen van de erfgenamen en biedt ze als schenking aan de Vereeniging Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum in 1930 aan.

VIII. F. Stracké (1820-1898) Marmeren buste van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden, van “Het dankbaar Amsterdam”, 1885

Cts. de Bronze, Bruxelles Het beeld staat opgesteld in het plantsoen aan de Prins Hendrikkade, zo genoemd op 16 maart 1879

IX. A. Pleijsier (1819-1879) Het vertrek van Prins Hendrik aan boord van Zr. Ms. fregat de “Rijn” van de rede van Vlissingen voor zijn reis naar Schotland, IJsland, New Foundland en Canada op 2 juni 1845 doek, olie: 199,3 × 136,6 cm (dagmaat) gesigneerd: rechts onder A. Pleijsier (vermoedelijk ook ft.), 1845

P 2205 collectie: Rotterdam, Maritiem Museum “Prins Hendrik” X. J. H. L. Meyer (1809-1866)

Het bezoek aan Koningin Anna Paulowna aan haar zoon op de rede van Genua, 27 september 1846 doek, olie: 99 × 142 cm gesigneerd: rechts onder Louis Meyer S 984 (4) collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart

Museum” XI. C. Bisschop (1828-1904)

De Prins als voorzitter van de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club in 1879, voorgesteld met het vaandel van de vereniging naast zich doek, olie: 167,5 × 125 cm gesigneerd: links onder C. Bisschop P 596 collectie: Rotterdam, Maritiem Museum “Prins Hendrik”

(bruikleen Museum Boymans-van Beuningen) zwart-wit afbeeldingen: **1. Linati (19e eeuw) De Nederlandse koninklijke familie omstreeks 1827 litho: 31,9 × 44,1 cm**

“Composé et Lithographié par Linati”“Chez Fietta Frères, Mds d’Estampes, rue de la Colline, à Bruxelles” collectie: Den Haag, Gemeente Archief 2. Wagemans (19e eeuw)

Prins Hendrik in 1827 aquarel: 10 x 17 cm niet gesigneerd

P.S. 294 collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau 3. F. B. Waanders (1809-1880) Bezoek van de Prins van Oranje met Prins Hendrik aan de citadel van Antwerpen, 29 september 1831

litho: 38,5 × 49 cm Naar de natuur door F. B. Waanders; Backer, Dordrecht

Muller 6783; Van Stolk 7134 collectie: Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk 4. H. W. Cramer (1809-1874)

Het leggen van de eerste steen voor de sluizen van het Amsterdamse Oosterdok op 10 juni 1830 door de 13-jarige Erfprins Willem, vergezeld van zijn broers Alexander en Hendrik doek op paneel, olie: 62,5 × 79,5 cm gesigneerd: links onder H. W. Cramer, ’33

A 1187 collectie: Delft, Oranje-Nassau Museum 5. C. J. L. Portman (1799–1868)

Prins Hendrik en zijn broer Prins Alexander, omstreeks 1836 pastel: 22 x 30 cm niet gesigneerd

KHA 263 collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau 6. J. B. van der Hulst (1790-1862) Prins Hendrik en zijn zusje Prinses Sophie, 1834 doek, olie: 126 × 111 cm gesigneerd: J. B. v. d. Hulst, 1834

P.S. 7a collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau 7. J. B. van der Hulst (1790-1862)

Prins Hendrik als luitenant-ter-zee der 2e klasse, 1836 doek, olie: 76 × 63 cm gesigneerd: J. B. van der Hulst, 1836

P.S. 696 collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau 8. W. H. Schmidt (1809-1849) Vertrek van Prinses Sophie van de Rotterdamse marinewerf naar Weimar, 15 oktober 1842

aquarel: 41,5 × 54,7 cm gesigneerd: links onder W. H. Schmidt, 1842

KHA 242 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief 9. Gebroeders Van Lier

** “Voorhout, Hôtel bijgenaamd Hope” gekleurde litho: 13,2 x 43 cm**

Oostzijde uit: Panorama van de Noordelijke provinciên der Nederlanden, ’s-Gravenhage 1836. Bij gebroeders Van Lier collectie: Den Haag, Gemeente Archief 10. Anoniem **De achterzijde van Paleis Soestdijk, omstreeks 1845 aquarel: 24 × 34,5 cm niet gesigneerd**

KHA album 63[1]

collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief 11. Foto van het interieur van Paleis Soestdijk, 19e eeuw, door Mary Spencer Warren collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief

12. Foto van de achtergevel van Paleis Soestdijk met op de voorgrond de grote vijver, waarin een vijverscheepje, 1865

13. Gezicht op de plantenkassen van Paleis Soestdijk met links het rozenprieel Beide foto’s zijn afkomstig uit een album: Gezichten op Soestdijk 1865 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief

14. N. Pieneman (1809-1860) Prins Hendrik als kapitein-ter-zee in 1840. Voorstudie voor het schilderij van de inhuldiging van Koning Willem II potlood: 37 x 27 cm niet gesigneerd P.S. 206 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief

15. H. F. C. ten Kate (1822-1891) De sterfkamer van Koning Willem II in Tilburg op 17 maart

litho: 27,6 x 38,6 cm Muller 7159; Van Stolk 7471

H. F. C. ten Kate del., door E. Spanier collectie: Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk 16. C. W. Mieling De inhuldiging van Koning Willem III op 12 mei 1849 in de

Nieuwe Kerk litho: 30 × 42,5 cm

Konl. Steendr. v. C. W. Mieling - Uitgegeven bij A. C. Kruseman te Haarlem Muller 7170; Van Stolk 7490 collectie: Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk 17. J. P. Menger (1818-1895)

Gedenkpenning, geslagen ter gelegenheid van het huwelijk van Prins Hendrik en Prinses Amalia van Saksen-Weimar op 19 mei 1853 zilver en brons Dirks 744 collectie: Den Haag, Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen

18. Ch. Rochussen (1814-1894) Koning Willem III aanvaardt het beschermheerschap over alle handboogschutters, 27 juni 1849

aquarel: 19,2 × 28,5 cm niet gesigneerd

KHA S/T III collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief 19. S. Diez (1803–1873)

Amalia Maria da Gloria Augusta, Hertogin van Saksen-Weimar-Eisenach (1830–1872) in 1852 aquarel: 41,7 × 32,8 cm gesigneerd: links onder S. Diez, 1852

KHA 291 collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau 20. C. C. A. Last (1808-1876) De ontvangst van Prins Hendrik en Prinses Amalia bij het station van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Mij. in Den Haag, 21 juni 1853 litho: 10,2 x 16,2 cm C. C. A. Last del. Steendr. van F. Böger

Muller 7208; Van Stolk 7911 collectie: Den Haag, Gemeente Archief 21. C. C. A. Last (1808-1876)

Prins Hendrik en Prinses Amalia passeren bij hun intocht in Den Haag het Wagenplein, 21 juni 1853 litho: 18,5 × 47 cm E. Spanier - Lith. van Z.M. te ’s Hage Muller 7209; Van Stolk 7911

Evenals no. 20 afkomstig uit: Beschrijving der plegtigheden… bij den intogt van Prins en Prinses Hendrik te ’s Hage, 1853 collectie: Den Haag, Gemeente Archief 22. C. C. A. Last (1808-1876)

Prins Hendrik en Prinses Amalia op het balkon van het Paleis aan het Lange Voorhout, 21 juni 1853 litho: 10,2 × 16,2 cm C. C. A. Last del. Steendr. van P. Blommers Muller 7210a; Van Stolk 7911 collectie: Den Haag, Gemeente Archief 23. C. C. A. Last (1808-1876)

** “De Hofvijver, 25 Junij des avonds” litho: 7,3 x 10,8 cm**

C. C. A. Last bij P. Blommers Muller 7210b; Van Stolk 7911 collectie: Den Haag, Gemeente Archief 24. Foto van Prinses Amalia omstreeks 1853 collectie: Den Haag, Gemeente Archief 25. G. J. Bos (1825-1898)

“Herinnering aan de terugkomst des Konings te ’s-Gravenhage van de overstroomde plaatsen, den 9en Februarij 1861” litho: 39 × 55 cm Elchanon Verveer del. Lith. van S. Lankhout, ’s Hage; G. J.

Bos fec. Uitgave van M. M. Couvée Muller 7309 collectie: Den Haag, Gemeente Archief

26. H. F. C. ten Kate (1822-1891) Een bal-costumé in het Paleis Noordeinde op 14 maart 1862 aquarel: 24 × 37 cm gesigneerd: links onder Herman F. C. ten Kate, 1862

KHA album 20 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief 27. J. W. F. Kachel (1826-1873)

“Lijkdienst gehouden in de Grieksche Kapel” op het buiten Rustenburg in Den Haag op 17 maart 1865 na het overlijden van Koningin Anna Paulowna gravure: 19,7 × 26 cm afkomstig uit: Ned. Magazijn 1865, p. 56 collectie: Den Haag, Gemeente Archief 28. Foto van Prins Hendrik omstreeks 1870

collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief **29. Foto van Prinses Amalia omstreeks 1860**

Het onderschrift is van de hand van Prins Hendrik collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief 30. Treslong & Co “De plegtigheid van het leggen van den Gedenksteen door Z.M. den Koning aan de Zuiderzeesluizen te Schellingwoude, 29 April

1870” litho: 58,7 x 75 cm

Tresling & Co., Hof Lith. Amst. Muller 7429 collectie: Amsterdam, Gemeente Archief 31. Ch. Rochussen (1814-1894)

Het bezoek van Prins Hendrik aan de schietwedstrijd van de Rotterdamse scherpschutters, 2 september 1871 aquarel: 26,5 × 52,5 cm gesigneerd: C. R., 26 Sept. 18

Het Loo 430 collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau 32. A. Canelle De koninklijke familie in 1873 litho: 37,5 × 50 cm A. Canelle 1874, uitgave P. C. Hoog, Rotterdam, lithographie

Lankhout, Den Haag collectie: Den Haag, Stichting Iconografisch Bureau 33. Henri Havard Tsaar Alexander II van Rusland brengt op 12 mei 1874 een kort bezoek aan zijn neef, Koning Willem III, ter gelegenheid van diens 25-jarig regeringsjubileum

houtsnede: 10,5 × 15,2 cm Muller 7464 afkomstig uit: “Gedenkschriften van de Feesten in Mei 1874 ter gelegenheid van het vijf en twintigjarig jubilé der inhuldiging van Z.M. Koning Willem III”, door Joh. Gram met platen naar schetsen van Henri Havard, Arnhem, D. A. Thieme 1874

(vgl. ook no. 87) collectie: Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk 34. W. Ganter Prins Hendrik in een symbolische voorstelling voor de Vereenigingen van Nederlandsch Indiesche strijders, 1876 aquarel en collage: 66 × 55 cm gesigneerd: Wm. Ganter, Photograaf en Schilder

Soestdijk 608 collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau **35. Foto van Prins Hendrik in 1878**

Th. Prümm, Berlijn collectie: Den Haag, Gemeente Archief **36. Foto van Prinses Maria in 1878**

Th. Prümm, Berlijn collectie: Den Haag, Gemeente Archief 37. Foto van Prins Hendrik en Prinses Maria, vergezeld van Prinses Louise en Prins Arthur in 1878 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief

38. Foto van Maria Elisabeth Frederika, Prinses van Pruisen

(1855-1888), omstreeks 1878 foto van Th. Schuhman & Sohn collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief 39. Anoniem Verwelkoming van Prins Hendrik en Prinses Maria na hun huwelijk te Potsdam op Paleis Soestdijk, 9 september 1878 gravure: 21,5 × 31,3 cm Na Muller 7517A; Van Stolk vervolg ao. 1878

collectie: Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk 40. Prins Hendrik op 12-jarige leeftijd in reiskostuum potlood: 31,4 × 21 cm gesigneerd 9 “Henri en voyage” (vermoedelijk door Koningin Anna Paulowna) KHA 264 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief

41. N. Baur (1767-1820) Het bombardement van Algiers, 27 augustus 1816, door een gecombineerde Brits-Nederlandse vloot doek, olie: 54 × 75,5 cm gesigneerd: links onder N. Baur, 1818 cat. 1905 no. 443

collectie: Amsterdam, Rijksmuseum

42. N. Pieneman (1809-1860) De schout-bij-nacht Pieter Arriëns, mentor van Prins Hendrik,

doek, olie: 20 × 26,5 cm gesigneerd: N. Pieneman, 1848 collectie: Mr. N. A. Th. G. Arriëns, Den Haag **(foto Bureau Maritieme Historie, Den Haag) 43. H. G. ten Cate (1803-1856)**

Het doorschutten van het korvet “Van Speyk” door de Oosterdoksluis op 5 mei 1832 aquarel: 29,5 × 40 cm gesigneerd: links onder H. G. ten Cate, fec. 1832

Muller no. 6832 (vermoedelijk) collectie: Amsterdam, Gemeente Archief 44. Journaal van de “Nehallennia”, 1 juni 1833, met het bericht van de inscheping van Prins Hendrik en diens gevolg voor de eerste zeereis van de Prins collectie: Schaarsbergen, Algemeen Rijksarchief

45. Door Prins Hendrik ingevuld gedeelte van het scheepsjournaal van Zr. Ms. fregat “Maas”, 16 juni 1835 collectie: Schaarsbergen, Algemeen Rijksarchief **(foto Bureau Maritieme Historie, Den Haag) 46. Prins Hendrik**

“Vue, d’un des Forts qui défendent l’entrée du Port de Curaçao, pris en Juillet 1835” aquarel: 7,8 × 21,3 cm uit: schetsboek E-ON-9 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief

47. Prins Hendrik ** “Le tombeau d’un grand homme ne peut être assez simple” aquarel: 20 × 28 cm uit: schetsboek E-ON-9**

collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief 48. Prins Hendrik

“Temple of Siwa at Hathipoor, 20 Dec. 1837” (India) pen en penseel: 13 × 20,3 cm uit: schetsboek E-ON-9 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief

49. Anoniem Bal ten Paleize Rijswijk, ter ere van Prins Hendrik gegeven door de gouverneur-generaal L. D. J. de Eerens, februari 1837

tekening: 40,5 × 52 cm niet gesigneerd

KHA 245 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief 50. Mevrouw C. van Huut-Kardos De Citadel Prins Frederik in Weltevreden, waarvan Prins Hendrik op 31 augustus 1837 de eerste steen heeft gelegd

naar een tekening (1930 VIII) uit: M. A. van Huut: Een Oranje in Nederlandsch-Indië; Prins Willem Frederik Hendrik. In: Oranjenummer “Actueel Wereldnieuws” 1938, 4, p. 56, 57

51-56. A. van Beest (1820-1860) zes bladen uit: “Schets-teekeningen van zeereizen van Prins Hendrik door A. van Beest, 1845” potlood: 44 x 63,2 cm

KHA E-A1.61 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief Het is niet zeker of de datering, 1845, juist is. Vermoedelijk is bedoeld 1843, te oordelen naar de vermelde plaatsen als:

Gibraltar, Almira, Carthagena, Lissabon, Calais 57-63. P. J. Schotel (1808–1865) zeven bladen uit: schetsboek, opgedragen aan Prins Hendrik, met merendeels aquarellen door P. J. Schotel, een aantal studies **door A. van Beest, en een tekening door Th. Gudin aquarellen: 32,2 x 50 cm**

KHA E-AL.62 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief De zeven bladen zijn gesigneerd: P. J. Schotel, met volledige vermelding van de titel

Dr. G. D. J. Schotel schrijft hierover: “Belangrijker was de studiereis in 1843, toen hij, op verzoek van Prins Hendrik, aan boord van het fregat”De Rijn” deel nam aan een kruistogt van het exercitie-eskader op de Middellandsche Zee. Hij was aan den persoon van den prins, die het eskader commandeerde, toegevoegd. Niet slechts vervaardigde hij op deze reis een verbazend aantal studiën, teekeningen en schetsen, maar hij verkreeg tevens een grondige kennis van de evolutiën welke door een eskader uitgevoerd konden worden. Eene zware portefeuille bevat den arbeid gedurende die expeditie verrigt, van het verlaten

van de reede van Vlissingen 2 Aug. 1843, na geïnspecteerd te zijn door den koning, tot de terugkomst in het vaderland, den 12 October 1843. Buitengewoon belangrijk zijn de studiën die hij te Port Mahon en te Gibraltar vervaardigde; zelfs ontving hij van den gouverneur van laatstgemelde plaats het zeldzaam gegeven verlof om

aldaar studiën te mogen maken” 64. W. A. van Deventer (1824-1893)

Zr. Ms. fregat “Rijn” en brik “Snelheid” onder commando van Prins Hendrik ter rede van Gibraltar, 1844 doek, olie: 49 × 74 cm gesigneerd: W. A. van Deventer A 529 collectie: Amsterdam: Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”

Dat W. A. van Deventer deze reis van 1844 mee heeft gemaakt, blijkt uit een aantal studies, landverkenningen, en een aquarel in het Rijksprentenkabinet in Amsterdam. Niet alleen zijn er een aantal studies bij van verschillende kanten van Gibraltar,

waarvan er een gedateerd is 3 July, maar ook van Capri, Pantelaria, Karthago, Tunis, Malta, die bijna alle snelle studies zijn en niet het voltooide karakter hebben van de aquarellen van Schotel 65. J. H. L. Meyer (1809-1866) De reis naar de Middellandse Zee van 4 juli 1846 tot 28 januari

1847, afgebeeld in negen episodes doek, olie: 100 x 140 cm gesigneerd: Louis Meyer, 1847

P.N. 93 collectie: Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau 66. J. H. L. Meyer (1809-1866) Zr. Ms. “Prins van Oranje” en “Juno” in de Middellandse

Zee, I augustus 1846, bij het zoeken naar een overboord geslagen schepeling doek, olie: 130 × 202 cm gesigneerd: Louis Meyer, 1847

S 984(3) collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum” 67. J. H. L. Meyer (1809-1866)

Een boot van de “Juno” redt een gedeelte van de bemanning van de Spaanse brik “La Bella Antonia” voor de Spaans-Portugese kust, 26 december 1846 doek, olie: 131 × 171 cm gesigneerd: rechts onder Louis Meyer, 1853 collectie: Amsterdam, Stedelijke Musea 68. Foto van Prins Hendrik omstreeks 1865 in het uniform van luitenant-admiraal Carte-de-visite door R. Severin

collectie: Delft, Oranje-Nassau Museum 69. J. E. van Heemskerck van Beest (1828–1894)

De terugkeer van het eskader onder bevel van Prins Hendrik in 1847 doek, olie: 90 x 150 cm gesigneerd: E. v Heemskerck v Beest, 1878

S750 collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”

Dit schilderij werd in 1878 door officieren van de Marine aan Prins Hendrik aangeboden ter gelegenheid van zijn tweede huwelijk. Een studietekening voor dit schilderij bevindt zich in het Maritieme Museum “Prins Hendrik” in Rotterdam.

Prinses Marie heeft het na de dood van Prins Hendrik meegenomen naar Duitsland. Zij is later hertrouwd met Prins Albert van Saxen Altenburg, waarna het schilderij in het bezit kwam van haar dochter.

70. F. B. Waanders (1809-1880) Prinses Amalia omstreeks 1852 litho, ovaal: 37-47 cm onderschrift: H.K.H. Prinses Hendrik der Nederlanden Naar de Natuur vervaardigd door F. Waanders, uitgeg, door F. Waanders te ’s Hage wijk H no. 207

MMPH 599; Van Soomeren 1007 collectie: Rotterdam, Maritiem Museum “Prins Hendrik” 71. F. B. Waanders (1809-1880)

Prins Hendrik als luitenant-admiraal, omstreeks 1852 litho, ovaal: 37.x 47 cm Naar de Natuur vervaardigd door F. Waanders, uitgeg. door F. Waanders te ’s Hage wijk H no. 207

Steendrukkerij Simonau & Toovey, Brussel MMPH 597; Van Soomeren 1003 collectie: Rotterdam, Maritiem Museum “Prins Hendrik” 72. Foto van Prins Hendrik als luitenant-admiraal omstreeks

collectie: Den Haag, Bureau Maritieme Historie van de Marinestaf 75. Th. G. T. Victor baron de Constant Rebeque (1803–1858) Gezicht op Madeira, 1848 potlood: 16 x 24 cm gemerkt: Funchal 1848

uit: schetsboek E-ON-10 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief Chef van de staf van Prins Alexander, die de Prins naar Madeira vergezelde. Later adjudant van Koning Willem III

74. F. A. Breuhaus de Groot (1824-1872) De eerste wedstrijd van de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub, op 10 juni 1846 te Rotterdam potlood en aquarel: 51 × 32 cm niet gesigneerd A 3692; vgl. Van Stolk 7434 en 7435 collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”

Naar deze tekening is een litho gemaakt door C. W. Mieling; vgl. Muller 7113

75. J. F. Schütz (1817-1888) Wedstrijd van de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club, 2 oktober 1847, op de rede van Vlissingen doek, olie: 77,5 × 111 cm gesigneerd: op het zwaard van de hoogaars: J. F. Schütz, 1847

MMPH-P 1984 collectie: Rotterdam, Maritiem Museum “Prins Hendrik” 76. Ch. Rochussen (1814-1894)

Zeilwedstrijd gehouden door de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club in Dordrecht op 10 juni 1848 paneel, olie: 47 × 28,5 cm (dagmaat) P 1776 gesigneerd: rechts onder Dordrecht - 10 Junij 1848 - CR collectie: Rotterdam, Maritiem Museum “Prins Hendrik”

77. J. Hilverdink (1813-1902) Eerste wedstrijd van de Nederlandsche Zeilen Roeivereeniging in Amsterdam op 13 september 1848 pen en penseel in kleur: 35,8 × 50,8 cm gesigneerd: links onder Hilverdink ’48 collectie: Amsterdam, Gemeente Archief 78. F. Hablitschek (1824-1867)

Gezicht op de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club te Rotterdam, dat in 1851 in gebruik werd genomen gravure: 11,2 × 16,6 cm Naar L. Rohbock, uitgegeven bij G. G. Lange te Darmstadt, met het onderschrift “Rotterdam. Yachtclub” P 180-18 collectie: Rotterdam, Maritiem Museum “Prins Hendrik” 79. Henri Havard

De aankomst van Koning Willem III bij het Yachtclubgebouw, 21 mei 1874 houtsnede: vgl. no. 33 afkomstig uit: “Gedenkschriften van de Feesten in Mei 1874 ter gelegenheid van het vijf en twintigjarig jubilé der inhuldiging van Z.M. Koning Willem III”, door Joh. Gram met platen

naar schetsen van Henri Havard, Arnhem, D. A. Thieme 1874

(plaat 8) collectie: Rotterdam, Gemeentelijke Archiefdienst 80. Foto van Prins Hendrik als luitenant-admiraal, omstreeks 1860, met onder de arm een zeekijker collectie: Den Haag, Gemeente Archief 81 a en b. Twee porceleinen borden met een afbeelding van

kasteel Berg, in 1843 door Koning Willem II als particulier domein gekocht.

Vervaardigd door de porceleinfabriek Senz in Echternach; onderdeel van een serie borden en schalen, met afbeeldingen van diverse stadsen landschapsgezichten in Luxemburg collectie: H.M. de Koningin 82. Smeeton Tilly Gravure van het standbeeld van Prinses Amalia te Luxemburg, dat op 30 oktober 1876, vier jaar na het overlijden van de Prinses, werd onthuld

De beeldhouwer was de uit Metz afkomstige Ch. Petre (1828–1907) collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief 83. Buste van Prins Hendrik als luitenant-admiraal omstreeks

biscuit: hoogte 20 cm no. A 1023 collectie: Delft, Oranje-Nassau Museum 84. Anoniem, 19e eeuw Prins Hendrik als luitenant-admiraal omstreeks 1878 litho, ovaal: 32,5 × 26,5 cm lith. S. Lankhout & Co., ’s Hage, uitgave H. C. Susan CHzn

gesigneerd: J. J. M. A 2002 (7a) collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”

85. Anoniem, 19e eeuw Prinses Maria van Pruisen omstreeks 1878 litho, ovaal: 32,5 × 26,5 cm lith. S. Lankhout & Co., ’s Hage, uitgave H. C. Susan CHzn gesigneerd: J. J. M. A 2002 (7b) collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”

86. P. J. Arendzen (werkzaam eind 19e, begin 20e eeuw) Prins Hendrik als luitenant-admiraal omstreeks 1870 gravure, ovaal: 53 × 36,5 cm P. J. Arendzen fec. uitgave van C. van Bentum te Utrecht, zonder randschrift MMPH 598; Van Soomeren 1006 collectie: Rotterdam, Maritiem Museum “Prins Hendrik” In het feestnummer, 5 oktober 1875, van de “Luxemburger

Wort” (Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”) staat vermeld over dit portret: épreuve d’artiste sur papier de Chine 60 francs, épreuve avant la lettre sur papier de Chine 40 francs, épreuve avec la lettre sur papier de Chine francs, épreuve avec la lettre sur papier blanc - 12 francs

87. P. A. Schipperus (1840-1929)

De uitvaart van Prins Hendrik, 1879: 1. het Paleis Wolferdingen; 2. Chapel ardente in het kasteel met de lijkbaar van Prins Hendrik; 3. studeervertrek van de Prins gravure: 25,6 × 17,9 cm gesigneerd: Met vergunning van H.K.H. Prinses Hendrik op de plaats zelve geschetst en op hout geteekend door P. A. Schipperus collectie: Den Haag, Gemeente Archief 88. Brief van Prins Hendrik aan L. graaf van Bylandt, President van de commissie tot liquidatie van de nalatenschap van Koning Willem II, 15 augustus 1849 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief

89. J. W. A. Hilverdink (1809-1864) Prins Hendrik brengt op 19 juli 1853 een bezoek aan een tentoonstelling over scheepvaart en scheepsbouw, georganiseerd door de Nederlandsche Zeilen Roeivereeniging, in de concertzaal van het Amsterdamse “Felix Meritis” tekening: 39 × 57 cm gesigneerd: rechts onder 1853 J. W. A. Hilverdink fecit Van Stolk 7913 collectie: Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk 90. Opening of the Suez Canal. “Blessing the Canal at Port

Saïd, in presence of the Imperial and Royal Visitors” gravure, illustratie uit: “The Illustrated London News”, 11 december 1869, p. 588 en 589

collectie: Den Haag, Koninklijk Huis Archief 91. “Entrée des Souverains dans le Canal de Suez à Port Said” litho Ciceri & Morel Fatio; uitg. Lemercier & Compagnie, Paris, naar E. Riou (1833-1900) collectie: Virginia, Newport News, Mariners Museum 92. Affiche van de Stoomvaart Maatschappij “Zeeland”, omstreeks 1880

Nederland-Engeland, dagen nachtdienst via Vlissingen Queenboro postroute Vlissingen - Folkestone nachtdienst collectie: Amsterdam, Stedelijke Musea 93. L. Donker (19e eeuw)

De stoomschepen “Prinses Amalia” en “Voorwaarts”, beide in de vaart gebracht door de Stoomvaart Maatschappij “Nederland” 1874, onder stoom in ruwe zee doek, olie: 60 × 90 cm gesigneerd: L. Donker A 2732 collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”

94. Foto van het Nederlands Handelsetablissement in Port Said, gebouwd 1874-1876 op kosten van Prins Hendrik collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”

95. Hulde der Stoomvaart Maatschappij “Nederland” aan den eere-voorzitter Prins Hendrik der Nederlanden, 1874 penning, brons: door J. Elion (1842–1893) Zwierzin 248 collectie: Den Haag, Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen

96. Foto van het eerste gebouw van de Prins Hendrik Stichting, geopend op 7 oktober 1875 collectie: Egmond aan Zee, Prins Hendrik Stichting 97. De gezelschapszaal van de Prins Hendrik Stichting **gravure naar tekening: door E. S. Witkamp (1854-1897) uit: Eigen Haard, 1893, p. 761**

97. J. Braakensiek (geboren 1858) Prins Hendrik Stichting 1889

“Och! m’n ouwe maats zouden er ook zoo graag in willen, maar… de Heeren zeggen dáár is nog geen geld voor: - Zou daar geen raad voor wezen?” gravure: gemerkt links onder Joh. Braakensiek, rechts Walter Gemaakt voor een inzamelingsactie, die nodig was om op het eerste gebouw een extra verdieping te bouwen collectie: Egmond aan Zee, Prins Hendrik Stichting 99. Foto van het tweede gebouw van de Prins Hendrik Stichting,

in gebruik genomen op 8 juli 1895 collectie: Egmond aan Zee, Prins Hendrik Stichting 100. Drie inwoners van de Prins Hendrik Stichting, foto uit het archief van de Prins Hendrik Stichting te Egmond aan Zee 101. Foto van het derde gebouw van de Prins Hendrik Stichting, geopend op 15 februari 1937

collectie: Egmond aan Zee, Prins Hendrik Stichting 102. Foto van het “museum” of de grote zaal van de tegenwoordige Prins Hendrik Stichting 103. Vooren achterschip van het linieschip “De Zeeuw” volmodel, M 147 afkomstig uit de collectie van Prins Hendrik collectie: Rotterdam, Maritiem Museum “Prins Hendrik”

104. H. Speeleveldt (begin 19e eeuw) Zr. Ms. fregat de “Rijn” doorgezaagd op de helling van de constructiewerf voor de Marine te Vlissingen, 1826

aquarel: 31,3 × 41 cm gesigneerd: links onder H. Speeleveldt fecit 1826

S 1277 collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum”

105. A. van Beest (1820-1860) Zr. Ms. korvet “Jason”, 1843 potloodtekening 44 × 63,2 cm (blad 8) uit: “Schets-teekeningen van zeereizen van Prins Hendrik door A. van Beest, 1845”

KHA E-A1.61 (vgl. no 51-56) collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief 106. C. W. Eckersberg (1783-1853)

Het linieschip “Asow” ten anker bij Elsenör, 1829 aquarel (?): 63 × 51 cm gesigneerd: E. 1828 collectie: Kopenhagen, Statens Museum for Kunst

(zie: Henrik Bramsen, Danish Marine Painters, Copenhagen 1962, Burmeister & Wain, p. 21)

107. Anoniem (19e eeuw) De begrafenis van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden, 25 januari 1879

gekleurde litho: 44 × 57 cm Emrik & Binger, uitg. A. Akkeringa, Amsterdam

Muller 7520A collectie: Amsterdam, Rijksmuseum “Nederlands Scheepvaart Museum” 108. Foto van Prinses Maria in rouwkleding omstreeks 1880 collectie: H.M. de Koningin, Den Haag, Koninklijk Huis Archief

Bibliografie Alfabetisch op auteursnaam, anoniemen eerst.

Rubriek Gelegenheidsgeschriften chronologisch. Biografische geschriften Arendt, K.: Heinrich, Prinz der Niederlande… Statthalter… im Grossherzogtum Luxemburg, eine biographische Skizze, Luxemburg, 1879

Bouman, J. J.: Prins Hendrik van Oranje Nassau 1820-1879, Spiegel der Historie, le jaargang (1966), no. 2 p. 1–11

Crisnach, P.: Heinrich der Gute; biographische Notizen aus dem verdienstvollen Leben eines edlen unvergesslichen Fürsten, Esch a. d. Alzette, 1884

Hofdijk, W. J.: Willem Frederik Hendrik, Prins der Nederlanden, Haarlem, 1880

Kalff, Martin, en Witkamp, P. H.: Prins Hendrik der Nederlanden, Eene Levensschets, Amsterdam, 1879

Knaff, A.: Prinzessin Amalia Maria da Gloria Augusta der Niederlande… biographische Skizze, Luxemburg, 1876

Rees, R. P. A. van: Hendrik, Prins der Nederlanden, Haagsch Jaarboekje, 1899, p. 301-326

Visser, J. H.: “Prins Hendrik de Zeevaarder”, Spiegel der Historie, 4e jaargang (1970), no. 8-9

Zeeuw, P. de: Onze “Eerste” Prins Hendrik, Historia, le jaargang (1935), p. 165-170, 223

Prins Hendrik en zijn familie Bosscha, J.: Het leven van Willem den tweede, Amsterdam, 1852

Bouman, J. J.: Op en om Oranje’s Troon, Zaltbommel, 1963

Bouman, J. J.: Oranje in beeld; een familiealbum uit de 19e eeuw samengesteld door I. J. van den Klooster, tekst door J. J. Bouman, Zaltbommel, 1966

Doorn, Jacqueline: Rusland en Oranje. Tragiek en glorie van overgrootmoeder Anna Pawlowna, Zaltbommel, 1974

Veer, Paul van ’t: Maar Majesteit! De geheime dagboeken van Minister A. W. P. Weitzel, Amsterdam, MCMLXVIII Vries, C. W. de: Overgrootvader Koning Willem III, Amsterdam 1951

Woningen van Prins Hendrik Japikse, N.: Opvoeding van Prinsessen en Prinsen van de Huizen Oranje en Oranje-Nassau, Rotterdam, 1947

Collard, W. Frederiks, J. G.: Soestdijk: Eene Historische Studie (“Gedenkboek”, geschreven in opdracht van Prins Hendrik), Zutphen, 1874

Geselschap, E.: Het Paleis Lange Voorhout No. 74, Jaarboek “Die Haghe”, 1957, p. 33-42

Perk, M. A.: Het kasteel Walferdange, Volksalmanak der Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen, 1880

Reest, R. van; Veldheim, J.: Paleis Soestdijk; de Prinselijke woning, Baarn, 1937

Marineloopbaan; reizen Uittreksel uit de Staat van Dienst bij de Zeemacht van Z.K.H.

Willem Frederik Hendrik, Prins der Nederlanden, Oranjenummer van het Marineblad, 1898, p. 270–271

— Dag-Verhaal eener Reize Gedaan met Z.M. Linie Schip “De Zeeuw”, aan Boord Hebbende Z.K.H. Prins Hendrik, Derden Zoon van den Prins van Oranje, naar de Noordsche Horen en Engeland, in den Zomer van het Jaar 1834, Utrecht, 1835

–: Algemeen Verslag en Beantwoording van Vraagpunten omtrent het Zeewezen van den Staat, door de Commissie onder het voorzitterschap van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden, daartoe bij beschikking van 14 Februarij 1852. No. 57, door den Minister van Marine bijeen geroepen, Verhandelingen en Berigten betrekkelijk het Zeewezen en de Zeevaartkunde, jg. 1852, p. 903-909

Antonisse, D.: Merkwaardige Reis van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden naar den Atlantischen Oceaan en de Middellandsche Zee in 1846–1847, Haarlem, 1879

Arriëns, P.: Dagboek eener reis door Bengalen, in 1837 en 1838, met eenige vrijmoedige opmerkingen betreffende beginselen van koloniaal bestuur, ’s-Gravenhage, 1853

Arriëns, P.: Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840, met Eenige Geschiedkundige Mededeelingen en Opmerkingen, ’s-Gravenhage, 1854

Balbian Verster, J. F. L. de: Prins Hendrik (1820-1879) als Marineofficier en Bevorderaar van Zaken ter Zee, Jaarverslag Vereeniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum, 1926, p. 51-65

Barnouw, A. J.: Albertus van Beest, Rotterdamsch Jaarboekje, ze reeks, deel VII, (1919) p. 88-89

Emden, F. J. G. van: Prins Willem Frederik Hendrik der Nederlanden in Indië, 10 februari - 30 september 1837, Historia, 3e jaargang (1937), P. 31-35

Hartog, J.: Het bezoek van Prins Hendrik der Nederlanden aan de Antillen (1835), Spiegel der Historie, le jaargang (1966), p. 179–182

Mac Leod, N.: De Marine, in: Eene Halve Eeuw 1848-1898, Nederland onder de Regeering van Koning Willem den Derde en het Regentschap van Koningin Emma, I, Amsterdam 1898, p. 133-164

Mollema, J. C.: Geschiedenis van Nederland ter Zee, deel I, deel IV, Amsterdam, 1939, 1942

Oudschans Dentz, F.: Het bezoek van den Prins van Oranje aan de Kaapkolonie in 1838, Historia, 13e jaargang (1948), p. 176–178

Palm, J. M.: De reis van Prins Hendrik der Nederlanden naar Nederlandsch Indië in 1837, Ons Zeewezen, 1937, p. 82-89

Palm, J. M.: De reis van Prins Hendrik over Britsch-Indië en de Kaap

terug naar Holland, Ons Zeewezen, 1937, p. 141–153

Samson, Ph. A.: Het bezoek van Prins Willem Frederik Hendrik aan Suriname en Curaçao, West-Indische Gids, 1935/y XVII (1935-36), p.

273-281

Vaynes van Brakell, H. J. L. T. de: Zestien Zeereizen: Herinneringen uit eene veertigjarige loopbaan bij de Nederlandsche Marine, Amsterdam, 1870, nieuwe uitgave 1875

Voorbeytel Cannenburg, W.: De reizen van Prins Hendrik als zee-officier, Jaarverslag Oranje-Nassau Museum, 1930, p. 17-27

Zegers Veeckens, P.: Herinnering aan de opening van het Suez-kanaal, Oranjenummer van het Marineblad, 1898, p. 48-53

Bibliografie

Prins Hendrik en de watersport Crone, Ernst: De geschiedenis van de Koninklijke Nederlandsche Roeien Zeilvereeniging tot 1920, Jaarboekje KNZ & RV, 42 (1972), p. 15–121

Crone, G. C. E.: De Jachten der Oranjes, Amsterdam, 1937

Hoynck van Papendrecht, A.: Een halve eeuw op het water; geschiedenis der roeien zeilvereniging “De Maas” gevestigd te Rotterdam, Rotterdam, 1901

Bibliografie

Hamstra, J. Th.: De Luxemburgsche kwestie, z. pl., 1927

Steur, J.: Oranje en Luxemburg, in: Gedenkboek “De Hechte Band tusschen Vorstenhuis en Vaderland” (Amsterdam, 1935), p. 215-223

Prins Hendrik en de nationale welvaart — Het Nederlandsche Handels-Etablissement te Port Said, ’s-Gravenhage, 1877

Boer, M. G. de: Honderd Jaar Nederlandsche Scheepvaart, Den Helder/

Amsterdam, 1939

Brugmans, I. J.: Paardenkracht en Mensenmacht, ’s-Gravenhage, 1969

College van Commissarissen der Stoomvaart Mij. Zeeland: Gedenkschrift Stoomvaart Maatschappij “Zeeland”, 1875-1915. Ontstaan, Strijd om het Bestaan, Ontwikkeling van de Stoomvaart Maatschappij “Zeeland”,..., ’s-Gravenhage, 1915

Mollema, J. C.: Gedenkboek Billiton 1852-1927, ’s-Gravenhage, 1927, 2 dln Gelegenheidsgeschriften Reese, D. J.: Vaart wel! Aan Z.K.H. Willem Frederik Hendrik kapitein ter zee, kommandant van het Nederlandsche escader enz. enz.....en aan de verdere heeren officieren en de equipagiën vereenigd op de Schelde

voor Vlissingen den 14 Julij 1843, z. pl., z. j.

Herman, F. J.: Toespraak over Jesaja LVII: 2, uitgesproken op 19 mei 1872 voor de Hervormde Gemeente te Baarn na de plegtige begrafenis van H. K. H. ... Prinses der Nederlanden..., Utrecht, 1872

Trautvetter, A.: Worte beim Leichenbegängnis I.K.H. der Prinzessin Heinrich der Niederlande, geb. Prinzessin Amalia zu Sachsen Weimar, z. pl., 1872

Schubart, J. M.: Toespraak gehouden bij het leggen van den eersten steen der Amalia-stichting (barakken-lazareth) van het Utrechtsche Comité van het Roode Kruis door Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden op Zaterdag 20 September 1873, Utrecht, 1873

Schintgen, B.: Fêtes Patriotiques à l’occasion du 25me anniversaire de la Lieutenance de S. A. R. le Prince Henri des Pays-Bas; documents recueillis, Luxembourg, 1876

— Souvenir aan de echtverbintenis van H. H. K. K. H. H., Prins Hendrik der Nederlanden en Prinses Marie van Pruisen, ’s-Gravenhage,

— Programma der prijsvraag voor het Nationaal Huldeblijk aan Z. K. H. Prins Willem Frederik Hendrik der Nederlanden en H. K. H.

Prinses Maria Elisabeth Louisa Frederika van Pruisen, augustus, 1878

Kögel, R.: Rede bij gelegenheid van het huwelijk van H. K. H. Prinses Marie van Pruisen met Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden; gehouden... 1878...

te Potsdam, Utrecht, 1878 (Duitse uitgave Berlijn 1878) Zeeman, H.: Welkom! Angeboden aan H. H. K. K. H. H. Prins en Prinses Hendrik der Nederlanden bij hoogst derzelver komst in Nederland, 31 augustus 1878, z. pl., z. j.

Brouwers, J. W.: Een woord van hulde aan Prins Hendrik, Haarlem,

Bruch, A. (ed.): Willem Frederik Hendrik, Prins der Nederlanden. Discours… dans le Grand-Duché de Luxembourg, Luxembourg, 1879

Hartog, J.: Een psalm bij het graf van een Prins, leerrede…, Utrecht,

Hofdijk, W. J.: Een lijkkrans op een vorstengraf, Amsterdam, 1879

Kate, J. J. L. ten: In memoriam; bij den dood van Prins Hendrik der Nederlanden, Amsterdam, 1879

Neumärker, R.: Worte beim Leichenbegängnis S. K. H. des Prinzen Heinrich der Niederlande, Statthalters… zu Luxemburg… 1879, z. pl., z. j. Steinmetz, F. F. C.: Bij het lijkbed van Prins Hendrik der Nederlanden, Utrecht, 1879

Toorenenbergen, J. J. van: Eens volks rouw; kerkrede bij het verscheiden van Z.K.H. Prins Willem Frederik Hendrik der Nederlanden, Rotterdam,

Weddik, J. W. Th.: Een Koning achter de baar en een met hem weenend maar door God bevestigd volk…, Utrecht, 1879

Tentoonstellingscatalogi Zicht Rond Gooi en Sticht: tekeningen en aquarellen uit het bezit van

H.M. de Koningin (o.a. uit de door Prins Hendrik aangekochte “Atlas Munnincks van Cleeff”), Laren, Singermuseum, 1-20 september 1973; Utrecht, Rijksarchief, 1–27 oktober 1973

Tentoonstelling betreffende Willem Frederik Hendrik, Prins der Nederlanden…, Oranje-Nassau Museum, ’s-Gravenhage, 23 december 1930–11 januari 1931

– Schatkamer der Scheepvaart, Honderd jaar Maritiem Museum “Prins Hendrik”, Maritiem Museum “Prins Hendrik”, Rotterdam 15-2/

10-6-1974

—: Luxemburg onder Oranje-Nassau 1815-1890, Haags Gemeentemuseum 15-XI-74/12-1-75

De Prins Hendrik Stichting Maas, J. Prins Hendrik Stichting te Egmond aan Zee 1875-1925, z. pl., z.j.

— Beschrijving van het nieuwe tehuis voor behoeftige oude zeelieden der Prins Hendrik-Stichting te Egmond aan Zee. Architect Corn. Elffers **B.N.A., Bouwkundig Weekblad Architectura 6 nov. 1937, p. 421-428**

De zeereizen van Prins Hendrik 1839/40 Vlissingen-Genua-La Spezia-Livorno-Napels-Syracuse-Malta-Piraeus-Smyrna-Konstantinopel-Alexandrie-Tunis-Malta-Algiers-Port Mahon-Toulon-Marseille-Malaga-Cadiz-Brest-Vlissingen.

1841 Vlissingen-Lissabon-Madeira-Den Helder 1842 Vlissingen-Elseneur-Kronstadt-Vlissingen.

1843 Vlissingen-Port Mahon-Vlissingen.

1844: Vlissingen-Gibraltar-Tunis-Malta-Napels-Gibraltar-Vlissingen.

1846: Vlissingen-Gibraltar-Malta-Genua-Malta-Cadiz-Vlissingen.

1869/70: Brindisi-Konstantinopel-Port Said-Alexandrie-Napels.

Voetnoten